

**T.C.
İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE TOPLUMSAL DÜŞÜNCE
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

**BİR İKTİDAR MODELİ OLARAK NEOLİBERAL YÖNETİMSELLİK
VE
NEOLİBERAL ÖZNE**

**NEOLIBERAL GOVERNMENTALITY AS A POWER MODEL
AND
NEOLIBERAL SUBJECT**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
113679005
BAŞAK COŞKUN**

**TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. FERDA KESKİN**

İstanbul, Haziran 2016

**BİR İKTİDAR MODELİ OLARAK NEOLİBERAL YÖNETİMSELLİK
VE
NEOLİBERAL ÖZNE**

**NEOLIBERAL GOVERNMENTALITY AS A POWER MODEL
AND
NEOLIBERAL SUBJECT**

**Başak Coşkun
113679005**

TEZ DANIŞMANI: DOÇ. DR. FERDA KESKİN
JÜRİ ÜYESİ: YRD. DOÇ.DR. BÜLENT SOMAY
JÜRİ ÜYESİ: DR. ÖMER BEHİÇ ALBAYRAK

ONAY TARİHİ: 24.06.2016
SAYFA SAYISI: 159

ANAHTAR KELİMELER: neoliberalizm, Foucault, yönetimsellik, özne, iktidar, şirket, etik, homo economicus, özgürlük, 'psi' disiplinleri, rasyonalite, haset, self-help, yönetim bilimi

KEY WORDS: neoliberalism, Foucault, governmentality, subject, power, enterprise, ethics homo economicus, freedom, psy disciplines, rationality, envy, self-help, management science

ABSTRACT

The main objective of my thesis is to analyse "neoliberal governmentality" - employed by neoliberalism as a power model and invented as a response to the crisis of liberalism and capitalism - through the concept of "subjectivity".

In my thesis, first, I will argue neoliberalism through the problem of "*limits of government*" by leveraging on Pierre Dardot and Christian Laval's *The New Way of the World: On Neoliberal Society* and I will define neoliberalism as a "*specific interventionist power model*". Further, I will display which specific political targets are attached to the economic dynamics working through the global norms of competition, individual entrepreneurship, free trade and liberty by using David Harvey's *A Brief History of Neoliberalism*.

Later, I will make a genealogical analysis of governmentality by following Foucault's *Security, Territory, Population* (1977-78 College de France lectures) and *The Birth of Biopolitics* (1978-79 College de France lectures) to define it as a form of "*...power that has the population as its target, political economy as its major form of knowledge, and the apparatuses of security as its essential technical instrument.*"¹ According to Foucault, "subjectivity" lies at the center of governmentality - a power model invented in 18th century and operates like a triangle between "*sovereignty, discipline and governmental power*". The main strategy of governmentality is "*to constitute the possible action areas of others.*" In this context, "homo economicus" functions as the interface between power and man, making man a calculating and economical being- an economic and governable subject of power. Homo economicus ties the specific rationality of neoliberalism to power, through the subject. The most important aspect of this rationality and discipline is the deployment of the market rules, with an understanding of human as an enterprise, to the non-economic and social area. Human operating as an enterprise is no longer a singular subject but acts like different little enterprises in his private life, family affairs, work and social activities, hobbies and friendships. This is the result and the reason of the psychic splitting and division of neoliberal subject.

After analysing governmentality as a regime, I will focus on the constitution of neoliberal subject by using Foucault's understanding of subjective experiences as practices that are developed and transformed through problematizations. Foucault defines problematization as "*discursive and non-discursive practices that place something into a game of truth and constitute it as an object of thought (moral thought or scientific knowledge or political analysis)*".² Such games of truth comprise a set of rules that produces certain truths about the problematized thing. In this part of my thesis, by using a problematization method based

¹ Foucault, M. *Security, territory, population, Lectures at the College de France 1977-1978* (G. Burchell, Çev.) Palgrave Macmillan, ss: 144.

² Foucault, M. (2011). *Özne ve iktidar* (I. Ergüden, O. Akinhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı, s. 87.

on Foucault's studies, I will elaborate the dynamics and mechanisms that tie the entrepreneurial subject to power, through the "knowledge-power-ethics axes". My analysis will also include Foucault's understanding of rationalities serving power that "...applies itself to immediate everyday life which categorizes the individual, marks him by his own individuality, attaches him to his own identity, imposes a law of truth on him which he must recognize and which others have to recognize in him."¹ The best way to analyse this rationality is to understand the relationship between the human nature assumptions of certain power models and the re-production of such assumed *a priori* natural attributes by the same power structures. In order to do that, by referring to Freud's *Beyond The Pleasure Principle and Id and Ego*² and Melanie Klein's *Envy and Gratitude*³, first, I will analyse the conscious and unconscious mechanisms that are triggered by neoliberal governmentality and how neoliberalism leverages on the psychic splitting and division. This very splitting and division will help us understand the relationships that human establishes between himself and the world and how he constitutes a power arena in a world filled with parts of his self. Following that, by referring to Nikolas Rose's *Governing The Soul*⁴ and *Inventing Ourselves*⁵, I will analyse psy disciplines as an example of governmentality devices. I will explain how neoliberalism governs people and make them adaptable to governmentality through their divided selves, by employing psy disciplines as treatment devices that treat the very anxieties and tensions created by this division.

The question of how the neoliberal subject is being governed is one of the main questions of my thesis. The divided and alienated subjects are being governed exactly through their divided selves by the employment of certain techniques. First of all, the neoliberal subject is divided as "producer" and "consumer". The producing subject has become the object of "management science" which has a discursive authority on people just like psy disciplines. Management science is a set of techniques and strategies employed to mask the deep alienation, the impotence of workers and the conflicts between the capitalist-manager-worker and to convince the workers to problematize their unhappiness as their own personal performance and adaptability problems. The neoliberal subjects chasing "self-actualization", "individual success" and "economic independence" become the objects of governmentality exactly by doing so. I will elaborate de-railed feminism and financial independence discourse as two examples of neoliberal practices.

¹ Foucault, M. (1982, Summer). The subject and power. *Chicago Journals, No.4*, ss. 777-795.

² Freud, S. (2011). *Haz ilkesinin ötesinde ben ve id* (A. Babaoğlu, Çev.) İstanbul: Metis.

³ Klein, M. (2014). *Haset ve şükran* (O. Koçak, Y. Erten, Çev.) İstanbul: Metis.

⁴ Rose, N. (1999). *Governing the soul*. New York: Free Association Books.

⁵ Rose, N. (1998). *Inventing our selves*. Cambridge University Press.

To summarize, through the axes of "knowledge-power-ethics", my thesis searches the "truth" and the "games of truth" that neoliberal governmentality establishes, the ways it makes people govern others and the ways it makes people govern themselves, how man establishes himself as an ethical subject of governmentality, how neoliberal governmentality uses freedom and finally how this freedom differs from Foucault's understanding of "*ethics of the concern of the self as a practice of freedom*".

TEZİN ÖZETİ

Bu tezin temel amacı, liberalizmin ve kapitalizmin girdiği krizlere bir cevap olarak doğan neoliberalizmin bir iktidar modeli olarak benimsediği "yönetimselliği" (governmentality), "öznellik" kavramı üzerinden analiz etmektir.

Bunun için, öncelikle, Pierre Dardot ve Christian Laval'ın *Dünyanın Yeni Akli-Neoliberal Toplum Üzerine Deneme* adlı eserlerinden yola çıkarak neoliberalizmi "yönetimin sınırları" sorunsalı üzerinden "özel türde müdahaleci bir iktidar modeli" olarak ele alacağım. Ayrıca, David Harvey'in *Neoliberalizmin Kısa Tarihi* adlı eserinden faydalanarak dünya çapında rekabet, bireysel girişim, serbest ticaret ve özgürlük gibi normlarla işlev gören ekonomik dinamiklere, hangi siyasi amaçların ilintilendirildiğini belirleyeceğim.

Daha sonra, Foucault'nun *Güvenlik, Toprak, Nüfus* başlıklı 1977-78 tarihli ve *Biyopolitikanın Doğuşu* başlıklı 1978-79 tarihli College de France derslerinde izlediği yolla yönetimselliğin soybilimsel bir analizini yaparak yönetimselliği "temel hedefi nüfus, baskın bilgi biçimi ekonomi politik, temel teknik aracı da güvenlik düzenekleri olan" ¹ bir iktidar modeli olarak belirleyeceğim. Foucault'ya göre 18 yy'de keşfedilmiş olan bir iktidar modeli olarak, "hükümlerlik, disiplin ve yönetimsel irade" arasındaki bir üçgen gibi düşünülebilecek şekilde fonksiyon gösteren yönetimselliğin merkezinde "öznellik" kavramı yatar. Neoliberal yönetimselliğin başlıca stratejisi ve tekniği, "başkalarının muhtemel eylem alanını yapılandırmaktır". Bu bağlamda homo economicus, kişiyi iktidara tabi tutan, hesap yapan ve varlığı ekonomikleştirilmiş bir ekonomik-özne olarak iktidar ile insan arasında bir ara yüz gibi faaliyet gösterir ve insanı yönetilebilir yapar. Homo economicus, neoliberalizmin ürettiği özel türde rasyonalitenin öznellik üzerinden iktidara bağlanmasını sağlar. Bu rasyonalitenin ve disiplinin en önemli veçhesi, neoliberalizmin, şirket olarak faaliyet gösteren insan modelini ve piyasa ekonomisinin kurallarını, ekonomik olmayan alana yani toplumsal alana da yaymasıdır. Şirket olarak faaliyet gösteren insan tek bir özne olmaktan çıkıp, özel hayatında, aile ilişkilerinde, iş hayatında, sosyal faaliyetlerinde, hobilerinde ve arkadaşlıklarında farklı küçük şirketçikler ve girişimler olarak eylem göstermeye başlar. Bu durum, neoliberal öznenin psşik olarak bölünmesinin ve parçalanmasının hem sebebi hem de sonucudur.

Yönetimselliği bir rejim olarak inceledikten sonra neoliberal öznenin nasıl kurulduğunu, Foucault'nun öznel deneyim biçimlerinin sorunsallaştırmalar yoluyla geliştirilen ve dönüştürülen pratikler olduğu anlayışı çerçevesinde açıklayacağım. Foucault, sorunsallaştırmayı "herhangi bir şeyi doğru ve yanlış oyununa sokan ve onu bir düşünce nesnesi (ister ahlaki düşünce, ister bilimsel bilgi, isterse siyasi analiz vb. biçimde olsun)

¹ Foucault, M. (2013) *Güvenlik, toprak, nüfus, College de France dersleri 1977-1978* (F. Taylan, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss: 97-98.

olarak kuran söylemsel ve söylemsel olmayan pratikler bütünü" olarak tanımlar.¹ Burada kastedilen "doğru ve yanlış oyunu" ya da "hakikat oyunu", sorunsallaştırılan şey hakkında belirli hakikatlerin üretilmesi için kullanılan kurallar bütünüdür. Tezin bu kısmında Foucault'nun çalışmalarından yola çıkarak ve bilgi-iktidar-etik eksenli bir sorunsallaştırma yöntemini kullanarak neoliberal özneyi bir *girişimci özne* olarak bilgi ve etik eksenlerinde iktidara bağlayan dinamik ve mekanizmaları ele alacağım. Bu çalışmam Foucault'nun, "...bireyi kategorize ederek, bireyselliğiyle belirleyerek, kimliğine bağlayarak, ona hem kendisinin hem de başkalarının onda tanımak zorunda olduğu bir hakikat yasası dayatarak doğrudan gündelik yaşama müdahale eden, ...bireyleri özne yapan iktidar"² anlayışına hizmet eden rasyonaliteleri analiz etmeyi de kapsayacaktır. Bu rasyonaliteyi incelemenin en iyi yolu insanda belirli bir insan doğasını varsayan iktidar modelleri ile bu iktidar modellerinin ilişkisini anlamak ve neoliberalizmin insanda hangi *a priori* özellikleri varsayarak bunları tekrar tekrar ürettiğine odaklanmaktır. Bunun için öncelikle, Freud'un *Haz İlkesinin Ötesinde Ben ve İd*³ ile Melanie Klein'in *Haset ve Şükran*⁴ eserlerinde ele aldıkları bazı teori ve bulgulara da başvurarak, neoliberal yönetimselliğin insanın bilinç ve bilinç dışı yapısında nelere temas ederek bunları nasıl tetiklediğini ve insanın tam da gerek neoliberalizm gerek daha önceki hükümlerlik gibi iktidar modelleri tarafından üretilen psikik bölünmesinden nasıl faydalandığını ele alacağım. Bu bölünme ayrıca hem insanların dünya ile kurduğu ilişkiyi hem de kendi içlerinden dünyaya yansıttıkları parçalarla dolu olan dünyayı nasıl bir iktidar zemini haline getirdiklerini açıklamakta önemli adımlar atmamızı sağlar. Bu çalışmanın amacı insana belirli bir *a priori* öz veya doğa atfetmek değil, tarihsel olarak üretilmiş olan insan bilincinin ve bilinç dışına ait yapıların tam da içinde buldukları dünya ve nesnelere ile kurdukları ilişkilerle belirlenen mekanizmalar üzerinden çalıştığını anlamak ve bu mekanizmaların belirli iktidar modelleri çerçevesinde nasıl işlediğini ve kullanıldığını göstermektir. Bunu takiben Nikolas Rose'un *Governing The Soul*⁵ ve *Inventing Ourselves*⁶ yapıtlarından faydalanarak yönetimselliğin veçheleri olan *rasyonaliteler (düşünce şekilleri ve hakikati anlama yolları) ve teknolojilerin (kişiler, kurumlar, teknikler, araçlar)*⁷ iyi bir örneği olan 'psi' disiplinlerinin⁸ bir yönetimsellik aygıtı olarak tam da bu bölünmüşlükler üzerinden ve bu bölünmüşlüğün yol açtığı gerilimleri "tedavi etmek amacıyla" insanları yönetmek ve iktidara uyumlamak üzere nasıl kullanıldığını ele alacağım.

Neoliberal öznenin nasıl yönetildiği sorusu tezin ana sorularından biridir. Gerek psikik olarak gerekse de ekonomik ve öznel olarak bölünmüş ve yabancılaşmış özneler tam da bu

¹ Foucault, M. (2011). *Özne ve iktidar* (I. Ergüden, O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı, s. 87.

² Foucault, M. (2011). *Özne ve iktidar* (I. Ergüden, O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı, s. 63

³ Freud, S. (2011). *Haz ilkesinin ötesinde ben ve id* (A. Babaoğlu, Çev.) İstanbul: Metis.

⁴ Klein, M. (2014). *Haset ve şükran* (O. Koçak, Y. Erten, Çev.) İstanbul: Metis.

⁵ Rose, N. (1999). *Governing the soul*. New York: Free Association Books.

⁶ Rose, N. (1998). *Inventing our selves*. Cambridge University Press.

⁷ Miller ve Rose (2008). *Governing the present*. Cambridge: Polity Press.

⁸ psikoloji, psikiyatri, psikoterapi ve psikanaliz- bundan böyle 'psi' disiplinleri olarak anılacaktır

bölünmüşlükleri üzerinden çeşitli tekniklerle yönetilebilir hale gelirler. Neoliberal özne herşeyden önce tüketici ve üretici özne olarak bölünmüştür. Üretici özne ise tıpkı 'psi' disiplinlerinin insan üzerindeki söz söyleme otoritesi gibi bir otoriteye sahip olan "yönetim biliminin" bir nesnesi haline gelmiştir. Yönetim bilimi esasen, derin bir kopukluğu, yabancılaşmayı ve kapitalist üretim ve iktidar ilişkilerinin yol açtığı müthiş iktidarsızlaştırmayı maskeleyen, sermayedar-yönetici-çalışan üçlüsü arasındaki çıkar çatışmalarının su üzerine çıkmasını engellemek ve üretici özne olarak insanların yaşadıkları mutsuzlukları kendi performans ve uyum sorunları olarak sorunsallaştırmalarını sağlamak için kullanılan teknik ve stratejiler bütünüdür. "Kendini gerçekleştirme", "bireysel başarı", "ekonomik bağımsızlık" gibi hedefler peşinde koşan neoliberal özneler, tam da bu öznel amaçları üzerinden yönetim biliminin ve şirketselliğin bir nesnesi haline dönüşürler. Bu durumun iki örneği olarak, neoliberal politikalar çerçevesinde saptırılmış feminizm ve bir neoliberal pratik olarak finansal özgürlük söylemini de detaylı olarak ele alacağım.

Özetle, "bilgi-iktidar-etik" ekseninde ele alındığında, neoliberal yönetimselliğin dayattığı "hakikat" ve "doğru-yanlış oyunu" nedir, yönetimsellik bir iktidar modeli olarak kendinin ve başkalarının yönetimini nasıl sağlar ve tüm bunlar insanın kendi kendisini bir etik özne olarak kurmasında nasıl bir rol oynar, neoliberal yönetimsellik özgürlükleri nasıl kullanır, bu özgürlüğün Foucault'nun ele aldığı anlamda "*bir özgürlük pratiği olarak kendilik kaygısı etiğinden* farkı nedir " soruları tezimin ana sorularıdır.

TEŞEKKÜR

Bu tezi yazmak konusunda bana ilham veren, engin bilgisi, verdiği dersler ve varlığı ile destek olan tez danıŐmanım Doç. Dr. Ferda Keskin'e,

Yüksek lisans yılları boyunca verdiği unutulmaz dersler ile bana yepyeni ufuklar açan ve sözleri aklımdan çıkmayan Kaan Atalay'a,

Derslerini keyifle dinlediğim ve çok Şey öğrendiğim Ömer Albayrak'a,

Felsefe yüksek lisansı yapmak konusunda bana ilham veren (ve programı birlikte tamamladığımız) kız kardeŐim Tutku Coşkun'a ve aileme,

ve beni yalnız bırakmayan A.'ya teşekkür ediyorum.

1. GİRİŞ	11
2. NEOLİBERALİZMİN DOĞUŞU	24
2.1 Liberalizmin Krizi ve Neoliberalizmin Doğuşu	24
2.2 Neoliberal Projenin Siyasi Amaçları	33
3. BİR İKTİDAR MODELİ OLARAK NEOLİBERAL YÖNETİMESELLİK	39
3.1. Yönetimselliğin Soybilimsel Analizi	39
3.2 Neoliberal Yönetimsellikte Disiplin ve Güvenlik Mekanizmaları	45
3.3 Bir Yönetimsellik Rejimi Olarak Neoliberalizm	51
3.3.1 Neoliberal Toplum Politikaları	55
3.4 Neoliberal Yönetimsellik Çerçevesinde Özne: Homo Economicus	57
3.4.1 Beşeri Sermaye Teorisi ve Homo Economicus	59
3.4.2 Homo Economicus ve Sivil Toplum	64
4. NEOLİBERAL ÖZNEİN KURULUŞU	66
4.1 Özne ve Bilgi-İktidar-Etik İlişkisi	66
4.1.1 Bir Öznel Hakikat İlişkisi Olarak Rasyonalite	70
4.1.2 Girişimci İnsan ve Bilgi	73
4.1.3 Girişimci İnsan ve Etik	78
4.2 Neoliberal Öznenin Psikolojik Kökenleri ve Bir Neoliberal Yönetimsellik Teknolojisi Olarak 'Psi' Disiplinlerinin Kullanımı	82
4.2.1 İnsan Doğası Varsayımları ve İktidar Modelleri İlişkisi	86
4.2.2 İnsanda Haset, Nefret, Saldırganlık ve Yıkıcılığın Kökenleri	93
4.2.3 Bir Neoliberal Yönetimsellik Teknolojisi Olarak Psi. Disiplinlerinin Kullanımı	101
5. NEOLİBERAL ÖZNEYİ YÖNETMEK	114
5.1 Tüketici Özne	116
5.2 Üretici Özne	119
5.3 Yönetim Bilimi	124
5.4 Neoliberal Şirket-Toplumda " İnsan İlişkileri" Yönetimi	132
5.5 Eşitsizlikleri Özgürlükler Üzerinden Yönetmek	139
5.5.1 Neoliberal Feminizmin Baştan Çıkarıcılığı	140
5.5.2 Girişimci Özneyi Finansal Özgürlük Miti Üzerinden Yönetmek .	148
6. SONUÇ	153

KAYNAKLAR

1. GİRİŞ

1978-80 yılları arası dünya için önemli bir dönüm noktası oldu. Öncelikli hedefleri ekonomik büyümeyi ve istihdamı artırmak olan "neoliberaller", sosyal güvenlik, kamusal mülkiyet, vergi sistemi ve asgari ücretleri başlıca sorunsalları olarak ele almış, ve bu düşünceler sadece "yeni sağ" tarafından değil, "modern sol" tarafından da benimsenmiştir. Çok yakın zamanda, Anthony Giddens ve Tony Blair, yazdıkları *Üçüncü Yol* kitabıyla, neoliberal doktrini artık geri dönülemez bir veri olarak kabul etmişler ve modern solun hedefini şu şekilde belirlemişlerdir:

*Rekabetçi piyasa ekonomisi için sağlam bir çerçeve. Üretim failleri arasında serbest rekabet ile serbest mübadele, üretkenliği ve büyümeyi teşvik etmek için temel önemdedir. Bu nedenle, piyasa güçlerinin uygun şekilde işlemlerini sağlayacak bir çerçeveye sahip olmak şarttır: Bu, ekonomik büyüme için temel önemdedir ve istihdamdan yana etkin bir politikanın ön koşuludur.*¹

Bir politik-ekonomik pratikler teorisi olarak neoliberalizm, serbest rekabet, serbest piyasalar, ve serbest ticaretin insan refahını en yüksek oranda artıracığını savunur. Devletin rolü, rekabeti, bireysel girişimi ve özel mülkiyeti koruyacak bir çerçeve yaratmaktır. Devletin bu çerçeveyi sağlamak dışında piyasalara müdahale etmemesi gerekmektedir.

Öte yandan neoliberalizmi devletin geri çekilmesi ve liberalizmin restore edilmesi olarak ele almak doğru olmaz. Neoliberalizm aslında, "yeni politik koşullar oluşturmayı, iktisadi işleyiş kurallarını değiştirmeyi, bu hedefleri dayatacak şekilde toplumsal ilişkileri dönüştürmeyi hedefleyen iktidar söylem, pratik ve düzenekleri bütünüdür."² Devlete verilen yeni rol, bu iktisadi işleyiş kurallarını gözetmektir. Bu gözetim rolü içerisinde disipline edici pratikleri de barındırmak zorundadır. Dolayısıyla, gündeme gelen şey yepyeni bir iktidar modeli yani "yönetimsellik"tir.

¹ Dardot, P. ve Laval, C. (2012). *Dünyanın yeni aklı, Neoliberal toplum üzerine deneme* (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 285.

² Dardot, P. ve Laval, C. (2012). *Dünyanın yeni aklı, Neoliberal toplum üzerine deneme* (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 247.

Tezimin ikinci bölümünde, neoliberalizmin doğuşunu, kapitalizmin I. ve II. Dünya Savaşları'ndan sonra girdiği krizlerin ve sermaye ve işçi sınıfı arasında yoğunlaşan gerilimlerin sonucunda bir uzlaşma sağlamak düşüncesi ile "yönetimin sınırları" sorunsalı etrafında şekillenen bir cevap olarak ele alan Dardot ve Laval'ın *Dünyanın Yeni Aklı* adlı eserinde benimsedikleri anlayışla özetleyeceğim. Dardot ve Laval'e göre neoliberalizmin günümüzdeki başarısının ve yaygınlaşmasının sebebi, tam da modern solu bile tamamen etkisi altına alan bir rasyonalite yaratması ve sadece bir ekonomik teori olarak faaliyet göstermemesi, tam tersine, *politik, iktisadi, toplumsal ve öznel* düzlemlere müdahale etmesidir. Diyebiliriz ki, neoliberalizm, bir takım politik hedefler ile rekabet, bireysel girişim, serbest ticaret gibi normlarla işlev gören belirli bir ekonomik dinamiğin bağlanmasıdır. Bu anlamda neoliberalizm, iktisadi işleyiş için bir çerçeve çizen ve politik ve ekonomik hedefleri gerçekleştirmek için insanları ve toplumu dönüştürmeyi hedefleyen ve bunun için çeşitli strateji ve teknikler kullanan bir iktidar modeli olan "yönetimselliği" kullanır. Bu bağlamda düşünüldüğünde, neoliberalizmin işleyişini anlamak için öncelikle bir iktidar modeli olarak "yönetimselliği" oluşturan koşulların analizini yapmak gerekir.

Tezimin üçüncü bölümüne, Foucault'nun *Güvenlik, Toprak, Nüfus* başlıklı 1977-78 tarihli ve *Biyopolitikanın Doğuşu* başlıklı 1978-79 tarihli College de France derslerinde izlediği yolla yönetimselliğin soybilimsel bir analizini yaparak başlayacağım. Foucault yönetimselliği kısaca şu şekilde tanımlamıştır:

Yönetimsellik derken, temel hedefi nüfus, baskın bilgi biçimi ekonomi politik, temel teknik aracı da güvenlik düzenekleri olan bir bütünü, bu son derece belirli fakat karmaşık iktidar biçiminin uygulanmasını sağlayan kurumlardan, usullerden, çözümlere ve düşüncelerden, hesap ve taktiklerden oluşan bütünü kastediyorum. İkinci olarak, yönetimsellik derken, Batı'nın tamamında, "yönetim" olarak adlandırabileceğimiz bu iktidar tipini diğerleri (hükümlerlik ve disiplin) üzerinde egemen kılmayı çok uzun süredir sürdüren eğilimi, kuvvet çizgisini kastediyorum. Bu iktidar tipi beraberinde bir yandan yönetime özgü bir dizi aygıtın gelişimini, diğer yandan ise bir dizi "bilmeyi" getirmiştir. Nihayet, "yönetimsellik" derken,

*Ortaçağ'daki adalet devletinin 15. ve 16. yüzyıllarda idari bir devlete dönüştüğü, yavaş yavaş yönetimselleştiği süreci, daha doğrusu bu sürecin sonucunu anlamak gerekir.*¹

Foucault'ya göre, Ortaçağ ile 17.- 18. yüzyıllar arasındaki süreyi kapsayan devirde hakim olan iktidar anlayışı olarak "hükümlanlık", belirli bir norm koyuculuk üzerinden yasa koyma, bu yasa çiğnendiğinde cezalandırma, ticari ve fikri dolaşım ve emirlerin dolaşımını becerme ve iktidarı belirli bir hiyerarşi üzerinden dağıtma olarak faaliyet gösterir.² Modern zamanlara tekabül eden iktidar modeli olarak "disiplin" ise gözetim ve ıslah mekanizmalarını kullanarak suç işlenmeden önce sınırlandırma, yalıtma ve kapatma yöntemlerini kullanır ve bireyleri, onların hareketlerini veya durumları normalleştirir.³ 18 yy'de keşfedilmiş olan "yönetimsellik", ise bir iktidar modeli olarak, "*hükümlanlık, disiplin ve yönetimsel irade olarak bir üçgen gibi*" düşünülebilecek şekilde fonksiyon gösterir.⁴ Yönetimsellik daha ziyade, belirli bir yönetim hedefi olan, belirli bir bilgi biçimini kullanan ve belirli teknik araçları olan bir yapı olarak anlaşılmaya çalışılmalıdır. Örneğin, "disiplin", yönetimsellik iktidar modelinde ortadan kalkmıştır diyemeyiz. Tam tersine nüfusun derinden idare edilmesinde son derece önemli bir rol oynamaya devam etmektedir. Aynı şekilde, yeni bir iktidar modeli olarak yönetimselliğin ortaya çıkışı, hükümlanlığı ortadan kaldırmamış tam tersine çok daha keskinleştirmiş, 18. yy'de nüfusun yeni bir nesne-özne olarak ortaya çıkmasıyla, ve onun etrafında dönen süreçlerin "ekonomi" olarak yeni bir bilgi türünü oluşturmasıyla, "*nüfus, toprak ve zenginlik*" arasındaki ilişkilerin hükümlanlıktan yönetim tekniklerine geçişiyle, ekonomi-politik kavramını doğurmuştur.

Neoliberal yönetimsellik, özellikle, Foucault'nun bahsettiği '*conduct of conduct*' anlamında davranış değişikliklerini sağlayabilmek için çok özel türde disiplin metotları kullanır. Bu metotların en önemli veçhesi, çerçevesi çizilen iktisadi

¹ Foucault, M. (2013) *Güvenlik, toprak, nüfus, College de France dersleri 1977-1978* (F. Taylan, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 97-98.

² Foucault, M. (2013) *Güvenlik, toprak, nüfus, College de France dersleri 1977-1978* (F. Taylan, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

³ Foucault, M. (2013) *Güvenlik, toprak, nüfus, College de France dersleri 1977-1978* (F. Taylan, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

⁴ (Foucault, M. (2013) *Güvenlik, toprak, nüfus, College de France dersleri 1977-1978* (F. Taylan, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

düzenin içinde yaşamını sürdürebilmek için zorunlu kılınan "hesap yapma" ve "rekabetçi olma" ilkelerine göre insanların "kendi kendilerini" yönetmesini sağlamaktır. İnsanların kendi kendini yönetmesi de ancak belirli türde bir rasyonalitenin geliştirilmesi, kullanıma sokulması, eğitim ve diğer araçlarla propagandasının yapılması suretiyle sağlanabilir. Dolayısıyla, diyebiliriz ki, "rasyonalite/rasyonelleştirme/akılsallaştırma", neoliberal yönetimselliğin "disipline edici" metotlarından en önemlisidir.

Bu rasyonalitenin ve disiplinin en önemli vechesi, neoliberalizm, şirket olarak faaliyet gösteren insan modelini ve piyasa ekonomisinin kurallarını, ekonomik olmayan alana yani toplumsal alana da yaymasıdır. Hatta bunu yapması da gereklidir. Zira bir şirket olarak faaliyet gösteren insanın kendisi de tek bir özne olmaktan çıkıp, özel hayatında, aile ilişkilerinde, iş hayatında, sosyal faaliyetlerinde, hobilerinde ve arkadaşlıklarında farklı küçük şirketçikler ve girişimler olarak eylem gösterir olmuştur. Bu durum, neoliberal öznenin psikik olarak bölünmesine ve parçalanmasına da yol açar.

İktidar, bireye ekonomik hesaplar yapan bir homo-economicus olarak kurulduğu noktadan bağlanır ve kişi iktidara ekonomik-özne olarak yönetimselleşerek tabi olur. Homo-economicus, yönetim ya da iktidar ile insan arasındaki ara yüz olarak faaliyet gösterir ve insanı yönetilebilir yapar.

Foucault *Biyopolitikanın Doğuşu*'nda neoliberalizmi analiz ederken kullanacağı planının aslında "*yönetimsel aklın*" ve "*akılsallık/rasyonalite biçimlerinin*" planı olduğunu söyler. Şiddeti dışlayan, pozitif bir iktidar modeli olarak yönetimsellik, disipline göre çok daha etkin ve ekonomik olan "öz-yönetimi" kullanır. Böylelikle de, öteki (insanlar) üzerindeki müdahale maskelenerek çok daha sert ve keskin şekilde uygulanmış olur.

Bu sebeple, neoliberal yönetimselliğin analizi aynı zamanda, yarattığı ekonomik rasyonalitenin iktisadi, toplumsal ve öznel alandaki rasyonalitelerin belirlemesinin de analizidir. Neoliberal öznellik, yönetimsel rasyonalite, iktidar ilişkileri, söylemsel ve hukuksal rejimler çerçevesinde de değerlendirilmelidir.

Foucault, "öznellik" kavramını yönetimsellik analizlerinin merkezine koyar. *Öznenin Yorumbilgisi* adlı 1981-82 tarihli College de France Dersleri'nde Foucault şöyle der:

...bu yönetimsellik nosyonu üzerinde düşünmenin, teorik ve pratik olarak, kendinin kendiyile olan ilişkisi tarafından tanımlanmış bir özne unsurundan geçmeden edemeyeceğine inanıyorum. Kurum olarak politik iktidar, genelde hukuki bir hak öznesine gönderme yaparken, bana öyle geliyor ki, yönetimselliğin analizi – yani tersine çevrilebilir ilişkiler bütünü olarak iktidarın analizi – kendinin kendiyile ilişkisi tarafından tanımlanmış bir özne etiğine gönderme yapmalıdır.Bir süredir size sunmaya çalıştığım analiz türünde, iktidar-yönetimsellik-kendinin ve başkalarının yönetimi-kendinin kendiyile ilişkisi, bütün bunlar bir zincir, bir çizgi oluşturur ve politik mesele ile etik meseleyi, bence, burada, bu nosyonlar çerçevesinde, eklemlendirmek gerekir. ¹

Bu bağlamda düşünüldüğünde, yönetimsellik, Foucault için, ötekilerin insan üzerindeki yönetim araçları ve teknikleriyle, insanın kendisinin kendi üzerindeki yönetim araç ve tekniklerinin temasıdır. Neoliberal yönetimsellik bunu, "*başkalarının muhtemel eylem alanını yapılandırmak*" suretiyle yapar. Bu tarzda bir yönetimsellik, hem disiplin hem de güvenlik mekanizmalarını birlikte kullanır. Bireyler, "*muhtemel eylem alanlarının*" sınırları çizilerek disipline edilir.

Tezimin dördüncü kısmında neoliberal öznenin nasıl kurulduğunu, Foucault'nun çalışmalarından yola çıkarak öznel deneyim biçimlerinin sorunsallaştırmalar yoluyla geliştirilen ve dönüştürülen pratikler olduğu anlayışı ile açıklayacağım. Foucault, sorunsallaştırmayı "*herhangi bir şeyi doğru ve yanlış oyununa sokan ve onu bir düşünce nesnesi (ister ahlaki düşünce, ister bilimsel bilgi, isterse siyasi analiz vb. biçimde olsun) olarak kuran söylemsel ve söylemsel olmayan pratikler bütünü*" olarak tanımlar. ² Burada kastedilen "doğru ve yanlış oyunu" ya da "hakikat oyunu", sorunsallaştırılan şey hakkında belirli hakikatlerin üretilmesi için kullanılan kurallar bütünüdür. Tezin bu kısmında Foucault'nun çalışmalarından yola çıkarak ve bilgi-iktidar-etik eksenli bir sorunsallaştırma yöntemini kullanarak neoliberal özneyi bir *girişimci özne* olarak bilgi ve etik

¹ Foucault, M. (2015). *Öznenin yorumbilgisi, College de France dersleri 1981-1982* (F. Keskin, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 216.

² Foucault, M. (2011). *Özne ve iktidar* (I. Ergüden, O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı, s. 87.

eksenlerinde iktidara bağlayan dinamik ve mekanizmaları ele alacağım. Bu çalışmam Foucault'nun, "...bireyi kategorize ederek, bireyselliğiyle belirleyerek, kimliğine bağlayarak, ona hem kendisinin hem de başkalarının onda tanımak zorunda olduğu bir hakikat yasası dayatarak doğrudan gündelik yaşama müdahale eden,bireyleri özne yapan iktidar"¹ anlayışına hizmet eden rasyonaliteleri analiz etmeyi de kapsayacaktır.

Bunun için yönetimselliğin veçheleri olan *akılsallaştırmalar/rasyonaliteler* (*düşünce şekilleri ve hakikati anlama yolları*) ve *teknolojilerin* (*kişiler, kurumlar, teknikler, araçlar*)² iyi bir örneği olan 'psi' disiplinlerinin bir yönetimsellik aygıtı olarak nasıl kullanıldığını ele alacağım. Fakat öncelikle, Freud'un *Haz İlkesinin Ötesinde Ben ve İd*³ ile Melanie Klein'in *Haset ve Şükran*⁴ eserlerinde ele aldıkları bazı teori ve bulgulara da başvurarak, neoliberal yönetimselliğin insanın bilinç ve bilinç dışı yapısında nelere temas ederek bunları nasıl tetiklediğini ve insanın tam da gerek neoliberalizm gerek daha önceki hükümlerlik gibi iktidar modelleri tarafından üretilen psişik bölünmesinden nasıl faydalandığını ele alacağım. Bu bölünme ayrıca hem insanların dünya ile kurduğu ilişkiyi hem de kendi içlerinden dünyaya yansıttıkları parçalarla dolu olan dünyayı nasıl bir iktidar zemini haline getirdiklerini açıklamakta önemli adımlar atmamızı sağlar. Bu çalışmanın amacı insana belirli bir *a priori* öz veya doğa atfetmek değil, tarihsel olarak üretilmiş olan insan bilincinin ve bilinç dışına ait yapıların tam da içinde buldukları dünya ve nesnelere ile kurdukları ilişkilerle belirlenen mekanizmalar üzerinden çalıştığını anlamak ve bu mekanizmaların belirli iktidar modelleri çerçevesinde nasıl işlediğini ve kullanıldığını göstermektir. Daha sonra, Nikolas Rose'un *Governing The Soul*⁵ ve *Inventing Ourselves*⁶ yapıtlarından faydalanarak 'psi' disiplinlerinin insanları nasıl belirli bir özneleştirmeye tabi tuttuğunu (hem öznelere kendi kendilerini nasıl öznelere olarak kurdukları, hem de iktidar alanı içinde "ötekilerin", bireylerin

¹ Foucault, M. (2011). *Özne ve iktidar* (I. Ergüden, O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı., s. 63.

² Miller ve Rose (2008). *Governing the present*. Cambridge: Polity Press.

³ Freud, S. (2011). *Haz ilkesinin ötesinde ben ve id* (A. Babaoğlu, Çev.) İstanbul: Metis.

⁴ Klein, M. (2014). *Haset ve şükran* (O. Koçak, Y. Erten, Çev.) İstanbul: Metis.

⁵ Rose, N. (1999). *Governing the soul*. New York: Free Association Books.

⁶ Rose, N. (1998). *Inventing our selves*. Cambridge University Press.

özneleşmeleri üzerindeki etkileri anlamında) ve bunun nasıl bir regresyona ve "yineleme zorlantısına" sebep olduğunu ele alacağım.

Neoliberalizm, insanları kendilikleri üzerinden yönetirken, onların bazı bilinç dışı korku (özellikle ölüm korkusu) ve kaygılarını tetikler ve ilkel savunma mekanizmalarının kullanımını zorunlu hale getirir ya da bu savunma mekanizmalarının kullanımını elverişli hale getirir. Bunlardan biri "saldırganlıktır". Bunun bizim için önemi şudur: içinde yaşanılan çevre ve yaşamsal çerçeve de saldırganlığı üretebilir, artırabilir veya azaltabilir. Dolayısıyla, belirli bir iktidar modelini ve toplumsal akdi insanların 'a priori' olarak saldırgan olduğu varsayımına göre yapılandırmak, saldırganlığı kışkırtır ve üretir. Dolayısıyla, serbest rekabet ve kolektiflikten uzak bir bireyselcilik anlayışı etrafında inşa edilen neoliberal düzen, başlı başına saldırgan tepkiselliği artırmaya, yeniden üretmeye ve ürettikçe giderek artan şekilde saldırganlık varsayımına dayalı bir sisteme kapanmaya yol açar.

Bu süreçleri, Nesne İlişkileri Teorisi'nin önde gelen teorisyenlerinden olan Melanie Klein'in çalışmalarından faydalanarak açıklamak, özellikle ölüm ve yaşam güdülerinin harekete geçirdiği haset ve yıkıcı güdülerin, insanın kendiliğinde yarattığı içsel bölünmeyi anlamak açısından önem taşımaktadır. Bu bölünme daha sonra hem insanların dünya ile kurduğu ilişkiyi hem de kendi içlerinden dünyaya yansıttıkları parçalarla dolu olan dünyayı nasıl bir iktidar zemini haline getirdiklerini açıklamakta önemli adımlar atmamızı sağlar.

Neoliberal yönetimsellik, insanın psişesi içinde ortaya çıkan haset ve nefret duygularını haklı çıkaracak şekilde, kendisiyle aynı duygularla hareket eden rekabetçi ve düşman nesnelere dolu bir dünyayı ona sağlayarak, bu varsayımlarla kurulan öznenin kendi üzerine kapanmasına yol açar. Bir siyasi proje olarak, rekabet ve bireysel girişimcilik kisvesi altında acımasız ve kopuk bir bireyciliği gereksinen neoliberal yönetimselliğin bunu insanların psişesi içinden ve bilinç dışını kışkırtarak gerçekleştirdiğini görürüz. İşte bu, neoliberal yönetimselliğin insan öznelerinin içine yerleştirdiği "*hakikat oyununun*" psikolojik çerçevesidir.

Neoliberal yönetimsellik, sadece insanın içinde var olan psişik yapıların ve komplekslerin kışkırtılmasını kapsamaz, aynı zamanda bu komplekslerin ve nevrozların arasında sıkışmış, rekabet düzeni içinde dayanışmak için kimseyi bulamayan, tek başına kalmış ve bırakılmış insanların uygun şekilde "tedavi" edilmesi "rejimini" de oluşturur. Yani Nikolas Rose'un *Inventing Ourselves* adlı kitabında belirttiği gibi, 'psi' disiplinlerini (psikoloji, psikiyatri, psikoterapi ve psikanaliz- bundan böyle 'psi disiplinleri' olarak anılacaktır) belirli şekillerde kullanır ve bir teknolojiye dönüştürür. Bu bağlamda ele alındığında, 'psi' disiplinlerinin tarihi, yönetimselliğin tarihi ile başa baş gider.

Tezimin beşinci kısmında, neoliberal öznenin psişik bölünmüşlüğü üzerinden nasıl yönetildiğini bazı spesifik örnekler üzerinden daha detaylı olarak ele alacağım. Buna bölünmenin en dramatik şekilde gerçekleştiği tüketici-üretici bölünmesi üzerinden başlayacağım. Neoliberal ekonomide, insanlar hem üretimine katıldıkları hem de tükettikleri ürünlerden ve bu üretimlerin yol açtığı çelişki ve sorunlardan sorumlu hale getirilirler. İş hayatı ve işçi-işveren sözleşmesi de benzer çelişkileri içerir. Kendini en üst seviyede gerçekleştirmek ve bireysel başarı elde etmek için, rekabet eden ve kendi kendinden sorumlu olan bir şirket gibi yaşamak üzere kodlanan özneler iş ve toplum yaşamında büyük sorunlar, çelişkiler ve gerilimler yaşarlar.

19. yy'in sonlarından itibaren, artık sanayileşme o kadar ilerlemiştir ki, başlangıçta, doğrudan güç ve disiplin uygulayarak yönetilebilen insan gücünü yönetmek, performansını ve verimliliğini artırmak için daha "pozitif" yollar uygulanmaya başlanması gerekmiştir. Bunun için de iş yerlerinde yeni bir anlayış içeren bir dizi reform kaçınılmaz olmuştur. Çalışanların çalışırken daha mutlu hale getirmek için onları kendi kendini motive eden, kendi kendine hedefler koyan ve "şirketlerin" değerlerine ve performans kriterlerine uyumlu özneler olarak kurmak çok daha etkin ve verimli bir "yönetim bilimi" olarak ortaya çıktı. Böylelikle, geçmişte kapitalizmi krize sokan, "sermayedar" ile "çalışanın/işçinin" "çıkar çelişkileri" görünmez ve anlaşılmaz hale getirilmeye çalışılır. Artık, yeterince "mutlu" ve "başarılı" olamayan insanlar, sorumlu olarak kendilerinden başka hiç kimseyi göremezler.

Tezimin bu noktasında yönetim bilimi konusunda Nikolas Rose'un *Governing The Soul* adlı kitabındaki detaylı analizlerden faydalanacağım. İnsanlar, verimli çalışmalarının önünde engel olabilecek her şeyi kendi kendilerine kaldırmak konusunda öznel olarak ikna edilirler. Yönetim bilimi, insanları yönetmek konusunda özel bir teknik bilgiye sahip olduğunu iddia ederken temel dayanağı, çalışanlar hakkında onlardan daha fazla olarak belirli türde bir bilgiye sahip olduğuna dair bir rasyonalite üretmektir. Tıpkı, insanların 'psi' disiplinlerinin kendileri hakkında söz söyleme otoritesini kabul etmeleri gibi.

Bütün bu çabalar, esasen, derin bir kopukluğu, yabancılaşmayı ve kapitalist üretim ve iktidar ilişkilerinin yol açtığı müthiş iktidarsızlaştırmayı maskeleyerek, sermayedar-yönetici-çalışan üçlüsü arasındaki çıkar çatışmalarının su üzerine çıkmasını engellemek ve çalışan özne olarak insanların yaşadıkları mutsuzlukları kendi performans ve uyum sorunları olarak sorunsallaştırmalarını sağlamak için kullanılan teknik ve stratejilerdir.

Böylelikle üretim ilişkileri üzerinden toplumun ve yaşamın her alanına yayılan yeni bir iktidar ilişkileri modeli benimsenmiş olur. Bu, aslında öznelerin kendi kendilerini iktidarsızlaştırmalarını (hadım etmelerini) ödüllendiren bir model olduğu oranda bir "iktidarsızlık modelidir".

Antik Yunan'daki, sınırsızlaştırıcı ve sonsuzlaştırıcı "insan eylemliliği" olarak anlaşılabilir çalışma faaliyetinin aksine, insana '*a priori*' bir "öz ve doğa" atfeden ve aslında tam da bu doğayı ve özü kuran, "yaratıcı" ve "inşacı" bir yönetimsellik bu. İnsana belirli bir doğa atfederek bunun etrafında bir iktidar ve yönetim modeli kurmak aslında tam da insanda böyle bir doğayı ya da ruhu yaratmak ve üretmektir. Böylece, "sermayedar ve çalışanın çelişen çıkarları" meselesine de bir çözüm getirildiği düşünülür.

Neoliberal yönetimsellik bireysel özgürlüğü ve sorumluluğu ve toplumsal refahı mutabakata vardırma iddiasında tam bir yenilgiye uğrar. Sonuç, tam tersi olur. Hesap yaparak boyun eğmiş ve iktidarsızlaşmış bireyler sorumsuzlaşmış, birbirlerinden kopmuş, dayanışma gösteremez olmuştur. Açık seçik yapılan büyük haksızlıklar karşısında iktidar ve irade

gösterebilecek tek bir grup ve oluşum bulunamaz. Bunun en iyi örneklerini yakın zamanda Türkiye'de de yaşıyoruz. Haksızlığa uğrayan, işten atılan, dolandırılan insanlar tamamen yalnızdır. Bireyselleştirilmiş insanların kaderi budur. Bireylerin yaptığı hesaplar tutmaz ve yanlıştır. Bu hesaplar neoliberal rasyonalitenin içkinliği içinde yapılan hesaplardır. Neoliberalizmin uyguladığı yönetsel iktidarın özü budur: bireyselleştirerek iktidarsızlaştırmak.

Böylece, neoliberalizmin "bireysel özgürlükler" taahhüdü de boşa çıkmış olur. Neoliberalizmin, söylemlerine bakılacak olursa, insanlar bireysel girişimde bulunmak, rekabet etmek ve piyasa ekonomisinde başarılı olmak için her türlü özgürlüğe sahiptirler. Oysa iş yaşamında fiilen yaşanan durum tamamen farklıdır. Hemen hemen herkes kendini güçsüz ve iktidarsız ve sınırlanmış hisseder. Kabul gören, sosyal ve ekonomik olarak "başarılı olmak" isteyen bir insandan talep edilen şudur: Biat etmek.

Neoliberal yönetselliğin özneleri yönetmek için kullandığı bir diğer yöntem "özgürlüklerin manipülasyonudur". Neoliberal yönetsellik, özgürlük taleplerini manipüle ederek belirli türden bir eşitsizlik için yüzeysel bir mücadeleye uygun bir çerçeve kurar ve desteklerken, esasen eşitsizliği artırma ve sürdürme hedefini gerçekleştirir. Tezim kapsamında, özgürlüklerin en çok manipüle edildiği alanlardan biri olan "kadın özgürlüğü ve feminizm" konusunu ve "neoliberal finansal özgürlük mitini" ele alacağım.

Neoliberalizm aslında, insanları kendi cinsiyetlerine karşı körleştirir. Çünkü, neoliberalizm yaşamsal ve özne alanı, cinsiyet kaygıları üzerinden değil ekonomik kaygılar üzerinden inşa eder. Fakat, cinsiyet eşitsizliğinden daha da önemli bir etkisi olur neoliberalizmin: kadınların ve erkeklerin kendi psişeleri içinde bir bölünmeye yol açar. Kadınlar bir yandan, geleneksel olarak erkeklere atfedilen bireysel girişimcilik, rekabetçilik, güç ve arzular peşinde koşma gibi özellikler göstermek bir yandan da geleneksel olarak kadınlara atfedilen biat etmeye, boyun eğmeye, yumuşak olmaya, iletişime açık olmaya vb. yatkınlık gibi özelliklere sahip olmak zorundadırlar. Aynı durum erkekler için de geçerlidir. Burada mesele, dişil ya da eril özelliklerin birbirine olan üstünlüğünü tartışmak değil (zaten böyle bir şey söz konusu değildir) , her iki

cinsiyetten de birbiriyle uyuşmayan uç noktada cinsel ve sosyal rolleri aynı anda benimsemelerinin beklenmesidir.

Sonuç olarak, neoliberalizm, cinsiyet sömürsünü tam da bu şekilde bulanıklaştırarak sürdürür. Hem kadınları hem de erkekleri, içlerinde taşıdıkları erillik ve dişillik üzerinden sömürmektir bu. Zira, bu yöntem, sömürüyü görünmez ve teşhis edilmesi güç kılar.

İş yaşamının kendisi de hem belirli tipte öznellikleri üreten hem de tüketen bir ortamdır. İş kadını öznesi olan kadın hem bunu üretir hem de bu özneliğin tüketicisi konumundadır. Bu tip birbiriyle ya etik olarak uyuşmayan ya da fiziksel olarak aynı anda gerçekleştirilmesi imkansız olan amaçlar peşinde koşturulan bireylerin yaşadığı kaygılar, stresler, öfke bozuklukları ve depresyon gibi problemler de "bireysel sorunlar" olarak pazarlanır. Birbiriyle çelişen bir çok amaç peşinde bitap düşen bireyler, kendi mutsuzluklarından sorumlu hale getirilir, başarısız ve beceriksiz hissettirilir. Bütün bu etik çelişkilerden kaynaklanan gerilimler, 'psi' disiplinlerinin ve 'self-help' endüstrisinin ana nesnesidir.

İnsanı bütün insani güçlerinden ve öteki insanlardan koparan, kendi üzerine kapatan ve iktidarsızlaştıran bir yaklaşımdır bu. İnsanın gücü, ancak içinde yaşadığı toplum ve insanlarla kurduğu iktidar ilişkileri ile ortaya çıkabilir ve pratik edilebilir. Pratik edilmeyen, ötekine etki etmeyen bir güç ve iktidar yoktur.

Psikolojik ve finansal 'self-help' pratikleri, neoliberal pratiklerdir çünkü, insanlara kendi kendilerini otonom özneler olarak kurmaları ve eylem göstermeleri için sözde bir "özgürlük alanı" açarlar ve onlara bunu yapmaları için teknikler ve söylemler sunarlar.

Tıpkı Foucault'nun *Öznenin Yorumbilgisi*'nde belirttiği gibi, "iktidar ilişkileri", "yönetimsellik", "kendinin ve ötekilerin yönetimi" ve "insanın kendiliği ile olan ilişkisi" bir zincir oluşturur. Burada Foucault'nun söylediklerini biraz daha ileriye götürmek gerektiğini düşünüyorum: neoliberal yönetimsellik, bir halkası

olduğu zincirde öznellikle kol kola girmesi sebebiyle kırılması g bir hale gelir. zgrlk arayışı ve çıkış imkanları bile öznellikle ve öznel özgürlüğün ancak belirli Şekillerde tahayyül ve pratik edilmesi ile ilişkilendirildiği için yönetimsellik, içinden çıkılması imkansız olmasa bile oldukça güç olan bir yapıya dönüşür. Ölüm korkusundan ve kaygılardan özgürleşmek isterken, sahte bir güvenliğin ve iyi hesaplarla ve yatırımlarla sağlanabileceği düşünülen bir finansal rahatlık düşüncesinin peşine düşen insanlar, kendilerini bađımsızlaŐtırmak isterken yine yönetimselliğin ağlarına takılırlar.

Oysa buradaki esas etik sorun, insanın kapitalist üretim ilişkileri ve hiyerarşik kurumlar içinde sürdürdüğü yaşam mücadelesidir. Asıl sorunlu olan insanın biricikliğini tanımayan ve göremeyen ve birer torna gibi birbirleri ve düzenle uyumlu özneler üreten, aile, evlilik, devlet, hapishane, hastane, klinik ve tabi ki "Şirket" gibi kurumlardır. Sözü edilen bu kurumlar neoliberal düzen içinde iktisadi, politik, toplumsal ve öznel düzlemlere bağlanırken aslında fiilen birer Şirket gibi yapılanırlar. İnsanı korkularından ve kaygılarından özgürleştirecek olan "dayanışmanın" yokluğudur asıl sorun olan. Korkuları sebebiyle, giderek artan bir Şekilde borçlanan (mülk sahibi olmak için) ve "finansal bağımsızlık" bağımlısı haline gelen insanlar yoksun kaldıkları Şeye giderek daha çok bağımlı hale getirilirler.

Sonuç bölümünde, Foucault'nun anladığı anlamda "*zgrlk pratikleri*" ile "*zgrleŐme*" arasındaki farkı da vurgulayarak özgürlük pratiklerini bir "*kendilik kaygısı etiği*" olarak ele alacağım.

Neoliberalizm, yeni bir "hakikat oyunu" kurar. Oyunun kurallarını koyan ve bu kuralları, oyuncuların zihinlerinde rasyonelleŐtiren, neoliberalizmin kendisidir. "Başka alternatif yok" denir insanlara ve onlar bir hakikat oyunu içinde olduklarını fark etmezler çünkü kendi kendilerini de bu hakikat oyununu rasyonelleŐtiren ajan-özneler olarak kurarlar. Daha da önemlisi, neoliberalizm, insanları kendi özgürlükleri üzerinden ve onlara kendi kendilerini zgr Őeim yapan, kendi kendilerine yatırım yapan özneler olarak eylem gösterebilecekleri bir "zgrlk erevesi" inşa ederek yönetir.

Foucault'ya göre, özgürlüklerin önünde engeller olup olmaması değil, özgürlüğün etik olarak nasıl kullanıldığı önemlidir. Ona göre etik, insanın kendi kendisiyle kurduğu ilişkidir. Bu ilişki de doğrudan, bilgi-iktidar-etik ekseninde beliren öznenin kurulması ile ilgilidir. Foucault, tarih içinde bize dayatılmış olan kimlik ve sınırların herhangi bir hakikate ve evrensel insan özüne gönderme yapmadan soybilimsel eleştirisini yaparak, özgürlüğü bir varoluş estetiği ve sanat olarak icra edebileceğimizi söyler.

2. NEOLİBERALİZMİN DOĞUŞU

2.1 Liberalizmin Krizi ve Neoliberalizmin Doğuşu

Bireylerin toplamı olarak oluşan toplumun "*ortak iyilik ideali*" ile "*bireysel özgürlüklerin kutsanması*" veya "*bireysel haklar mantığı*" ile "*fayda mantığı*" arasında sürüp giden düşünsel ve yaşamsal gerilimler liberal düşünceyi ve pratiği krize sokan çelişkilerin merkezinde yer alır. Liberalizmin krizi, aslında tam da kendini "*yönetimsel müdahalenin sınırları*" sorununa çeşitli ve zaman içinde değişen şekillerde cevap veren bir sistem olarak kurmaya çalışan liberalizmin taşıdığı çelişkilerin su üzerine çıkmasıdır. Klasik liberal düşüncenin temellerinden biri olan "*özel mülkiyetin kutsallığı*" anlayışı ile "*fayda merkezli*" liberal düşüncenin çatışmaları ve liberalizmin "mükemmel rekabetçi piyasa modelinin" örneğin Amerika'da gelişen yeni kapitalist üretim ilişkilerine, rekabet şekillerine, "modern şirket" kavramı ve onun etrafında şekillenen yeni "yönetim bilimini" doğuran gerçeklere cevap veremeyişi aslında, liberalizmin dayandığı rekabet temsilini ve tüketici egemenliği anlayışını bozuyordu.¹

19. yy'den itibaren, sanayileşme etrafında yoğunlaşan kentsel nüfusun problemleri, klasik liberal düşüncenin cevap verebileceği sınırları aşmaya başlamıştı. Sorunlar aslında hep, "*bireyin hak ve özgürlüklerinin kutsallığı*" ile "*toplumsal ortak iyilik hali ve faydanın*" oturtulduğu çerçevenin bir türlü tutarlı ve kapsayıcı bir mutabakata varamamasından kaynaklanıyordu. Örneğin, çalışma saatlerinin düzenlenmesi, çocuk işçi çalıştırmaya yönelik düzenlemeler, emeklilik hakları gibi işçi haklarına yönelik düzenlemelerin, bir dışsal müdahale olarak gereksinmesi, liberalizmin dayandığı "*eşitlik ilkesinin*" sanayileşmiş kapitalist ülkelerde pek de gerçekçi olmadığını ortaya çıkarıyordu. Eşitlik yoktur ve yönetimsel bir irade tarafından bunun sağlanması gerekir. Liberal düşünce, dönemin ve gelişen ekonomi ve toplumun gerekliliklerine cevap veremiyordu.

¹ Dardot, P. ve Laval, C. (2012). *Dünyanın yeni aklı, Neoliberal toplum üzerine deneme* (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss.111-138.

Merkezi bir iradenin toplum yaşamına müdahale etmesi aslında liberal düşüncede kutsal olan birey haklarının aleyhine bir girişimdir. Yönetim, toplumun genel iyilik haline mi hizmet edecektir yoksa bireylerin kendi çıkarlarını azamileştirmelerini sağlayacak bir yapı mı kuracaktır? Devlet ya da yönetsel irade toplumun genel çıkarları için kararlar almaya ve bunları uygulamaya başladığı andan itibaren, bu durum yönetsel iradenin bir tür "hükümrân" olarak belirlenmesine sebep olur. Bireyin karşısına, "çoğunluk ve toplumun hükümrânlığı" çıkar. Üstelik yönetim bunu tam da liberal düşüncenin sağladığı bir boşluktan faydalanarak yapar: *herkesin sadece kendi çıkarı ile ilgilenmesi*¹

Belki de bütün bu çelişkileri en güzel anlatan soru şudur:

*Mülkiyet hakkını kutsal bir doğal hak olarak mı kabul etmek gerekir, yoksa bu hakka çoğunluğun mutluluğu üzerindeki etkilerine göre faydasına göre mi bakmak gerekir.*²

İşte, 19. yy sonunda bu çelişkileri çözümlmek üzere Herbert Spencer tarafından geliştirilen "iktisadi evrimcilik", liberalizmin yaşadığı bu krizden sonra yeniden kurulmasına yönelik bir girişimdir. Spencer'a göre, yönetsel müdahaleler liberalizmin özünü bozan ve hedeflerini gerçekleştirmesine engel olan girişimlerdir. Örneğin, yoksullara yardım etmek, işçi hakları ile veya çocuk çalıştırmakla ilgili düzenlemeler yapmak, ya da eğitim, sağlık gibi alanlarda girişimlerde bulunmak, yönetimin kapsamına girmemesi gereken konulardır. Çünkü bu tarz düzenlemeler, "yönetimin müdahalesini sınırsızlaştıran" kapıyı açmak anlamına gelir. Spencer'a göre, "faydacılığı" "evrimci ve biyolojik" bir temel üzerine oturtmak gerekir. Böylelikle, özellikle Bentham tarafından geliştirilen ve bir yönetsel müdahale krizine yol açan "reformcu yönetimin" sorunlarından kurtulmanın mümkün olduğunu ileri sürer.

Spencer'ın Hobbes'a yönelttiği eleştirilerin, özellikle modern demokrasilerin işleyişi anlamında bir değeri vardır. Spencer, Hobbes gibi teorisyenlerin

¹ Dardot,P. ve Laval, C. (2012). *Dünyanın yeni aklı, Neoliberal toplum üzerine deneme* (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 114.

² Dardot,P. ve Laval, C. (2012). *Dünyanın yeni aklı, Neoliberal toplum üzerine deneme* (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 116.

yaptıkları şeyin aslında, çoğunlukların Tanrısal hakkı üzerinden parlamentolara devredilen yönetim hakkının gerçekte hükümlerliği Tanrısal hukuk üzerinden meşrulaştırmak olduğunu tespit eder. Spencer'a göre bu anlayış, sanki doğal haklar önceden yokmuş da, devlet eliyle insanlara veriliyormuş gibi bir sonuç doğurur. Oysa, aslında yönetim ya da devlet, kendisi var olmadan önce de var olan bu hakların en uygun ve rahat şekilde kullanılmasını sağlayan şeyleri yapmalıdır sadece. Bu bir anlamda şu demektir: Toplumsal akitler zaten devlet ve yönetimden önce evrimsel olarak gelişerek var olmuşlardır. İyi yönetim zaten var olan bu toplumsal akitleri korumalı ve başka dışsal kurallar ve müdahaleler dayatmamalıdır. Çünkü bu evrime aykırıdır ve evrimsel gelişimi de bozar.

Dardot ve Laval, Spencer'ın "evrim" anlayışının neoliberalizm üzerinde önemli şekillendirici etkileri olduğunu tespit eder. Spencer'a göre "iş bölümü" de aslında evrimsel olarak gerçekleşmiş bir faydacılıktır. Bunun için merkezi bir iradenin yönetimine ihtiyaç yoktur. Spencer'ın neoliberal teoriye yaptığı en büyük katkı tam da bu noktada olmuştur: Uzmanlaşmaya ve merkezi bir iradenin düzenlemesine dayanan "iş bölümü" fikrinden, "doğal seleksiyon"a dayalı bir "iş bölümü" modeline geçiş. Böylelikle de liberalizm yaşamı bir "hayatta kalma mücadelesi olarak" kabul eden bir anlayışa doğru bir eğilim göstermeye başlar. Neoliberalizm de bundan payını alacaktır.

Spencer, Hobbes'u eleştirmesine rağmen, Hobbes'un yaşamın bir ölüm-kalım savaşı olarak kurgulandığı, varsayılan öncül "Doğa Durumu"nu fiilen gerçek olarak kabul eden bir düşünce yapısı etrafında şekillenen bir rekabet anlayışını kullanıma sokmuş olur. Bireyler arasındaki bu ölüme mücadelenin ve güçlü olanın kazandığı bir 'survival of the fittest' modelinin, insanlığın ilerlemesinin ilkesi olduğu düşüncesi belirir. Bu düşünce şeklinin çok daha önemli bir etkisi olur: "evrimi engellemek için gelişmesine izin verilen iktisadi rekabetin genel bir yaşamsal mücadele ile bir tutulması".¹

¹ Dardot, P. ve Laval, C. (2012). *Dünyanın yeni aklı, Neoliberal toplum üzerine deneme* (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 123.

Kanımcıca, neoliberal düşünce üzerinde dramatik etkileri olan dönüşüm noktası tam da bu noktadır. Spencer, "*yönetimin müdahalesini sınırlamak*" isterken, iktisadi yönetimselliğe yaşamsal alanının tümünü açmakla kalmamış, kendilerini bir ölüm-kalım mücadelesi içinde bulan insanların, kendi kendilerini bir iktisadi rekabet öznesine ve nesnesine dönüştürmeleri için gerekli olan motivasyonu (ölüm korkusu) sağlamıştır. Çünkü bu düşünceye göre, bütün insanların ve toplumun genel iyilik ve refahı gibi bir hedef ortadan kalkmıştır. Bunun yerine, "yeterince iyi olmayanları" ve uyum sağlamayanları "rehabilite bile etmeden" "ortadan kaldıran" bir "doğal rekabet yasası", "yaşamın doğal yasası" olarak kullanıma sokulmuştur. Kanımcıca, Hobbes'un "Doğa Durumu" ve "insan doğası varsayımları" tam da bu noktadan neoliberal düşünceye bağlanmıştır. Bu konuyu ilerleyen kısımlarda daha detaylı olarak ele alacağız.

Liberalizmin girdiği krizler bunlarla da sınırlı kalmamış, sürekli tekrarlanan ekonomik ve sosyal krizler, demokrasi krizleri ve I. Dünya Savaşı'nın ardından yaşanan Büyük Çöküntü giderek artan şekilde, kapitalizmde reform yapma gerekliliğini çağırmaya başlamıştır. Bu büyük çöküş, kapitalist düzeni ciddi anlamda tehdit etmişti. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, barış ve huzur ortamını sağlamanın şartlarından biri olarak sermaye ve işçi sınıfı arasında bir uzlaşmayı sağlamak düşüncesi de belirmiştir. Bretton Woods anlaşmasıyla birlikte, Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası ilişkileri de düzenleyen kurumlar kurulmuştur.¹ Bu ortamda ortaya çıkan Yeni Liberalizm, klasik liberalizmin "*yönetimin sınırları*" konusunda yaşadığı ve yaşattığı krizlere sunulan çözümlerden biri olmuştur. Başlarda, Yeni Liberalizm ve Neoliberalizm arasında adı net bir şekilde konmuş farklar olmasa da, zaman içinde giderek belirginleşen sorunsal, Keynes'in "*yönetimin ajandasında olan ve olmayan konuların sınırlarıydı*".

Dardot ve Laval'in tanımıyla Yeni Liberalizm:

...ajanda olanlar ve ajanda-olmayanlar sorusunu politik müdahaleye uygun bir anlamın içine yerleştirerek, toplumsal ve politik anarşiden kaçınmak için iktisadi güçleri denetlemek...Devlet

¹ Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin kısa tarihi* (A. Onacak, Çev.) İstanbul: Sel, s. 18.

*bir liberal-sosyalizm olarak da kendini gösteren şeyin içinde temel düzenleyici ve yeniden dağıtıcı rolün kendisine düştüğünü görmektedir*¹

Bu tanımdaki kilit kavramlar politik müdahale ve iktisadi güçlerin temel düzenleyici olarak devlet tarafından denetlenmesidir. Daha da önemlisi, özgürlüğün başkalarının özgürlüğünü tehdit eden kısmını denetlemek suretiyle devlet tarafından sağlandığı bir anlayıştır bu. Ticaret ve mülkiyet özgürlüğü toplumsal özgürlüğü sağlamak için birer araç olarak düşünülür.

Devletin müdahalesi konusu, beraberinde kilit bir gerilimi ve karşıt güçlerin dengelenmesi sorunsalını getirir: "*Serbest piyasa yaratılmasının*" karşısında "*piyasanın denetlenmesi*", "*piyasayı ve ticareti korumanın*" karşısında "*toplumu koruma*". Bu gerilim açıkça şunu ortaya koymuştur ki liberal "*bırakınız yapsınlar*" ilkesi aslında piyasaları ve toplumu tamamen serbest bırakmak anlamına gelmemektedir. Tam tersine, "serbest piyasa" yaratmak birçok kural, sınırlama ve düzenlemeyi çağıran ve gerektiren başlı başına pozitif ve planlamacı bir projedir. Buradaki planlama "serbest piyasanın" oluşturulmasına yönelik bir planlamadır. Serbest piyasa projesinin her krizi, toplumu korumak adına, yeni bir dizi kural, müdahale ve düzenlemeyi gerektirir. Bu anlayış, serbest piyasanın koşullarını oluşturmak için şiddet ve zor kullanmakta bir çelişki görmez. Zira esas olan toplumun iyiliği için serbest piyasa koşullarını oluşturma görevidir. Bir kez serbest piyasa oluştuktan sonra, müdahale gerekliliğinin azalacağı ileri sürülür. Buradaki önemli nokta şudur: "Serbest piyasa" sistemi demek müdahalelerin olmayacağı bir sistem demek değildir tam tersine "*serbest piyasayı oluşturmak için müdahalelerin olacağı bir sistem*" demektir.

Fakat neoliberalizm projesi dünyaya nasıl aktarıldı diye düşünecek olursak, hiç de bu "müdahalecilik" yanının pazarlanmadığını görürüz. Tam tersine, David Harvey'in de saptadığı gibi, "*neoliberal düşüncenin kurucuları politik idealler*

¹ Dardot, P. ve Laval, C. (2012). *Dünyanın yeni aklı, Neoliberal toplum üzerine deneme* (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 129.

olan insan haysiyetini ve bireysel hürriyeti (ben bundan sonra buna özgürlük diyeceğim) temel aldılar, 'medeniyetin merkezi değerleri kabul ettiler. " ¹

Neoliberal düşüncenin kurucuları, dünyanın bu özel zamanında, insan ve toplumların bu özel anında ortaya çıkan arzu ve korkulara, özel bir biçimde bir cevap veriyor gibi yaparak, sonuçları, ve sonuçları itibariyle anlaşılan o ki siyasi amaçları, dünyaya pazarlanandan son derece farklı olan hatta propagandası yapılanın tam tersi olduğu ortaya çıkan yeni bir sömürü düzeni kurdular. Üstelik bunu insanların ve dünyanın önemli bir kesiminin rızasını alarak yapmayı başardılar.

Neoliberal doktrin ve pratiklere gösterilen bu "gönüllü rızanın" en önemli motivasyonu kuşkusuz "özgürlük" konusu olmuştur. David Harvey, *Neoliberalizmin Kısa Tarihi* adlı kitabında "*özgürlük de diğerleri gibi bir sözcük sadece*" derken ne demek istemişti? Neoliberalizmin kısa tarihini okudukça bunu daha iyi anlarız. Neoliberaller için, özgürlük de bir çok başka kavram gibi, insanların temel ihtiyaç ve taleplerinin karşılanacağı tahayyülünü uyandırmak için kullanılan ama aslında içi boş olan bir sözcükten başka bir şey değildir.

1968 yılında ifade ve seçme özgürlüğü ama her şeyden önce "*toplumsal adalet*" arayışı içindeki öğrenci hareketinin Paris, Berlin, Bangkok ve Meksika'da başlattığı ayaklanmaların sebebi işte bu tipte bazı temel ihtiyaç ve taleplerdi. Neoliberal doktrininin bu özgürlük arayışına verdiği cevaplar ne yazık ki dünyayı neoliberal yola sokmayı başaran bir kandırmaca oldu. Neoliberaller, özgürlüğü, atomize bir bireysellik, cinsel serbestlik ve tüketicilik seviyesine gerileten bu yozlaşma sayesinde, son derece haklı olan bu talepleri yolundan saptırmayı başardılar. Bunu yapabilmek için, özgürlük için ayaklanan halklar ile kendilerinin ortak düşmanı olarak ortaya çıkan "*devlet müdahaleciliği*" problemini stratejik olarak kullandılar. Ayaklanan gençlere göre devlet, baskıcı, adaletsiz, şiddet ve savaş yanlısıydı. Ama ayaklanmalar aynı zamanda kapitalist şirketler ve piyasa düzeninin de değişmesi için yapıyordu. Kapitalist sınıfı tehdit eden bu görüşü saptırmak, neoliberal

¹ Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin kısa tarihi* (A. Onacak, Çev.) İstanbul: Sel, s. 13.

doktrinin amacı oldu. Böylelikle devletin müdahaleciliğini kısıtlamak adı altında, çok daha vahşi bir kapitalizmi kullanıma sokmakla kalmadılar, bunu yaparken, ayaklanan halkların rızasını da almış oldular. Neoliberaler detaylarını ilerleyen kısımlarda ele alacağımız gibi şekli değişmiş bir müdahaleciliği, serbest rekabeti ve piyasacılığın en vahşi şeklini "bireysel özgürlüklerin" kutsanması ile uygulamaya soktular. Sol hareketler ne yazık ki durumu ve soldan bu sapmayı teşhis edemedi.

Sonuç itibarıyla, liberalizmin krizine bir "*Yeni Liberalizm*" ve bir de "*Neoliberalizm*" cevabı verildi.

Dardot ve Laval "*neoliberalizmi*" şu şekilde tanımlar:

*..rekabetin yönettiği iktisadi ve toplumsal ilişkileri politik olarak şekillendirmeye yönelik belli bir müdahalecilik türü*¹

Hem "*Yeni Liberalizmin*" hem de "*Neoliberalizmin*", kapitalizmin sonunu olabildiğince uzak tutmak, liberal yönetimsellik krizine bir cevap vermek ve liberal toplumun yıkılmasını engellemek gibi ortak hedefleri vardır. Neoliberalizm, toplumsal reformizm ve iktisadi müdahaleye bir alternatif olarak, Spencer'in düşüncesine daha yakın olarak, rekabete odaklanan bir piyasa üzerinde durur. Yine Dardot ve Laval'den bir alıntı yapacak olursak:

*(Neoliberalizmde) , bireysel çıkarlar arasında kendiliğinden bir anlaşma ileri sürmek değil, bu çıkarlar arasındaki rekabet oyunlarının kolektif çıkarları tatmin etmesi için optimal koşulları yaratmak söz konusudur...Rekabeti toplumsal ve bireysel yaşamın merkezi ilkesi yapan liberalizmin ekseninin yerini değiştirmiş olan dönemeci sürdürür, fakat Spencer'daki devlet fobisinin tersine, piyasa düzeninin doğanın bir verisi olmadığını, politik bir inşanın ve tarihin yapay bir ürünü olduğunu kabul eder.'*²

Burada üzerinde durulması gereken nokta, piyasa düzeninin ve rekabetin "yapılandırılması gereken" bir düzen olduğu çıkarımıdır. Nitekim 1971'de

¹ Dardot,P. ve Laval, C. (2012). *Dünyanın yeni akli, Neoliberal toplum üzerine deneme* (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 136.

² Dardot,P. ve Laval, C. (2012). *Dünyanın yeni akli, Neoliberal toplum üzerine deneme* (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 138.

Lewis Powell'ın ABD Ticaret Odası'na gönderdiği ve serbest girişim sistemine yapılan eleştirilere artık örgütlü ve planlı bir savaş açmak gerektiğini belirttiği mektup, ne türden bir proje ile karşı karşıya olduğumuzu anlamamıza yardımcı olabilir:

*Kuvvetimiz örgütlenmede, dikkatli ve uzun erimli planlama ve uygulamada, yıllarda sürdürülen tutarlı eylemde, sadece ortak çabayla mümkün olan finansman ölçeğinde, ancak eylem birliği ve ulusal örgütlerle elde edilebilecek siyasi güçte yatıyor.*¹

Bu mektuptan çıkarabileceğimiz birinci sonuç, neoliberal yolun esasen " siyasi bir proje" olduğudur. Her siyasi hareket gibi, demek ki neoliberalizmin de belirli bir "siyasi amaçlar bütünü" vardı. İkincisi, bu siyasi amaçları gerçekleştirmek için bazı stratejiler, yöntemler ve teknolojiler kullanılması söz konusu olmuştur. Nitekim mektubun devamında, "bireylerin, şirket, hukuk, kültür ve bireyle ilgili düşünüş tarzını değiştirmek için kurumlara- üniversiteler, okullar, medya, yayıncılık, mahkemeler- bir saldırı başlatması gerektiği"² ileri sürülmüştü. Nitekim ilerleyen yıllarda, Amerikan Ticaret Odası'nın şirket tabanı altmış binden çeyrek milyona ulaşmış, bir 'CEO' örgütü olan 'The Business Roundtable' kurulmuş, 'Heritage Foundation', Hoover Enstitüsü, 'Center For The Study of American Business', 'American Enterprise Institute', 'National Bureau of Economic Research' gibi entelektüel polemik ve propaganda kurumları kurulmuştu.³

Açılan bu geniş cephenin bir çok veçhesi vardı. Örneğin, "yönetim bilimini", belirli okullar ve üniversitelerde açılan "işletme fakülteleri" eliyle yaymak bunlardan biriydi. Ekonominin, kültürel hayatın, toplumun ve bireyin bütünüyle bir 'şirket' gibi yönetilmesi mantığını geliştiren ve bu düşüncenin dünyaya yayıldığı yerler olan Stanford ve Harvard gibi okullar, cömertçe finanse edildi. Bu okullardan yetişen bazı kilit insanlar daha sonra başka ülkelerde de neoliberal düşüncenin yerleşmesini ve serpilmesini sağladılar. Esasen, neoliberal düşüncenin asıl şekillendiricileri, Şili ekonomisini yeniden inşa kapsamında görevlendirilen 'Chicago School' olarak bilinen bir grup ekonomisttir. Bu okulda eğitim gören iktisatçılar daha sonra Şili'deki Pinochet

¹ Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin kısa tarihi* (A. Onacak, Çev.) İstanbul: Sel, s. 51.

² Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin kısa tarihi* (A. Onacak, Çev.) İstanbul: Sel, s. 51.

³ Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin kısa tarihi* (A. Onacak, Çev.) İstanbul: Sel, ss. 51-52.

darbesini desteklediler, IMF ile borç görüşmelerini yapılandırdılar, devletleştirilen kamu varlıklarını özelleştirdiler, ülkenin doğal kaynakları yabancı yatırımcıların sömürüsüne açtılar.

Neoliberal düşünme tarzının yerleştirilmesinin başka bir veçhesi, toplumun, şehirlerin ve insanların birbirleriyle kolektif olarak temas ettiği yapıların yıkılması ve saptırılmış bir bireysel özgürlük anlayışı çerçevesinde yeniden inşa edilmesidir. New York'un neoliberal politikalar çerçevesinde yeniden yapılandırılması buna iyi bir örnektir. Bir yatırım bankacılığı üssü haline getirilen bu şehir, yatırım bankacılığı faaliyetlerinin tamamlayıcısı durumundaki hizmetler olan medya, hukuksal hizmetler ve reklamcılık gibi faaliyetler etrafında finansallaşmış bir yaşam alanı olarak yeniden inşa edildi. Şehir yöneticileri birer *girişimci özne* olarak davranmaya başladı. Şehrin mimarisi, ekonomisi, kültür ve sanat hayatı bütün bir tüketim kültürünün talep ve ihtiyaçları doğrultusunda "restore" edildi. Üstelik bütün bunlar, '*Delirious New York*' diye özetlenebilecek sözde bir cinsel, kimliksel ve bireysel özgürleşme sosuyla sunuldu.¹

ANAP iktidarı ile başlayıp AKP iktidarı ile şiddetlenen ve İstanbul'da şehrin kolektif hafızasını taşıyan mekanlara düzenlenen saldırılar ve kentsel dönüşüm projeleri de örnekler arasında sayılabilir. Gezi Olayları ile tavan yapan bir muhalefet ve direnişi üzerine çeken bu neoliberal politikaların bir amacı vardır elbette. Anti-kapitalist işçilerin toplanma yeri olan ve tarihte bir çok özgürlükçü harekete ev sahipliği yapmış Taksim'in dönüştürülmesi, meydanlara açılan yolların düzenlenmesi gibi mimari ve kültürel müdahaleler, sözde kenti daha yaşanır ve ulaşım ve dolaşımı daha kolay hale getirmek için yapılmaktadır. Oysa buradaki esas amaç, bireylerin ulaşım özgürlüğünü sağlamak kisvesi altında dolaşım için belirli bir çerçeve ve belirli bir olası eylem alanı belirlemektir. Böylelikle olası eylemler daha doğmadan disipline edilmiş olur. Çünkü eylemciler toplanmak istedikleri yere ulaşamazlar bile.

¹ Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin kısa tarihi* (A. Onacak, Çev.) İstanbul: Sel, s. 55.

2.2 Neoliberal Projenin Siyasi Amaçları

Neoliberal doktrinin siyasi amaçlarının gerçekleştirilebilmesi için bahsedilen "bireylerin düşünüş tarzının" değiştirilmesi konusunun en net ifadesi belki de Thatcher'ın ünlü sözleridir:

Toplum diye bir şey yok, sadece tek tek insanlar var... Thatcher'ın bir diğer sözü de şudur: *'İktisat yöntemdir, ama amaç, ruhu değiştirmektir.'*¹

Bütün bunlardan anlıyoruz ki, neoliberal doktrinin belirli siyasi amaçları, yöntemleri ve stratejileri vardı. Neden insan ruhunu değiştirmek istiyorlardı? Bunu yapmak için neden okulların, ailenin, toplumsal yapının, şehir hayatının ve kültürün dönüştürülmesini istiyorlardı? Neden artık toplum diye bir şey olmasındı ve insanlar neden "tek tek" kalsınlardı? Bireysel özgürlük adı altında sunulan bu yeni bireycilik ve tek başlılık kimlerin işine yarıyordu? İnsanları nasıl etkiliyordu? Bunları anlayabilmenin en iyi yolu, neoliberalizmin gerçek siyasi amaçlarını, ekonomik sonuçlarına bakarak tahmin etmeye çalışmaktır.

Öncelikli hedefleri ekonomik büyümeyi ve istihdamı artırmak olan neoliberalerler, sosyal güvenlik, kamusal mülkiyet, vergi sistemi ve asgari ücretleri başlıca sorunsalları olarak ele almış, ve bu düşünceler sadece "yeni sağ" tarafından değil, "modern sol" tarafından da benimsenmiştir. Çok yakın zamanda, Anthony Giddens ve Tony Blair yazdıkları, *Üçüncü Yol* kitabıyla, neoliberal politikayı artık geri dönülemez bir veri olarak kabul etmişler ve modern solun hedefini şu şekilde belirtmişlerdir:

*Rekabetçi piyasa ekonomisi için sağlam bir çerçeve. Üretim failleri arasında serbest rekabet ile serbest mübadele, üretkenliği ve büyümeyi teşvik etmek için temel önemdedir. Bu nedenle, piyasa güçlerinin uygun şekilde işlemlerini sağlayacak bir çerçeveye sahip olmak şarttır: Bu, ekonomik büyüme için temel önemdedir ve istihdamdan yana etkin bir politikanın ön koşuludur.*²

¹ Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin kısa tarihi* (A. Onacak, Çev.) İstanbul: Sel, s. 31.

² Dardot, P. ve Laval, C. (2012). *Dünyanın yeni akli, Neoliberal toplum üzerine deneme* (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 285.

Bir politik-ekonomik pratikler teorisi olarak neoliberalizm, serbest rekabet, serbest piyasalar, ve serbest ticaretin insan refahını en yüksek oranda artıracığını savunur. Devletin rolü, rekabeti, bireysel girişimi ve özel mülkiyeti koruyacak bir çerçeve yaratmaktır. Devletin bu çerçeveyi sağlamak dışında piyasalara müdahale etmemesi gerekmektedir. Bireysel özgürlük de en yüksek politik ideal olarak sunulmuştur.

Peki gerçekte ne olmuştur? İlk neoliberal devlet projesi olan Şili'de, Pinochet bir darbe yapmıştır. Bu darbe, demokratik yollarla seçilen Allende'ye karşı yapılmıştır ve hem Şili'deki sosyalizm karşıtı sınıf hem de ABD tarafından desteklenmiştir. Şili'de bu darbeye karşı duran bütün emekçi örgütler ve kuruluşlar, "şiddet" kullanılarak bastırılmış, sendikalar etkisizleştirilmiştir. Bunun özgürlükle ne ilgisi olmuştur? Aynı şey ABD'nin, Irak'a "özgürlük götürme" projesi için de söylenebilir. İthal edilen bu özgürlük neyin ve kimlerin özgürlüğü idi? Sonuçlarına baktığımızda, bir yandan kamuya ait varlıkların özelleştirildiğini, yabancı şirketlere Irak'ta mülkiyet hakkı verildiğini, yabancı yatırımcılara uygulanan kısıtlamaların kalktığını, öte yandan, grevlerin ve sendikalaşma hakkının kısıtlandığını gördük. Demek ki getirilen bu özgürlük daha çok emperyalist ve sömürgeci yatırımcılar içindi.

Demek ki neoliberalizmin ana siyasi amaçlarından biri David Harvey'den alıntılarsak şu idi:

Serbest piyasa ve ticaretin birey hürriyetlerini garanti altına aldığı varsayımı neoliberal düşüncenin temel bir özelliği ve uzun zamandır ABD'nin dünyanın kalanına karşı tutumunu belirliyor. ABD'nin Irak'a olanca kuvvetiyle dayatmaya çalıştığı şey, şüphe yok ki, asıl görevi yerli ve yabancı sermayenin karlı bir sermaye birikimi elde edeceği koşulları geliştirmek olan bir devlet aygıtıydı.¹

Nitekim IMF gibi uluslararası kurumlar neoliberal uyum politikaları çerçevesinde borçlu ülkelerin borçlarını yeniden yapılandırırken, ülke kaynaklarını yabancı şirketlere açtılar, ve borçların geri ödeme yükünü sosyal devlet politikalarından feragat edilmesini sağlayarak yerel halka

¹ Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin kısa tarihi* (A. Onacak, Çev.) İstanbul: Sel, s. 15.

yüklediler. Meksika gibi örneklerde, seçkin bir zümre uluslararası neoliberal kurumlarla işbirliği yapmak karşılığında zenginleşirken, halkın önemli bir kesiminde ciddi anlamda fakirleşme oldu.

Neoliberalizmin diğer bir siyasi amacı da, 1970'lerdeki ekonomik ve toplumsal hoşnutsuzluklar ve liberal kriz neticesinde, kapitalizme karşı gelişmekte ve güçlenmekte olan işçi hareketlerine ve bu krizlere cevaben doğmakta olan bir sosyalist alternatife engel olmaktı. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında ABD'de en yüksek gelire sahip %1'lik kesimin ulusal gelirden aldığı pay %16'dan, %8'e düşmüştü ve uzun yıllar artmamıştı.¹ Hem ABD'de hem de birçok gelişmiş kapitalist ülkede, seçkin ekonomik sınıf giderek artan bir siyasi ve ekonomik tehdit altındaydı.

Neoliberal politikaların uygulanmaya başlamasını takiben, 1970'li yıllardan itibaren, 1990'ların sonuna kadar düzenli bir şekilde ABD'de en yüksek gelire sahip %1'lik kesimin ulusal gelirden aldığı pay %15'e yükseldi. 1970'te CEO maaşlarının işçi maaşlarına oranı 1/30 iken, bu oran, 2000 yılında 1/500 oldu.² Bu tür yükselişler sadece ABD'de değil, İngiltere'de, Rusya'da, Çin'de ve daha bir çok ülkede de yaşandı. 1960'da "*dünyanın en zengin ve en yoksul ülkelerinde yaşayan %5 arasındaki gelir farkı 30/1 iken, 1990'da 60/1, 1997'de 74/1 oldu.*"³

Buradan anlıyoruz ki, neoliberalizmin diğer bir siyasi amacı da ekonomik seçkinlerle dünyanın geri kalanı arasındaki "eşitsizliği" artırmak, seçkinlerin iktidarının yeniden sağlanmasını sağlamaktı ve bunda son derece başarılı oldu.

Bir diğer siyasi amaç, kapitalizmin seçkinlerine karşı olası bir cephe olan toplumsal birliktelik, kolektif kültür ve eylemleri sonlandırmaktı. Neoliberal programların ilk yaptığı şeylerden biri, sendikalaşmayı zayıflatmak olmuştur. Bunu da "*bireysel girişimciliği*" yüceltmek ve desteklemek adına, "*bireysel özgürlük*" talebine dayalı bir "*öznel rıza alarak*" *bireyciliği*' geliştirmek suretiyle

¹ Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin kısa tarihi* (A. Onacak, Çev.) İstanbul: Sel, s. 14.

² Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin kısa tarihi* (A. Onacak, Çev.) İstanbul: Sel, s. 24.

³ Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin kısa tarihi* (A. Onacak, Çev.) İstanbul: Sel, s. 25.

yapmıştır. Neden? Çünkü, David Harvey'in ifadesi ile: "*bireycilik, özel mülkiyet, kişisel sorumluluk ve aile değerleri uğruna bütün toplumsal dayanışma biçimleri dağıtılmalıydı*".¹

Nitekim, David Harvey, Reagan yönetiminin, 1981'de hava trafik kontrolörlerini sendikası PATCO'yu devirdiğini ve üstelik bu sendikanın aslında "*orta sınıfı*" temsil eden bir sendika olduğunu ifade eder. Yani, sadece işçi sınıfının değil, orta sınıfın da toplu direniş imkanlarına saldırıldı. Harvey, böylelikle, asgari ücretlerin yoksulluk sınırının altına indirilebildiğini tespit eder.

Neoliberal projenin en önemli siyasi amaçlarından birini de belirli bir "*sınıf iktidarının*" oluşturulması olarak belirleyebiliriz. Burada kastedilen şey, sadece neoliberalizm öncesi var olan ekonomik seçkinlerin iktidarının güçlendirilmesi değil, aslında ve esasen, her zaman bir ekonomik seçkinler sınıfının var olmasını ve bu sınıfın ekonomik varlıklardan en büyük payı almasını sağlamaktır. Bu sınıfa ait insanların ortak özellikleri, "*oyunun kurallarını belirleyen*" insanlar durumunda olmalarıdır. Yani toplumun genel refahını artırmak gibi bir söylem ve sözde hedefle oraya çıkan neoliberal doktrin, bu alanda da söylediğinin tam tersini yapmıştır. Bu bazen tarihsel olarak ayrıcalıklı bir sınıfa ayrıcalıklarını iade etmek ya da güçlendirmek şeklinde ya da Rusya örneğinde olduğu gibi yeni bir oligarşi yaratmak şeklinde olabilir veya Amerika'da ve Avrupa'da olduğu gibi üst düzey bir yönetici tabakanın ve C-seviyesi yöneticilerin² ekonomik çıkarlarını sermayedarlarla birleştirmek şeklinde de olabilir. Bu son durum aslında ilerleyen bölümlerde daha detaylı olarak ele alacağımız "*sermayedar değerine*" dayalı bir "*şirket modelinin*" yaşamın merkezine yerleştirilmesi ve yukarıdan aşağıya doğru inen bir denetleme mekanizması ile performansa dayalı bir yaşam oluşturulması sayesinde sağlandı. Bu bir anlamda yaşamın finansallaşması olarak da okunabilir. Sermayedar değeri, özellikle Amerika'da şirketlerin borsaya endeksli değerlerini her şeyin üstünde tutan bir mantığın yerleşmesine ve bu

¹ Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin kısa tarihi* (A. Onacak, Çev.) İstanbul: Sel, s. 31.

² (C-seviyesi yöneticiler şunlardır: *Chief Executive Officers, Chief Financial Officers, Chief Marketing Officers, Chief Operating Officers.. v.b*)

anlamda eskiden "üretim sektörü" için yapılan kutsamaların şimdi borsa ve hisse senedi piyasası yani finans piyasaları için yapılmasına sebep oldu.

Sermayedar ve şirket değerini bu denli merkez alan bir yapıda, C-seviyesi yöneticilerin, şirketlerin piyasa değerini artırmaya odaklanmaları ve bunun için ödüllendirilmeleri ve cezalandırılmaları son derece doğaldır. Öyle ki ülkemiz de dahil bir çok ülkede artık, borsada işlem gören büyük şirket ve bankalar büyük oranda C-seviye yöneticilerin güdümündedir. Bu yöneticiler yeni bir tür ekonomik seçkin sınıfı oluşturmuşlardır ve aldıkları ücret ve ikramiyeler, bir altlarındaki çalışanlarla bile karşılaştırılmayacak düzeyde yüksektir.

1996 yılı itibariyle, dünyadaki en zengin 358 kişinin varlığının, dünya nüfusunun en yoksul %45'inin (2.3 milyar kişi) varlığına eşit hale gelmesi bir rastlantı olamaz.¹

Bu başarının altında yatan temel etmenlerden biri, neoliberal söylem ve pratiklerin, her zaman, toplumsal ve bireysel ihtiyaç ve talepleri ele alıp bunları yozlaştırarak kendi amaçları için kullanabilmesi olmuştur. Özgürlük talebi alınmış, buna cevaben, serbest piyasa ve rekabet sunulmuştur. Eşitlik talebi alınmış, buna cevaben, liberal feminist bir söylem geliştirilmiş, seçkin ve ekonomik olarak ayrıcalıklı bir grup kadının yine ayrıcalıklı erkeklerle olan pay kavgası, 'eşitlik savaşı' olarak sunulmuştur. Bunu yaparken de eğitim, sosyal ve ekonomik sınıf olarak ayrıcalık sahibi olmayan kadınlar göz ardı edilmiş hatta, bu kadınların hak talepleri, "bireyci bir kadın özgürlüğü" kisvesi altında ayıplanarak, kadın işçi sömürsü üst boyutlara çıkarılmıştır. Üstelik, neoliberal teori ile fiili neoliberal pratikler arasında her zaman çelişkiler bulunmuştur. Sonuçlar ise her zaman daha fazla eşitsizlik ve özgürlük olarak sunulan ama saptırılmış ve yozlaştırılmış bir serbestlikten başka bir şey olmayan acımasız bir rekabet ortamı olmuştur.

Neoliberalizm yerleşmek, gelişmek ve serpilmek için gerekli olan rızayı üç farklı yolla almak konusunda herhangi bir çekince göstermez. Birincisi, Şili'de

¹ Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin kısa tarihi* (A. Onacak, Çev.) İstanbul: Sel, s. 42.

olduğu gibi faşist yöntemler, fiziksel şiddet, doğrudan baskı, cinayet. İkincisi, doğrudan ekonomik şiddet, sindirme, korkutma, rüşvet, ve "başka bir yol yok" diye özetlenebilecek psikolojik şiddet ve yönlendirme (bunu en iyi Thatcher uygulamıştı). Üçüncüsü, "neoliberal yönetimsellik" diye adlandırabileceğimiz bir tür özel müdahalecilik yolu ile belirli türden bir rasyonaliteyi bireylerin içerisine yerleştirmek suretiyle, "öznellik" üzerinden bir iktidar uygulama.

Neoliberalizmin günümüzdeki başarısının ve yaygınlaşmasının sebebi, tam da modern solu bile tamamen etkisi altına alan bir rasyonalite yaratması ve sadece bir ekonomik teori olarak faaliyet göstermemesi, tam tersine, politik, iktisadi, toplumsal ve öznel düzlemlere müdahale etmesi, kimi zaman eski iktidar ilişkilerini yıkması, kimi zaman yeniden şekillendirmesi, yeni anlamlar vermesi ve yeni imkan alanları yaratmasıdır.¹ Neoliberalizm bireyleri ve toplumu belirli bir yaşam tahayyülü üzerinde ilişkilendirir ve toplumsal ilişkileri rekabetçi bir ekonomi modeline göre düzenler. Neoliberalizm, toplumu "yönetilen bir nüfus" olarak ele alan ve ekonomi biçiminde icra edilen bir iktidar vasıtasıyla yöneten bir model olarak tanımlanabilir.²

Dolayısıyla, neoliberalizmi devletin geri çekilmesi ve liberalizmin restorasyonu olarak değil, "yeni politik koşullar oluşturmayı, iktisadi işleyiş kurallarını değiştirmeyi, bu hedefleri dayatacak şekilde toplumsal ilişkileri dönüştürmeyi hedefleyen iktidar söylem, pratik ve düzenekleri bütünü...."³ şeklinde ele almak daha isabetli olacaktır.

Devlete verilen yeni rol, bu iktisadi işleyiş kurallarını gözetmektir. Bu gözetim rolü içerisinde disipline edici pratikleri de barındırmak zorundadır. Dolayısıyla, gündeme gelen şey yepyeni bir iktidar modeli yani "yönetimsellik"tir.

¹ Dardot, P. ve Laval, C. (2012). *Dünyanın yeni aklı, Neoliberal toplum üzerine deneme* (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

² Dardot, P. ve Laval, C. (2012). *Dünyanın yeni aklı, Neoliberal toplum üzerine deneme* (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

³ Dardot, P. ve Laval, C. (2012). *Dünyanın yeni aklı, Neoliberal toplum üzerine deneme* (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 247.

3. BİR İKTİDAR MODELİ OLARAK NEOLİBERAL YÖNETİMSELLİK

3.1 Yönetimselliğin Soybilimsel Analizi

Neoliberalizmin işleyiş şeklini anlamak için öncelikle, bir iktidar modeli olarak neoliberalizmi oluşturan koşulların yorumunu yapmak gerekir. Foucault, insanların yönetimini sağlamak için kullanılan model ve araçları sadece tarihsel olarak değil aynı zamanda yöntemsel olarak ele aldığı *Güvenlik, Toprak, Nüfus* başlıklı 1977-78 tarihli ve *Biyopolitikanın Doğuşu* başlıklı 1978-79 tarihli College de France derslerinde böylesi bir analize girişir.

Foucault, "*biyo-iktidar*" olarak adlandırdığı, ve insanın biyolojik ve toplumsal özelliklerinin bir iktidar stratejisine dahil ve tabi olmasına neden olan mekanizmaları, yani iktidar mekanizmalarını, insana, insanın içinde yaşadığı topluma, cinselliğine, üretim ilişkilerine ya da aile ilişkilerine "dışarıdan", ayrı bir "töz" olarak müdahale eden bir yapı olarak değil, tam da bu ilişkilerin bir parçası ve hem sebebi hem de sonucu olarak ele alır.

Bu anlamdaki bir iktidarı çözümlerken de, tam da yine bu iktidarın hem sebebi hem sonucu hem de kurucusu olarak fonksiyon gösteren, "bilmeleri" ve özel "bilgi çeşitlerini", ve "buyruk verme yöntemlerini" (bu her zaman, "şunu yapın, bunu yapmayın" şeklinde bir buyruk olmayacaktır) ele almak en doğru yol olacaktır.

Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus*'ta¹, çeşitli iktidar modellerini, "*güvenlik*" sorunu üzerinden ele alır. "*Güvenliği*" bir tür iktidar amacı olarak ele alırsak, farklı iktidar modelleri ne tür özel bilmeler üretmiş, ne tür özel bir nesne (tebaa) üzerinde iktidar uygulamış, ne tür buyruklar vermiş ya da ne türden yeni buyruk verme yöntemleri icat etmiştir? İşte Foucault bu soruların cevaplarını arar.

Güvenlik'i sağlamak için kullanılan yöntemler şu şekilde özetlenebilir:

¹ Foucault, M. (2013) *Güvenlik, toprak, nüfus, College de France dersleri 1977-1978* (F. Taylan, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- i. *Yasal mekanizma-Hükümlerlik (Ortaçağ- 17-18.yy'a kadar):* Bir yasa koymak ve bunu çiğneyenleri cezalandırmak. Buradaki buyruk "*Çalmayacaksın!*"dır. Eğer "*çalma*" suçu işlenirse, önceden belirlenmiş bir ceza infaz edilir.¹
- ii. *Disiplinci mekanizma (Modern):* Gözetim ve ıslah mekanizmaları kullanmak. Buradaki buyruk da "*Çalmayacaksın!*"dır. Fakat, bu yöntemde, suç işlenmeden önce önlemek üzere çeşitli *gözetleme, sınırlandırma, kontrol ve bakış mekanizmaları* devreye sokulur. Eğer bir suç işlenirse, yine bir ceza infaz edilir. Fakat buradaki "ceza", örneğin "*kapatılma*", *bir ıslah, ayırma ve bölme mekanizması* olarak kullanıldığı ölçüde sadece suçluyu değil, suç işlememiş olanı da ıslah eder.²
- iii. *Güvenlik Düzenekleri (Günümüz):* *Suçu bir olasılık olarak ele alan ve kar-zarar hesabı* üzerinden belli *sınırlar çizen toplumsal bir yapı kurmak*. Bu modelde de, bir yasa ve cezalar yapısı vardır. Fakat, ilgilenilen konu, suçun ahlaki boyutundan ya da neyin suç olarak tanımlanması gerektiğinden ziyade, suçun "*topluma maliyetidir*". *Dolayısıyla, yasa, ceza ve infaz mekanizmaları, bunların yaratacağı karlar ve zararlar üzerinden düşünülür, hesaplanır, tasarlanır, örgütlenir ve uygulanır.*³

Yukarıda, bu mekanizmalar için belirli zaman aralıkları vermiş olsak da, aslında, yasal, disiplinci ve güvenlik mekanizmaları "*birbirini ortadan kaldırmamış, birbirlerinin içinde yaşamış, gelişmiş ve dönüşmüşlerdir*".⁴ Örneğin, yasal mekanizmada infaz edilen bir ceza, ister istemez, toplumun henüz o suçu işlememiş olan kesimi üzerinde bir "*ıslah etme ve disiplin*" fonksiyonu da üstlenir. Yani *disiplinci mekanizmalar*, 18. yy'den önce de mevcuttu. Nitekim, yasal mekanizmalar da, disiplinci mekanizmalar içinde mevcut kalmaya devam etti. Zira, herhangi bir suçun hala belirli bir yasa ile

¹ Foucault, M. (2013) *Güvenlik, toprak, nüfus, College de France dersleri 1977-1978* (F. Taylan, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss. 6-9.

² Foucault, M. (2013) *Güvenlik, toprak, nüfus, College de France dersleri 1977-1978* (F. Taylan, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss. 6-9.

³ Foucault, M. (2013) *Güvenlik, toprak, nüfus, College de France dersleri 1977-1978* (F. Taylan, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss. 6-10.

⁴ Foucault, M. (2013) *Güvenlik, toprak, nüfus, College de France dersleri 1977-1978* (F. Taylan, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

tanımlanması ve cezalandırılması gerekmektedir. Aynı şekilde, hem yasal mekanizmalar hem de disiplinci teknikler, güvenlik mekanizmalarında da kullanılmaya ve uygulanmaya devam etti. Zira, belirli bir suçun kar-zarar analizini yapmak da en basitinden, insanları, toplumu ve suç davranışını gözlemlemeyi, sonuçlarını değerlendirmeyi ve *patolojik olan ve olmayan diye ayırmayı* gerektirir. Bu tekniklerin özellikle neoliberal yönetimsellik stratejileri olarak nasıl kullanıldığını ilerleyen kısımlarda ele alacağız.

Foucault'ya göre bu mekanizmaları değerlendirirken dikkat edilmesi gereken nokta, hangi mekanizmaların ağır bastığıdır.

Foucault, *yasal, disiplinci ve güvenlik* mekanizmalarını 4 özellik üzerinde karşılaştırır:¹

i. *Mekan*: Foucault'ya göre, hükümrancılığın toprak üzerinde, disiplinin de insan bedeni üzerinde uygulandığını söylemek oldukça dar bir bakış açısıdır. Hem hükümrancılık, hem disiplin hem de güvenlik mekanizmaları aslında, "*çokluklar*" ile ilgili olmak zorundadır. Bir yöntem, sadece bireyler veya onların bedenleriyle ilgili olamaz. Aslında burada, mesele "*çokluklar*" ve "*dolaşım*" meselesidir. Örneğin, hükümrancılığın toprakla olan ilişkisini ele aldığımızda, iyi bir hükümrancılık, bir toprağın içinde "*iyi bir şekilde konumlanmış kişidir*". Hükümrancılık, bu şekilde bir konumlanma ile, "*ticari dolaşımı, fikri dolaşımı ve emirlerin dolaşımını*" en iyi şekilde "*becerebilendirir*". Disiplin ise "*bina etme, inşa etme suretiyle çoklukları mekanda işleme, belirli bir hiyerarşi içinde iktidarı dağıtma*" olarak fonksiyon gösterir. Böylelikle hükümrancılık ve disiplin, örneğin belirli bir şehrin "*dolaşım*" yollarını inşa ederek belirli bir iktidar yapılanmasında ortaklaşa çalışabilirler. Bir mekan olarak şehrin düzenlemesini yaparken, bir yandan şehrin ekonomik olarak kalkınması için dışarıdan giren malların dolaşımına izin verilmesi öte yandan dışarıdan bütün bu serbestlik içinde şehrin içine girebilecek tehlikeli unsurların ve insanların kısıtlanması gerekir. Bu noktada, bir

¹ Foucault, M. (2013) *Güvenlik, toprak, nüfus, College de France dersleri 1977-1978* (F. Taylan, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.12.

güvenlik ağı oluşturulması ve gözetleme yapılması şarttır. Foucault, hükümlerlik, disiplin ve güvenlik tekniklerini şu şekilde karşılaştırır:

*Hükümlerlik, hükümetin merkezine dair temel soruyu sorarak bir toprağı kapitalleştirir, disiplin bir mekanı inşa eder ve kendisine öğelerin hiyerarşik ve işlevsel dağılımı sorusunu sorar, güvenlik ise dönüşebilir ve çok işlevli bir çerçevede düzenlenmeleri gereken olası öğeler ve olaylar dizisinden hareketle bir ortamı oluşturmaya çalışır.*¹

Burada "ortamdan" kasıt bir dolaşım ve zincirleme nedensellik platformudur. "Ortam, bireyleri, hükümlerlikte olduğu gibi özgür edimde bulunabilecek hukuksal özneler bütünü olarak görmek yerine, ya da disiplinde olduğu gibi performans beklenen beden ve organizmalar çokluğu olarak görmek yerine, tam da bir nüfus olarak gören bir müdahale alanı teşkil eder." ²

Hükümlerlik, artık, "ortam ve doğa üzerinden insana müdahalede bulunan ve iktidarını toprak üzerinde değil ortam üzerinde uygulayana" dönüşür. Yani hükümlerlik ortadan kalkmaz ama iktidar nesnesi ve araçları değişir. Mekan bir sınırlamadan ziyade belirli dolaşımın mümkün kılınması anlamında kullanılır.

ii. *Raslantısal olanın nasıl ele alındığı:*

a) Disiplin, bir iktidar modeli olarak merkezi bir yönetim şekli olup, "mekanı sınırlandırır, yalıtır ve kapatır". Bu şekilde de iktidar bu kapalı ve sınırları belirli alan içinde güçlü bir şekilde fonksiyon gösterir. "Güvenlik mekanizmaları ise merkezden kaçtıkları ölçüde sürekli yeni mekanizmaları ve yeni öğelerin oluşumunu davet ederler."³

b) *Disiplin* olayları en ince detayına kadar planlar veya engeller. *Güvenlik düzeneği* ise olayları akışına bırakır ve engellemez.

c) *Yasallık sistemi ve disiplin sistemi* genel olarak iktidarı yasak olan ve izin verilen üzerinden kurarken ve *kodlarken*, (yasallık yasak olanı

¹ Foucault, M. (2013) *Güvenlik, toprak, nüfus, College de France dersleri 1977-1978* (F. Taylan, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 22.

² Foucault, M. (2013) *Güvenlik, toprak, nüfus, College de France dersleri 1977-1978* (F. Taylan, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 23.

³ Foucault, M. (2013) *Güvenlik, toprak, nüfus, College de France dersleri 1977-1978* (F. Taylan, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

buyurur, disiplin ise yasak olmayan ve yapılması gerekeni buyurur), *güvenlik mekanizmaları* ise gerçekliği olduğu gibi kabul eder ama "*regüle eder*". Yani güvenlik sistemi zaman zaman yasallık ve disiplini de kullanarak "*gerçekliği iptal edebilir*" ya da belirli kurallara bağlı olarak gerçekleşmesini sağlayarak gerçekliği amaçları için faydalı hale getirerek kullanabilir. *Güvenlik sistemi gerçekliğin içinde* operasyon gösterir. Bu tam da liberalizmin "*bırakınız yapsınlar*" nosyonuna denk düşer: belirli bir özgürlük alanı içerisinde belirli gerçeklerin gerçekleşmesi üzerinden çalışmak. Dolayısıyla, güvenlik sistemi ancak belirli bir dolaşım özgürlüğü içerisinde çalışabilir.

iii. *Normalleştirme yöntemleri*

Yasa, her yasaya içkin olan bir "*normativite*" yani "*norm koyuculuk*" üzerinden işler. Disiplin ise bireyleri, onların çeşitli hareketlerini veya durumları "*normalleştirir*". Hedeflenen amaçları gerçekleştirmek için en *elverişli hareketleri, insanları, çocukları veya pozisyonları* sınıflandırır, hiyerarşileri oluşturur ve buna göre güdümler, terbiye ve kontrol eder, elverişsiz olanları da ayrıştırır. Yani disiplinci normalleştirme önceden belirlenmiş bir modele göre işlev gösterir. Foucault, disiplinci sistemde esas olanın "*normalleştirme*" değil, "*normlama*" olduğunu vurgular.¹

"*Güvenlik sisteminde*" ise "*vaka, risk, tehlike ve kriz*"² kavramları önem kazanır. Yani güvenlik sistemi vakaları tek tek ele alır, belirli bir hastalığın ya da durumun bir risk faktörü olarak yayılmasını engelleyecek önemleri alır ve tehlikeli durumları ve krizleri yönetebilecek mekanizma ve örgütlenmeyi kurar. Yine, normallik ve anormallik belirlenirken, "*elverişlilik ve elverişli olmayan*"³ üzerinden hesaplamalar ve sapmalara göre bir hiyerarşi oluşturulur. Yani önce, normal olan ve olmayan belirlenir. Güvenlik mekanizmaları, "*yapmayacaksın*" buyruğu ile işlemekten ziyade, kabul edilebilir sınırlar

¹ Foucault, M. (2013) *Güvenlik, toprak, nüfus, College de France dersleri 1977-1978* (F. Taylan, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 51.

² Foucault, M. (2013) *Güvenlik, toprak, nüfus, College de France dersleri 1977-1978* (F. Taylan, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

³ Foucault, M. (2013) *Güvenlik, toprak, nüfus, College de France dersleri 1977-1978* (F. Taylan, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

içerisinde bir hareket ve dolaşım alanı inşa eder ve "*elverişli olmayan fenomenlerin bu alanda kendi kendilerini iptal etmesini*"¹ sağlarlar. Bu noktada "*nüfus*" hükümrânın tebaası değil, bir yönetim nesnesi olarak ortaya çıkar.

iv. *Nüfus*

Nüfus söz konusu olduğunda ortaya çıkan iktidar şekli "*yönetimsellik*"tir. Artık kralın hükmettiği bir iktidar anlayışından, yönetilen bir nüfus anlayışına geçildiğini görürüz. Nüfusun yönetilmesi artık yeni bir bilme ve bilgi şeklini getirir. Bu bilgi de, bir özne-nesne olan nüfusun demografik özelliklerini de dikkate alan "*ekonomi politiktir*". Hükümrânlık modelinde hükümrânın karşısında bulunan bilgi nesnesi "*hukuksal özne*" iken, yönetimsellik modelinde nüfusun bir parçası olarak "*insan*" bir bilgi nesnesi olarak ortaya çıkar.

Foucault'ya göre 18 yy'de keşfedilmiş olan "*yönetimsellik*", bir iktidar modeli olarak, "*hükümrânlık, disiplin ve yönetimsel irade olarak bir üçgen gibi düşünülebilecek şekilde*" fonksiyon gösterir. Bu iktidar modelleri tarih içinde kronolojik olarak çeşitli şekillerde doğmuş ve gelişmişlerdir. Fakat, yönetimsel iktidar, hükümrânlığı ve disiplini takip etmiş ya da onların yerine geçmiştir diyemeyiz. Yönetimsellik, daha ziyade, belirli bir yönetim hedefi olan, belirli bir bilgi biçimini kullanan ve belirli teknik araçları olan bir yapı olarak anlaşılmaya çalışılmalıdır. Foucault yönetimselliği kısaca şu şekilde tanımlamıştır:

Yönetimsellik derken, temel hedefi nüfus, baskın bilgi biçimi ekonomi politik, temel teknik aracı da güvenlik düzenekleri olan bir bütünü, bu son derece belirli fakat karmaşık iktidar biçiminin uygulanmasını sağlayan kurumlardan, usullerden, çözümlere ve düşüncelerden, hesap ve taktiklerden oluşan bütünü kastediyorum. İkinci olarak, yönetimsellik derken, Batı'nın tamamında, 'yönetim' olarak adlandırabileceğimiz bu iktidar tipini diğerleri (hükümrânlık ve disiplin) üzerinde egemen kılmayı çok uzun süredir sürdüren eğilimi, kuvvet çizgisini kastediyorum. Bu iktidar tipi beraberinde bir yandan yönetime özgü bir dizi aygıtın gelişimini, diğer yandan ise bir dizi 'bilmeyi' getirmiştir. Nihayet, 'yönetimsellik' derken,

¹ Foucault, M. (2013) *Güvenlik, toprak, nüfus, College de France dersleri 1977-1978* (F. Taylan, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

Ortaçağ'daki adalet devletinin 15. ve 16. Yüzyıllarda idari bir devlete dönüştüğü, yavaş yavaş yönetimselleştiği süreci, daha doğrusu bu sürecin sonucunu anlamak gerekir.¹

3.2 Neoliberal Yönetimsellikte Disiplin ve Güvenlik Mekanizmaları

"Disiplin", yönetimsellik iktidar modelinde ortadan kalkmıştır diyemeyiz. Tam tersine nüfusun derinden idare edilmesinde son derece önemli bir rol oynamaya devam etmektedir. Yönetimsellik, disiplini, kendi amaçları için farklı bir şekilde kullanmaya devam etmektedir.

Aynı şekilde, yeni bir iktidar modeli olarak yönetimselliğin ortaya çıkışı, hükümlanlığı ortadan kaldırmamış tam tersine çok daha keskinleştirmiş, 18. yy'de nüfusun yeni bir *nesne-özne* olarak ortaya çıkmasıyla, ve onun etrafında dönen süreçlerin "ekonomi" olarak yeni bir bilgi türünü oluşturmasıyla, "*nüfus, toprak ve zenginlik*" arasındaki ilişkilerin hükümlanlıktan yönetim tekniklerine geçişiyle, "*ekonomi-politik*" kavramını doğurmuştur. Nüfusun yönetimi, hükümlanlıktaki gibi "*aileyi yönetmek*" değil, nüfusun genel durumunu iyileştirmek, zenginliğini artırmak gibi hedefleri kapsar. Nüfus, bir yönetim aracı ve amacı olarak ortaya çıkar ve yönetimin nesnesi olur.

Yönetim dediğimizde, "*ekonomik yönetim*" kavramının önemi üzerinde de durmalıyız. Yönetimin nesnesi insanlar olmakla birlikte, aslında yönetilen 'şey' insanlar değil (bu biraz hükmetmeye yakın olurdu), insanların "*kaynaklar, üretim araçları, davranış ve düşünme biçimleriyle olan ilişkileridir*". Bu da belirli bir amacı olan bir yönetimdir. Yönetimde, bu amaçları gerçekleştirmek için belirli taktikler kullanılır. Hükümlanlığın amacı kendinin devamlılığını sağlamak iken, yönetimin amacı, örneğin insanların genel refah düzeyini artırmaktır. Yönetimin amacı kendi kendisini devam ettirmek değildir. Bu bağlamda, yönetim şiddet, dayatma ve baskıdan ziyade daha "*pozitif*" bir yöntemle çalışır.²

Yönetim, dayatmaktan ziyade, nüfusun geçimini sağlamak, onu iyi besleyecek bir "*rejim*" oluşturmaktır. Neoliberal yönetimsellik bunu, "*başkalarının*

¹ Foucault, M. (2013) *Güvenlik, toprak, nüfus, College de France dersleri 1977-1978* (F. Taylan, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss. 97-98.

² Foucault, M. (2013) *Güvenlik, toprak, nüfus, College de France dersleri 1977-1978* (F. Taylan, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.87.

muhtemel eylem alanını yapılandırmak" suretiyle yapar. Bu tarzda bir yönetimsellik, hem disiplin hem de güvenlik mekanizmalarını birlikte kullanır. Bireyler, "*muhtemel eylem alanlarının*" sınırları çizilerek disipline edilir. Dardot ve Laval, bu özel türde iktidar üçgenini şu şekilde özetler:

Klasik disiplin çağından itibaren iktidar, bir beden üzerinde saf bir zor kullanmayla uygulanamadığı için, bireysel arzuya eşlik etmesive bu arzuyu yönlendirmesi gerekir. Bu da disiplinin bireysel hesabın içine nüfuz etmesini, hatta ona katılmasını, böylelikle bireylerin yaptıkları hayali öngörüler üzerinde etkide bulunması gerektirir: Arzuyu (ödül yoluyla) teşvik etmek, (ceza yoluyla) zayıflatmak ve (nesne ikamesi yoluyla) saptırmak için.¹

İktidar, bireysel arzuyu nasıl yönlendirir? İlerleyen bölümlerde buna detaylı olarak değineceğiz. Şimdilik şunu söylemekle yetinelim: "Arzular" genel olarak, "yaşama güdüsü ya da ölüm korkusundan" kaynaklanır. Dolayısıyla, neoliberal yönetimselliğin kullandığı özel türde disiplin aslında, erken çocuklukta insan psişesinin içerisine yerleştirilmiş bir "*onaylayan ya da cezalandıran ebeveynin*" provoke edilmesi ile "kendi kendini disipline eden bir insan" yaratılmasıdır. Neoliberal yönetimselliğin ihtiyaç duyduğu insan, sağlıklı yetişkin modundaki bir insan değildir. Bu düzen içinde yaşayan insanlar, sistemin sürekli tetikleyip durduğu gerilemelerden (*regresyon*) çıkamazlar ve duygusal olarak çocukluklarının belirli modlarında yaşarlar. Bu modların kökeninde bilinç dışı "ölüm korkusu" veya varoluşsal kaygı ve güvensizlik yatar.

Böylesi bir duygu durumunda yaşayan insanlar, aslında, yönetimin çerçevesini çizdiği yaşam tercihleri içinde bir "seçme hakkı" kullanırlar. Verili alternatiflerden birini seçmek gerçek bir özgürlük müdür? Elbette ki değildir. Çünkü, çerçeve dışında kalmak demek her türlü yaşam olasılığının da dışında kalıp ölmek demektir. Bu zorunlu bir seçimdir. Seçilen şey, bu oyunu bu kurallara göre oynamaktır. Çünkü bu oyun dışında başka bir yaşam alanı kurulu değildir. Neoliberallerin söylediği gibi, "*başka yol yok*" anlamında söylemiyorum bunu. "Başka bir yaşam mümkündür" ama "kurulu" değildir. Bu

¹ Dardot,P. ve Laval, C. (2012). *Dünyanın yeni akli, Neoliberal toplum üzerine deneme* (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 269.

oyun dışında hiç bir altyapı, çerçeve, yasa, insan ve kurum yoktur. İnsan, bu oyunu oynamazsa yapayalnız ve rolsüz kalır.

Hesap yapan bireyin, belirli hesapları diğer insanlardan farklı yapacağı, farklı tercihlerde bulunabileceği düşünülebilir. Gerçek özgürlük, bu türde bir 'özgürlük' değildir. Hesap yapılması gerekmeyen bir yaşamı seçememektir asıl mahkum edici olan. Rekabetçi ve oportünist olmayan bir yaşam olasılığı ortadan kalkmıştır.

Neoliberal yönetimsellik, özellikle, Foucault'nun bahsettiği '*conduct of conduct*' anlamındaki davranış değişikliklerini sağlayabilmek için çok özel türde disiplin metotları kullanılır. Bu metotların en önemli veçhesi, çerçevesi çizilen iktisadi düzenin içinde yaşamını sürdürebilmek için zorunlu kılınan "hesap yapma" ve "rekabetçi olma" ilkelerine göre insanların "kendi kendilerini" yönetmesini sağlamaktır. İnsanların kendi kendini yönetmesi de ancak belirli türde bir rasyonalitenin geliştirilmesi, kullanıma sokulması, eğitim ve diğer araçlarla propagandasının yapılması suretiyle sağlanabilir. Dolayısıyla, diyebiliriz ki, "rasyonalite", neoliberal yönetimselliğin "disipline edici" metotlarından en önemlisidir.

Bunun en iyi örnekleri olarak, Davos Zirvesi gibi iş ve politika çevrelerinin bir araya geldiği ve yakın gelecekteki paradigma ve söylemleri belirlediği toplantıları, çeşitli '*think tank*' oluşumlarını, '*Ivy League*' denilen okulların "işletme fakültelerinin" kullanıma soktuğu ve yaygınlaştırdığı "işletme/yönetim bilimi" söylem ve pratiklerini, '*Best Seller*' olarak tabir edilen psikolojik uyumlanmadan kişisel finansal gelişime varan geniş bir yelpazede yazılan çeşitli "kişisel gelişim" ('*self-help*') kitaplarını ve ekonomi ve politika hakkında yazılmış popüler kitapları sayabiliriz. Bütün bu söylemsel pratiklerin yaptığı şey, neoliberal doktrini bir tür düşünsel hegemonyaya çevirmektir.

Bu rasyonalite, özellikle Foucault'nun çalışmasında bahsettiği "*normalleştirme yöntemlerini*" düşündüğümüzde daha çok anlam kazanır. Foucault'nun bahsettiği gibi, disiplin, bireyleri, çeşitli davranışları "*elverişli olan ve olmayan*" durumlarına göre belirli bir hiyerarşik düzleme yerleştirir. Neoliberal

yönetimsellik, "rekabetçi, hesap yapan, kendini kendini yöneten ve yontan" bireyi sistem içinde fonksiyon gösterebilirliğine göre *elverişli kılar*. Neoliberal yönetimsellik, disiplin ve güvenlik mekanizmalarını birlikte kullanarak, *vaka, risk, tehlike ve kriz* kavramları üzerinden, *elverişli olmayan fenomenlerin* çizilen hareket ve dolaşım alanı içinde *kendi kendilerini iptal etmesi* suretiyle, bireylerin ve fenomenlerin kendilikleri üzerinden yönetir.

Yine Foucault'nun, "*mekan ve çoklukların yönetimi*" analizinden yola çıkarak diyebiliriz ki, neoliberal yönetimsellik, özellikle, 1980'li yıllar itibariyle, global borçlanma trendi, borç veren ülkelerin, borç alanlar üzerindeki yaptırımları ve ekonomilerinde yapılması istenen reformları üzerinden, belirli tipte bir parasal, ticari ve fikri dolaşımı sağlayarak, global finans yapısını bir "*çoklukların dolaşımı*" olarak en iyi şekilde "*beceren*" yeni bir tür "*hükümrân*" olarak ortaya çıkmıştır. Bu yeni hükümrân, IMF, Dünya Bankası ve OECD gibi kurumlar üzerinden "*dünya çapında disipline edici bir sistem*"¹ kurmuş ve *özelleştirmeler, yapısal düzenlemeler, para ve bütçe disiplini* ile bir "*izlenmesi gereken buyruklar*" kümesi oluşturmuştur. IMF ve Dünya Bankası gibi kurumlar, hem ulusal hem de uluslararası ve devletlerarası düzlemde, bir rekabetçi çerçeve çizmiştir. Böylece "*neoliberal norm*", dünya çapında yerleştirilmiştir. Bu atılımın en önemli veçhelerinden biri de, bankacılık sektörünün özelleşmesi ve maliyenin liberalleşmesi olmuştur. Artık, "*finans ve mali kapitalizm*" global ekonomik düzeninin yeni hükümdarı haline gelmiştir. IMF ve Dünya Bankası gibi kurumlar "*neoliberal köktencilik*" yaymış, borçlu ülkelerle yapılan pazarlıklarda, yerel kaynakların yabancı yatırımlara ve sömürüye açılması, emek piyasası şartlarının sermayedarlar lehine gevşetilmesi ve sosyal devlet uygulamalarının kısıtlanması gibi şartlar koşabilmişlerdir.

Bu dönüşüm beraberinde, yeni bir kurallar kümesini ve mali disiplin anlayışını getirdi. Bütün bu kuralların dayandığı ana "değer", borç verenlere karşı belirli bir mali sorumluluğu olan "şirketin" yaratacağı "sermayedar değeridir" (*shareholder value*). Şirket yönetim esaslarının tümünün merkezinde bu nosyon yer alır. Bu değere binaen, bir değerlendirme ve performans sistemi (*Key Performance Indicators (KPI) sistemi olarak da bilinir*) kurulur. Hem

¹ Dardot, P. ve Laval, C. (2012). *Dünyanın yeni aklı, Neoliberal toplum üzerine deneme* (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 252.

şirket, hem yöneticiler hem de çalışanlar bu KPI sistemine göre değerlendirilir. Bunun yanı sıra, KPI sisteminin işlerlik kazanabilmesi için, genellikle şirketlerin bir grup yazılı 'değerler' kümesi bulunur. Özellikle halka açık ve borsada işlem gören, yani kurumsal yatırımcılar kadar, küçük yatırımcılar dediğimiz, toplumun geri kalanındaki bireysel yatırımcılara karşı da 'sorumluluğu' bulunan şirketler, bu 'değerleri' yazılı olarak açıklarlar. Dünya genelinde bu değerler aşağı yukarı benzerlik gösterir.

En temel ve ortak değer "hesap verebilirliktir" (*accountability*). Şeffaflık, (*transperancy*), adil olmak (*fairness*), güvenilirlik (*trustability*), bağımsızlık (*independence*), saygınlık (*respectability*), saygı duymak (*respect*) gibi değerler de yazılı olarak ifade edilirler. İngilizce çevirilerinden daha net anlaşılacağı üzere, bu değerlerin "evrensel" anlamları yoktur. Daha doğrusu, "evrensel olmak" gibi bir kaygı ile oluşturulmamışlardır. Bu değerler, çok spesifik olarak, belirli bir politik amaca bağlanmış olan iktisadi ve mali hedefleri gerçekleştirebilmek için "gerekli ve kullanışlı olan" değerlerdir. Dolayısıyla, Antik Yunan'daki ve Platonik felsefedeki "erdemlerle" karıştırılmamaları gerekir.

Yukarıda bahsettiğimiz, şirket performans kriterleri olan KPI'ların ölçümlenmesi ve değerlendirilmesi için önem taşıyan değer, "hesap verebilirlik" ilkesidir. KPI'lar, kurumsal seviyeden¹ başlanarak, iş kolları ve bölümler seviyesine, oradan da yönetici ve çalışan seviyesine dağıtılırlar. Çalışanların ve yöneticilerin hak kazanacakları terfi ve primler (bonuslar), bu KPI'ları ne kadar başarı ile gerçekleştirdiklerine bağlıdır. Dolayısıyla, şirketler ve çalışanlar, iş yerlerini sıkı bir şekilde "disipline etmiş" olurlar. Artık, sermayedarların her bir yöneticiyi ve yöneticilerin her bir çalışanı, "buyruklar" üzerinden yönetmesine gerek yoktur. Çalışan her birey, kendi kendinden ve performansından sorumlu hale gelir. Bu tam da neoliberal yönetimselliğin iktidar kurma ve yönetme biçimi olan '*conduct of conduct*'a denk gelir.

¹ (Sermaye Karlılığı (Return on Equity (ROE) gibi genel karlılık oranları)

Çalışan bireylerin, hem şirketin mali hedeflerini hem de kendi KPI'larını gerçekleştirmeleri, sadece "iş hayatı" içindeki davranışları ile sınırlı kalmaz. Neoliberal yönetimsellik, "öznel yaşama" da sirayet eder. Kariyerlerinde ilerlemek isteyen ve terfi etmek isteyen bireyler, belirli üniversitelerde okumak, daha sonra, belirli bir birikim yapıp, iyi bilinen ve dünyada neoliberal söylem ve doktrinin yaygınlaştırıcısı olan üniversitelerde yüksek lisans derecesi almak zorundadırlar örneğin. Bu tip "kendilik yatırımları", "bireysel yaşamın sermayeleşmesi"¹ ve şirketler için bir performans kriteri olan "*hisse ve sermayedar değeri disiplininin*" bireysel ve toplumsal ordoya bağlanması olgusu ile açıklanabilir. "Sermayedar değeri" mevhumunun nasıl bireysel seviyeye kadar indiğini, insan ve toplum yaşamının her veçhesinin nasıl "sermayenin bir taşıyıcısı" ve "gerçekleştiricisi" olduğunu çok iyi gösteren bir durumdur bu.

Serbest piyasa ekonomisinin temel ilkelerinden birinin "serbest ve tam rekabet" olduğundan bahsetmiştik. Şirketlerin başarısı ve sermayedar değeri üretmesi, rekabette başarılı olmalarına bağlıdır. Yani, şirket ve birey seviyesinde belirlenen KPI'ların ana kriteri "rekabete göre nispeten başarıdır". Bir şirketin, sermayedarlarının kabul edebileceği seviyede başarı gösterip göstermediği, o şirketin bulunduğu sektördeki diğer şirketlere göre ürettiği değer *'benchmarking'* yapılarak ölçümlemesiyle belirlenir. *'Benchmarking'*, sadece şirketlerle sınırlı kalmaz, bireysel seviyede, şirket içindeki diğer çalışanlara göre, ya da mezun olduğu okulun diğer mensuplarına göre, kendini değerlendirmek zorunda olan kişi seviyesinde de kendini gösterir. Görüyoruz ki, "genelleşmiş rekabet" ilkesi, çalışma hayatının, toplum hayatının ve insan hayatının merkezi ilkesi haline getirilmiş olur. Üstelik, bireyler, bunu kendi istekleri ile yaparlar. Rekabet ilkesini ve onun getirdiği ölçümleme kriterlerini içselleştirirler.

Böylelikle bireyler de birer şirket gibi bir kar merkezi olurlar ve tıpkı şirketler gibi kendi kendilerini denetler ve performanslarını ölçer hale gelirler. Buna da kısaca "öz-denetim" adı verilir. Artık bireyler de birer şirket gibi "yönetim"

¹ Dardot, P. ve Laval, C. (2012). *Dünyanın yeni aklı, Neoliberal toplum üzerine deneme* (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 256.

nesnesi haline dönüşmüş olur. Elbette ki bu "yönetim" Antik anlamda bir kendilik kaygısı etiği ve kendilik pratiğinden çok uzaktır.

Bütün bu performans kriterlerinin ve hedeflerin başka bir yönü daha vardır. Artık, başarısızlık veya işsizlik tamamen bireylerin kendi sorumluluğudur. Neoliberal politika, işsizlik sigortası gibi mekanizmaları, işsizliğin tercih edilebilir bir durum olmak çok, bir an önce içinden çıkılması gereken bir durum olarak sınıflandırıldığı seviyede tutar. Hatta işsizlik bir anlamda, cezalandırıcı bir mekanizma olarak da işlev görür, bireyleri yönetime karşı daha uslu ve uyumlu olmaya motive eder. Dardot ve Laval bu durumu şöyle özetler:

İstihdam politikası alanında, neoliberal disiplin, piyasa kurallarına yeterince boyun eğmeyenlere yönelik ceza silahını kullanarak işsizleri sorumlu kılmaktan ibarettir.¹

Neoliberalizm böylesi bir cezalandırma mekanizmasını, ancak ve ancak sendikalaşmayı zayıflatarak kullanıma sokmuştur. Dolayısıyla, neoliberal disiplin yöntemlerinin işletilmesinin arkasında politik bir ajanda ve irade olduğu çok açıktır.

Neoliberal disiplinin esaslı amacı insanları, kendinden ve kendi iyiliğinden sorumlu birer "*girişimci özne*" olmaya ikna etmektir. Böylelikle hem sorumlu hem de sorumlulukları ölçüsünde "*girişimci özne*" olmak zorunda olan bireyler belirli türde bir "etik" ile topluma ve iktisadi düzene bağlanmış olurlar.

3.3 Bir Yönetimsellik Rejimi Olarak Neoliberalizm

Neoliberalizmin entelektüel temelleri esasen, 1938 yılında gerçekleştirilen Walter Lippmann kolokyumunda atılmıştır. Walter Lippmann ve filozof Louis Rougier, neoliberal düşüncenin kurucu ilkeleri konusunda belirleyici katkılar yapmışlardır. Kolokyumun ana hattını belirleyen anlayış, "*iktisadi yaşantının*"

¹ Dardot, P. ve Laval, C. (2012). *Dünyanın yeni aklı, Neoliberal toplum üzerine deneme* (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 274

"yasa koyucunun" "olumsal yaratısı olarak" işleyen "hukuksal bir çerçevenin" gerekliliği ve bunun eski liberallerin "doğa yasası" anlayışından farkıdır.¹

O dönemde liberalizm cephesinde de farklı düşünceler savunuluyordu. Kimileri 'bırakınız yapsınlar' ilkesinin biraz revizyona uğrasa da korunması gerektiğini ve liberalizmi krize sokan şeyin tam da müdahalecilik olduğunu, işsizliği artıran ve emekçileri yoksullaştıran şeyin tam da ücretlere müdahale edip işçi ücretlerini yapay olarak yukarıda tutan politikalar olduğunu ileri sürerken kimileri de "liberal müdahalecilik" ekseninde yeniden kurulması gerektiğini düşünüyordu.

Walter Lippmann kolokyumunda, L. Rougier, "liberal doğalcılık" ile "bilinçli bir yasal çerçevenin kurulması" önermelerini içeren iki görüşü ayırmakla başlar. Böylece, rekabeti destekleyen bir "yasal çerçeve" anlamındaki "hukuksal müdahale" ile, rekabeti kösteklemesi muhtemel bir "idari müdahalenin" ayrımını yapmış olur. Rougier, tarihi önem taşıyan "Trafik Yasası" benzetmesini tam da bu noktada yapar:

*Liberal olmak, 'Manchesterli gibi, arabaların her yönde keyiflerince dolaşmasına izin vermek değildir, bunun sonucu, trafik tıkanıkları ve bitmek bilmez kazalar olur, 'planlamacı' gibi, her arabanın yola çıkış saatini ve güzergahını belirlemek de değildir, liberal olmak bir 'Trafik Yasası' saptamak, ama aynı zamanda da bunun, yolcu arabaları dönemiyle hızlı taşımacılık döneminde aynı olmadığını kabul etmek demektir.*²

Böylece neoliberalizmin dayandığı ana ilke olan "Trafik Yasası" yani, "yasa koyuculuk" ve "hukuki çerçeve belirleme" anlamındaki bir "yasal müdahale" anlayışının da temeli atılmış olur. Dolayısıyla, birincil olarak rekabetçi bir piyasanın kendi kendine ve Tanrısal bir doğal düzen ve Tanrısal hukuk çerçevesinde işlediğini düşünmek gibi hatalara sapmış olan eski liberalizmle ayrışma gerçekleşmiş olur. İkincil olarak da, idari anlamdaki bir planlama ve güdümlmeden oluşan müdahalecilikle de bir ayrışma olur. Neoliberalizmin

¹ Dardot, P. ve Laval, C. (2012). *Dünyanın yeni aklı, Neoliberal toplum üzerine deneme* (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 145.

² Dardot, P. ve Laval, C. (2012). *Dünyanın yeni aklı, Neoliberal toplum üzerine deneme* (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 145.

her şeyden önce rekabetçi bir piyasanın sağlıklı olarak işleyebilmesini sağlayan bir "hukuki inşa" olduğu fikri yerleşir. Bu anlamda düşünüldüğünde, aslında 'bırakınız yapsınlar' görüşü, sanıldığı gibi aksine yıkıcı ve olumsuz bir fikirdir çünkü doğal olarak var olduğu sanılan bir düzen fikrine dayanarak iktisadi ve toplumsal alanın pozitif bir inşa alanı olması gerektiğini göz ardı eder. Aynı şekilde, neoliberal düşünce, tıpkı, sözleşmeler ve şirketler gibi "mülkiyet hakkının" da "yasal bir çerçevede" oluşmuş, "hukuki bir eser" olduğunu saptar. Eski liberaller, bir tür 'bırakınız yapsınlar' tembelliğine kapılıp, tam anlamıyla bir inşaat alanı olan yasal çerçeve ve gerekli hukuki düzenlemeler alanını boş bırakmak gibi bir hataya düşmüşlerdi. Mülkiyet haklarının, sözleşmelerin ve yasaların kendine kendine zaten "orada" olduklarını varsaydıkları için yapmaları gereken düzenlemeleri, revizyonları ve yapılandırmaları yapmamışlardı. Eski liberaller, "planlamacı ve idari müdahalecilik" ile "yapılandırmacı müdahalecilik" arasında gerekli olan ayrımı düşünememişlerdi. Aynı şekilde 'rekabeti öldüren müdahale' ile 'rekabeti teşvik eden müdahale' arasında da bir ayırım yapmak gerekmektedir.¹

Neoliberalizmin hukuksal bir çerçeve olduğu saptamasını, esasen, Foucault'nun yönetimselliği tanımlamaya çalıştığı *mekan-olay-normalleştirme-nüfus* ekseninde daha iyi anlayabiliriz. Neoliberal yönetimselliğin oluşturduğu hukuki çerçeve aslında, bir "ortam" yaratmaktır. Bu "ortam", tam da "nüfusu" bir yönetim nesnesi olarak gören, bu nüfusa ait insanların eylemlerini yasaklamadan ve buyurmadan "regüle eden" ve bunu da tehlikeli durumları ve krizleri yönetebilecek mekanizmaları kurarak, önceden belirlenmiş kabul edilebilir olan (normal) ve kabul edilemez olan (anormal) üzerinden inşa ettiği hareket ve dolaşım alanı içinde fonksiyon gösteren bir yönetimselliğe işaret eder.

Yapıcı bir liberalizm (neoliberalizm), devletin müdahalesinin idari değil 'hukuksal' olduğunu ve ekonominin ve rekabetin iyi işleyebilmesi için herhangi bir şekilde rekabeti bozabilecek faktörleri ve politikaları etkisizleştirmek gerektiğini savunur. Yani, rekabetçi bir piyasanın doğanın bir dengesi değil,

¹ Dardot, P. ve Laval, C. (2012). *Dünyanın yeni aklı, Neoliberal toplum üzerine deneme* (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 154.

yapılandırılmış bir şey olduğu ve gerekirse bunu sağlamak için piyasa aktörlerini düzenlemek, teşvik etmek, eğitmek ve cezalandırmak gerektiği saptanır. Bu noktada neoliberal düşüncenin önemli bir veçhesi daha şekillenir: "bireysel ve toplumsal uyum". Kapitalist ekonominin ve piyasanın sürekli değişen ve yenilenen koşullarına ve düzenine aktif olarak uyum sağlamak gereklidir. Çünkü, kapitalizm ilerledikçe, yeni üretim ilişkileri ve araçları geliştirir. İnsanların ve içinde yaşadıkları toplumun bu yeni durumlara adapte olmaları ve "düzen dışına" itilmemeleri şarttır. Dardot ve Laval, neoliberalizmin bu veçhesi ile ilgili şu saptamayı yaparlar:

Piyasa ekonomisinin doğal varsayılan mekanizmalarının daha iyi etkide bulunması için toplumsal, ahlaki ve politik bir çerçevenin zorunluluğunu inkar etmekten uzak olan neoliberalizm, yeni ekonomik yapıyla uyum içinde olan yeni bir çerçevenin yeniden tanımlanmasına yardım etmelidir. Dahası, neoliberal politika, insanın kendisini değiştirmelidir.¹

Üstelik bu "uyumlanma süreci" hiç bitmeyecek bir süreçtir. Çünkü koşullar ve piyasa sürekli olarak değişmekte ve gelişmektedir. İnsan her zaman uyumsuzluk riski altındadır ve her zaman da biraz uyumsuzdur. Elbette ki bu uyumsuzluk hissi taşınması kolay bir duygu olmadığından insanın kendisiyle kurduğu etik ve duygusal ilişki de sürekli bir "yeniden yapılandırma" alanı olarak baş gösterir. Bu tam da Foucault'nun işaret ettiği türden "*kabul edilebilir sınırlar içinde kalma*" yani "normallik alanında kalma" çalışmasını bireye yüklemektir. Neoliberal yönetimsellikte, güvenlik mekanizmaları bu şekilde işler. "*Hükümrancılık*" ve "*disiplin*" modellerindeki gibi "Yapma! " ya da "Yap! " gibi buyruklar üzerinden değil, nüfus içinde "*elverişli olmayan fenomenlerin*" kendi kendilerini iptal etmesi üzerinden bir normalleştirme daha doğrusu elverişli hale getirme sürecidir söz konusu olan.

Bu noktada neoliberalizm "evrimsel seçilimle" insanları düzen dışına iten eski liberal düşünceden daha "yumuşak" gelebilir. Oysa bu bir yanılsamadır. Neoliberalizm eski liberal düşünceden çok daha sinsidir bu anlamda. Birincisi "uyum göstermemekte direnenler ya da gösteremeyenler" otomatik olarak

¹ Dardot, P. ve Laval, C. (2012). *Dünyanın yeni akli, Neoliberal toplum üzerine deneme* (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 158.

düzen dışına itilecektir ve doğal seçilimin yerini "uyumsuzluk" alacaktır. İkincisi neoliberalizm bunu insanın kendi içinden yapacaktır. Yani insanın içine kendini "uyum gösteremeyen" ve "başarısız" bir insan olarak temsil edeceği bir ahlaki çerçeve yerleştirecektir. İnsan, bunu yapmak zorunda kalacaktır. Çünkü, giderek artan bir şekilde, belirli bir "karşılıklı haklar ve görevler" çerçevesinin bir aktörü olmak dışında yaşaması mümkün olmayan bir yapının içine düşmesi kaçınılmazdır. Neoliberalizm belirli bir "iş bölümü" modeli dışında bir çerçeve yapılandırmadığı için bu böyledir. Çerçevenin sürekli değişmesi ve yenilenmesi de durumu değiştirmez, tam tersine insanları yeni iş bölümü kuralları ve üretim ilişkilerinin bir aktörü olmak için sürekli bir "kişisel yeniden yapılandırmaya" mahkum eder. Kendi kendini yeniden yapılandırma da elbette ki neoliberal çerçevenin gereksindiği aktörler gibi olmak dışında bir şey ifade etmez. Bu "kişisel gelişim" adıyla anacağımız yanıltıcı süreç, gerçek bir gelişimden çok, bir "uyumlanma ve yeniden programlanmadan" başka bir şey değildir.

Böylelikle, "eğitim" in neoliberal düzenin işleyişi için ne kadar hayati olduğunu da anlamış oluyoruz. İnsanların, toplumsal ve ekonomik iş bölümüne sürekli olarak uyumlandığı, değişen iş gereklilikleri ve koşullarına bağlı olarak yeni bilgi, yetenek ve kapasiteler geliştirmeleri için yatırım yapılması gereken öncelikli alanlardan biridir.

3.3.1 Neoliberal Toplum Politikaları

Neoliberal ekonomik düzenin en iyi şekilde işlemesini sağlayacak "toplumsal ve kentsel yapılandırma" neoliberalizmin "pozitif" ve "yapıcı" ajandasının tam da içinde yer alır. Toplum da bir uyum öznesi ve "uyum politikaları alanı" olarak sürekli bir yeniden yapılandırma altında olmalıdır. Dolayısıyla, eski liberallerin bir kısmının savunduğu gibi "toplumu kendi haline bırakmak" ya da "evrimsel bir sonuç" olarak görmek mümkün değildir. Ya da "yoksullara yardım etmemek", "sosyal iyileştirme" programları gütmemek de söz konusu olamaz. Toplum da, insanlar da "*savunulmalı*" "*güvence altına alınmalı*" ve insanlar gerektiğinde yeniden iş bulmalarını sağlayacak şekilde "rehabilitate" edilmelidir. Fakat, bu rehabilitasyonun neoliberal çerçeveye uyum dışında bir amacı olduğunu düşünmek gibi bir hataya da düşülmemelidir. Bütün bu

"savunmaların" belirli bir kar-zarar hesabı çerçevesinde işlediğini unutmamak gerekir.

İş bölümünün etkin bir şekilde çalışmasını sağlamak üzere yapılandırılmış bir hukuksal çerçeve içinde "yönetilen" toplum, "hükümrancılık" modelinin keyfiyetinden sıyrılmış gibi görünür. Çünkü artık "*keyfiyet*", "*buyruklar ve emirler*" yerine, "*kar-zarar*" hesabı gelmiştir. Neoliberal yönetimsellik insana belirli bir çerçeve içinde bir "*özgürlük alanı*" olarak bir "*uygarlık alanı*" açar. Artık hükümrancılığın boyunduruğu altında değildir ama bu sonsuz ve sınırsız bir özgürlük anlamına da gelmemektedir.

Piyasa ekonomisinin gereğince işleyebilmesi için gerekli olan *hukuksal-politik* çerçevenin inşasının yanı sıra, iktisadi faaliyetlerin cereyan edeceği bir toplumsal çerçevenin inşası da neoliberal yönetimselliğin faaliyetlerinden biridir. Bireyi, sorumluluk duygusu, aileye ve toplumsal birliklere ait olma duygusu ve karşılıklı ihtiyaçların tatmininden doğan bir mutlulukla belirli bir toplumsal yapıya bağlayan bir yapıdan bahsediyoruz. Mutluluk ve tatminin sadece bu şekilde üretilebileceğini düşünen insanların üretildiği bir toplum yapısı içinde insanlar birbirlerine ve topluma belirli bir görevler hiyerarşisi içinde bağlanırlar. Artık yaşam içinde var olabilmenin bu toplum yapısı içinde var olmak dışında tahayyül edilebilecek bir yolu kalmaz.

Bu toplumda iktisadi işleyişin temel ilkeleri "*tüketicinin egemenliği ve seçim hakkı*" ve üreticinin serbestliği yani "*serbest rekabettir*". Bu anlamda düşünüldüğünde, piyasa, aslında iktisadi aktörlerin fiyat mekanizmaları üzerinden eylemlerini planladıkları bir süreçtir. Rekabet, hem ender bulunan malların dağılımını sağlayan hem de insanların eylemlerini bu çerçevede başarılı olabilecekleri şekilde serbest bırakan bir mekanizma olarak çalışır. Burada önemli bir nokta daha belirir: Rekabet esasen eşitsizlik üzerinden çalışır. Bu eşitsizlik daha sonra da işleyeceğimiz gibi, öncelikle bir "malumat" eşitsizliğidir. Ekonomik ve toplumsal yaşam, sürekli bir eşitsizliğin dengelenme çalışmasının sürdüğü bir piyasa çerçevesinde sürer. Eşitsizliğin şekilleri değişir ama eşitsizliğin varlığı asla kaybolmaz. Neoliberal

yönetimsellik toplumsal ve ekonomik eşitsizliğin devamlılığı üzerinden işlev görür.

3.4. Neoliberal Yönetimsellik Çerçevesinde Özne : Homo Economicus

Toplumsal politikanın dayandığı en temel gerçeklerden biri de insanların ve toplumun bütün kurumlarının birbirlerine olan bağımlılığıdır. Tam da bu bağımlılığı kullanan neoliberal düzen, toplumu düzenlerken ve toplumsal çerçeveyi inşa ederken, piyasa ekonomisinin bir süreç olarak işlemesi için gerekli olan değerler, normlar, kurallar, bilmeler ile topluma bağlanan ve belirli bir türden etik ekseninde var olan bir "özneye" dayanır. "Rekabet", tam da bu anlamıyla hem piyasanın işleyiş ilkesidir hem de belirli türden bir "özneliğin" topluma bağlandığı bir normdur. Özgürlük de, rekabetin düzgünce işlemesini sağlayan bir alan olarak bir anlam ifade eder. Özgürlük ancak ve ancak rekabete bağlı olarak fonksiyon gösterebilir.

Görüyoruz ki, neoliberal toplum düzeni, belirli türden bir bilginin (ekonomi-politik) , belirli türden bir özgürlük pratiğinin (rekabet özgürlüğü) , belirli türden bir öznel varlığın toplumsal bir çerçevede işleyebildiği bir etik ortam yaratır. Özgürlük, başka türden özgürlükler için tanımlanmış bir kavram değildir. Etik de öyle. Bilgi de öyle. Hepsinin belirli bir piyasa ekonomisi içinde işlevsel olan tanımları ve pratikleri vardır. Bunu en güzel tarif eden kişi W. Röpke'dir:

Piyasa ekonomisi ile ticarileşmemiş toplum birbirini tanımlar ve birbirine destek olur. Bunlar, içi boş uzam ve çerçeve gibi, fotoğraf objektifini oluşturan içbükey ve dışbükey mercekle gibi kendi aralarında anlaşır.¹

Burada dikkat çekici olan tanım "boşluklardır". Çerçeve içi boş bir alanı çerçevelemektedir ama insani ve toplumsal gerçekliğe yüzeye yaygın (yatay) ve derinlemesine (dikey) bir temasta bulunmamaktadır. "Boşluklar" konusu daha bir çok yerde karşımıza çıkacaktır. Örneğin, bilgi ve malumat boşlukları ve öznel boşluklar. Neoliberal yönetimsellik bu boşlukların nasıl doldurulması gerektiğinden ziyade, boşlukların doldurulma sürecinin devam etmesi ile

¹ alıntılan Dardot, P. ve Laval, C. (2012). *Dünyanın yeni aklı, Neoliberal toplum üzerine deneme* (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 191.

ilgilendir. Örneğin rekabet, tam da kimi aktörlerin diğerlerine göre daha bilgisiz olması üzerinden yani bilgi boşluğu üzerinden doğan eşitsizlik üzerinden sağlanır. Hatta buna "bilgi boşluğundan" ziyade "malumat boşluğu" demek daha doğru olur. Bilgi boşluğu konusunu ise ilerleyen kısımlarda daha detaylı olarak işleyeceğiz.

Neoliberal yönetimsellik çerçevesi, insanların iktisadi ve toplumsal gerçekliğe ancak ve ancak küçük birer şirket olarak bağlanmak suretiyle yaşayabileceği bir yapı inşa eder. Elbette ki insan ve toplum gerçekliği sadece bir şirket olmakla kavranamaz ve yaşanamaz ama yukarıda bahsettiğimiz 'boşluk idaresi' bunu gerektirir. Bireyin ve bireyin topluma bağlandığı irili ufaklı toplumsal yapıların (aile, sosyal çevre..vb.) çeşitli boyutlarda şirketler olarak faaliyet göstermesi, yönetimselliğin bireyin yaşamına bu bağlantı noktalarından ve ilişkiler üzerinden müdahale edebilmesini sağlar. Çünkü birey artık kendi başınılığını kaybetmiştir. Bir çalışma yaşamının içinde, küçük bir şirket birimi olarak iş bölümü çerçevesinde faaliyet göstermek, emeklilik ve sosyal güvenlik sistemine dahil olmak ve aidatlarını ödemek, çocuklarını belirli okullara göndermek ve ücretlerini ödemek, bir ev ve çeşitli mülkiyetler edinmek zorundadır. Yolların ve şehir içi ulaşımının belirli bir dolaşım şeklini mümkün kıldığı bir şehirde bir yerden bir yere gitmek için araba almak zorundadır. New York'un neoliberal politikalar çerçevesinde yeniden yapılandırılması buna iyi bir örnektir. Bir yatırım bankacılığı üssü haline getirilen bu şehir, finansallaşmış bir yaşam alanı olarak yeniden inşa edilirken, şehrin mimarisi, ekonomisi, kültür ve sanat hayatı bütün bir tüketim kültürünün talep ve ihtiyaçları doğrultusunda "restore" edilmiştir. Bu yeniden yapılanma, bir özgürleşme pratiği olarak lanse edilmiştir.¹ Aynı durum, İstanbul için de geçerlidir.

İnsan, bütün bu toplumsal yapıların her birine çeşitli rollerle, farklı şirketler ve girişimler olarak dahil olur. Daha da önemlisi, bütün bu "dışsal" gibi görünen toplumsal yapılar içinde fonksiyon gösterebilmek için, birey, bu ortamın ve hatta şirketler arasındaki hukukun kurallarını içselleştirmek zorundadır. Bu

¹ Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin kısa tarihi* (A. Onacak, Çev.) İstanbul: Sel, s. 55

ortamın öncelikli olarak bir rekabet ortamı olduğunu düşündüğümüzde, bireyin de kişisel "normlarını" "rekabete" göre belirleyeceği açıktır. Daha da önemlisi, neoliberal yönetimsellik, yönetim işlevini gerçekleştirmek için tam da bu normlarla kurulmuş bir özneye ihtiyaç duyar. Yönetimsellik, topluma ve ekonomik yapıya belirli şekillerde uyumlaşma (*interface*) gösteren özneler kurulmasını sağlayarak yönetir.

Örneğin, bireyin topluma ve ortama uyumlaşma yaptığı ve tutunduğu noktalardan biri "mülkiyet" bağlarıdır. Mülkiyet edinmek, özellikle sanayi toplumlarında iş gücünün hareketliliği sebebiyle ortaya çıkan köksüzleşme ve proleterleşme problemini çözen, insanlara bir güvenlik ve aidiyet hissi veren dayanaklardan biridir. Bireyleri piyasa oyunu içinde tutmak, yönetimselliğin kritik başarı faktörlerinin başında gelir. Bu sebeple, bireylerin birer aktör olarak oynamaya devam edebilmeleri için kendilerini bu oyuna ve ortama ait ve belirli oranda da güvende hissetmeleri gerekir.

Bireylerin topluma ve piyasa ekonomisine "tutunmasını" sağlayan eksenlerden biri de piyasa ekonomisinin kurallarının "öznel etik" olarak içselleştirilmesidir. Bir kurumda çalışan insan, o kuruma ve genel olarak kurumun işlediği piyasaya ait çalışma etiğini ve kurallarını öznel bir etik olarak içselleştirmek zorundadır. Piyasa ekonomisi içinde performans gösterebilmek için hedef koyma, plan yapma, bu hedefler doğrultusunda belirli bir disiplin, dürüstlük ve adanmışlık içinde çalışma ve sorumluluk sahibi olma gibi "piyasa erdemlerine" sahip olmak zorundadır. Piyasa tam da bu türden bir "öznel etiğe" sahip insanlar üzerinden işleyebilir.

Böylelikle, "toplum, piyasa ve insan", "belirli türden bir öznel etik" üzerinden birbirlerine uyumlaşmış olurlar.

3.4.1 Beşeri Sermaye Teorisi ve Homo Economicus

Beşeri sermaye kavramı, daha önce ekonomik alanın dışında kalan birçok insani faktörün ekonomik alana çekilmesi noktasında kritik bir rol oynamıştır.

Foucault, neoliberal ekonomi teorisinin kurucularından olan Robbins'den şöyle bir alıntı yapar:

*Ekonomi insan davranışlarını inceleyen, insan davranışını, birbiriyle karşılıklı olarak münhasır olan amaçlar ve kıt imkanlar, kaynaklar arasındaki ilişki olarak inceleyen bilimdir.*¹

Bu noktadan sonra, emek artık sadece bir ekonomik analiz nesnesi değil, belirli bir rasyonalite çerçevesinde hesaplanan insan davranışlarının bir sonucudur. Hatta, insanların birbirleriyle olan ilişkileri de ekonomik analizin alanına sokulmuştur. Böylelikle işçi de sadece bir ekonomik faaliyet nesnesi değil, ekonomik bir özne olarak konumlanmış olur.

Neoliberal teorisyenlerin işçiyi bir ekonomik özne olarak konumlandırabilmelerinin temelinde, işçinin aldığı maaşın bir sermaye geliri olarak ele alınması yatar. Bu anlayışa göre de ortada bir gelir akışı olarak maaşı sağlayabilecek bir sermaye olması gerekir. Bu sermaye ise, kişinin bir insan olarak sahip olduğu tüm fiziksel ve psikolojik özellikleri, güçleri, yetenekleri ve becerilerinin toplamı olan "*beşeri sermaye*" olarak anlaşılır.

Bu "*beşeri sermayenin*" bir kısmı doğuştan gelen fiziksel özellikler olarak kendini gösterir, bir kısmı ise sonradan edinilir. Dolayısıyla, kişi, kendi kendine yatırım yapabilir ve sonradan belirli özellikler edinmek yoluyla da sermayesini artırabilir. Kişinin kendini yatırım yapan bir şirkete dönüştürmesini sağlayan dönüşüm tam da bu bağlamda gerçekleşir.

Neoliberalizm sadece bir ekonomik sistem ve mekanizma kurmak ile yetinemez. Toplumun bir bütün olarak şirket birimlerinden oluşan bir mekanizma olarak işleme gerekir. Liberalizmde "*mübadele eden insan*" olarak konumlanmış olan "*homo-economicus*", neoliberalizmde, bir "*girişimci*" ve "*kendi kendisinin şirketi*" olarak konumlanmıştır.

¹ alıntılan Foucault, M. (2015). *Biyopolitikanın doğuşu, College de France dersleri 1978-1979* (A. Tayla, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 187.

Bir şirket olarak faaliyet gösteren ve kendi kendine yatırım yapan insan modeli, yepyeni bir kişisel ve sosyal alan tasarlanmasının önünü açar. Sonradan edinilen özelliklerin kapsamı bile böylesi bir alanın insan bedeni ve yaşamı üzerindeki olası etkilerini tahayyül etmemize yardımcı olabilir. Foucault, burada konuyu genetik bilimine getirir. Doğuştan sahip olduğumuz özellikler bile bu bilim sayesinde, değiştirilebilir, belli bir sonucu amaçlayan uygulamaların bir nesnesi haline gelebilir:

Sağlam genetik yapılar, yani düşük riskli, risk düzeyleri kendileri, çevreleri ve toplum için tehdit oluşturmayan kişiler üreten genetik yapılar kıt olacaktır. Bu sebeple de genetik yapı, gayet doğal olarak ekonomik hesap ve çevreye, alternatif seçeneklere dahil edilecektir.¹

Bu sebeple, aile kurarken, genetik olarak kıt özelliklere sahip eşler aranacak ve böyle eşler için "kabul ve arzu edilebilir" birer eş adayı olmak üzere uygun bir beşeri yatırım yapılması gerekecektir. Bu beşeri yatırımlar, eğitim, meslek seçimi hatta zaman zaman estetik ameliyatlara bile olabilir. Bir toplum olarak beşeri sermayenin geliştirilmesinin sorunsallaştırıldığı bir yapı, doğal olarak eğitim, sağlık ve aile ilişkileri alanlarında özel türde belirli bir yapılanmaya gebe kalır. Beşeri sermaye ve beşeri sermayeye yapılan yatırımlar çerçevesinde, kişinin aile, iş ve arkadaşlık çevresi bir hesaplama ve yatırım konusu haline gelir. Doğuştan geniş ve zengin bir aileden gelmeyen kişiler, bir hesaplama yaparak, eğitimlerine ve etraflarında oluşturacakları arkadaşlık ilişkilerine daha çok yatırım yapma yoluyla rekabette öne geçme şansını yakalamaya çalışırlar. Bu türden hesaplamaların konusu olan her alan, neoliberal toplum yapısı içinde yerine alacak şekilde dönüşüme uğrayacaktır.

Neoliberalizmin esaslı amaçlarından birinin, ekonomik büyüme olduğu gerçeğini göz önüne alırsak, beşeri sermayeye yapılan yatırımın, hem genel ekonomik büyümeye olan katkısına paralel olacak şekilde yönlendirildiğini hem de bu ekonomik büyümeden alınacak olan kişisel payın artırılması gibi bir isteği tetikleyerek motive edildiğini görmek zorundayız. Neoliberalizmin asıl alamet-i-farıkası olan fikir, tam da belirli bir ekonomik eşitsizliği sürdürmek üzere, bu eşitsizliğin tekrar ve tekrar üretildiği rekabet ortamının kişilerin iç

¹ Foucault, M. (2015). *Biyopolitikanın doğuşu, College de France dersleri 1978-1979* (A. Tayla, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 192.

dünyasındaki mekanizmaların da tetiklenmesiyle, birbiriyle örtüşen, birbiriyle temas edip, birbirini üreten bir iç ve dış ara yüz alanı yaratma fikridir.

Neoliberalizm, şirket olarak faaliyet gösteren insan modelini ve piyasa ekonomisinin kurallarını, ekonomik olmayan alana yani toplumsal alana da yaymıştır. Hatta bunu yapması da gereklidir. Zira bir şirket olarak faaliyet gösteren insanın kendisi de tek bir özne olmaktan çıkıp, özel hayatında, aile ilişkilerinde, iş hayatında, sosyal faaliyetlerinde, hobilerinde ve arkadaşlıklarında farklı küçük şirketçikler ve girişimler olarak eylem gösterir olmuştur. Bu durum, daha sonraki kısımlarda ele alacağımız gibi, neoliberal öznenin psişik olarak bölünmesine ve parçalanmasına da yol açar. Bu sebeple, bir sistem olarak neoliberalizm bu kişisel küçük şirketler ağının dolanabileceği, bağlanabileceği ve birlikte fonksiyon gösterebileceği bir çerçeve oturtmak zorundadır. Bir ekonomik model olan "şirket modeli" sosyal ilişkiler için de yatırım-kar hesaplaması ile çalışan bir model olarak fonksiyon göstermeye başlar. Böylelikle de birer küçük girişimler ve şirketler topluluğu olan insanlar kendilerine yabancılaşmamış olurlar, ya da en azından yabancılaşmamış hissederler. Foucault, bu düzenin bir *vitalpolitik* olarak faaliyet gösterdiğini ve ekonomik rekabet düzeninin fazla mekanik ve rasyonel ya da fazla hesapçı yanlarını biraz yumuşattığını ileri sürer. Evet, yumuşatır ama bu yumuşamanın esas amacını sonucuna bakarak anlarız. Bu yumuşama sayesinde de piyasa mantığı ve akli yaşamın her alanına nüfuz etmiş olur.

Foucault, piyasa ekonomisi aklının yaşamı nasıl kuşatıp dönüştürdüğüne dair bir çok örnek verir: Bunlarda bir tanesi, zengin ailelerin daha az sayıda çocuk yapmaları ile ilgilidir. Zengin aileler, beşeri sermayenin çocuğa aynı derecede aktarılabilmesini hedeflerler. Bu da ancak finansal ve zamansal yatırımı azamileştirerek mümkündür. Dolayısıyla, fazla çocuğa zaman ayırmaları mümkün olmadığından, az çocuk yaparlar.

Başka bir örnek, evliliğin oluşturduğu ekonomik rasyonalitedir. Yine bir şirket mantığı ile hane halkı belirli *inputlar* koyarak, belirli *outputlar* elde etmeyi hedeflerler.

En çarpıcı örnek ise "suç ve ceza" hukukunun bir piyasa mantığı ile işlemeye başlamasıdır. Neoliberaler suçu şöyle tanımlar: "*Bireyi cezalandırılma riskine sokan eylem.*"¹ Bu anlayışa göre, suçlu, belirli bir getiri elde etmek üzere bir eylemde bulunmuştur ama bu eyleminin bedelini hesaplayarak bir risk analizi de yapmıştır. Dolayısıyla, suç, tamamen bir ekonomik karar mekanizması ile işlenen bir edime dönüşmüş, ve en azından neoliberalizmin ilgilendiği kadarıyla, suç kavramının içi, ahlaksal veya daha evrensel anlamdaki bir adalet kaygısından boşaltılmıştır. Böylesi bir dönüşümün adalet sistemi üzerindeki etkileri dramatik olur. Her şeyden önce artık onu adalet sistemi diye adlandırmak doğru olmaz. Onun yerine, işlenme ihtimali olan suçlarla ya da "*suç arzı*" ile ilgilenen bir "*ceza sistemi*" demek daha doğru olur. Bu bağlamda da "*yasanın enforcement'ı, suç piyasasında suç arzına negatif bir taleple karşılık veren araçlar bütünüdür.*"² Bu durumda, yasayı uygulamak da bir ekonomik hesaplama ve karara tabi olmaya başlar. Hangi suçlar cezasız bırakılırsa nispeten daha az bir ekonomik zarar verir? Hangi suçların ekonomik sonuçları cezasız bırakılmayacak kadar yüksek olabilir? Bu soruların cevaplarına göre bir maliyet analizi yapılır. Böylelikle de "suç ve ceza" ve hatta "güvenlik" anlayışı, suçları sifira indirme hedefinden tamamen uzaklaşır ve ekonomik olarak katlanılabilir suç düzeyini tespit eden bir anlayış hakim olur. Suçun gayri-ahlaki veya patolojik özelliklerinin herhangi bir önemi kalmaz.

Bütün bu örneklerin bize sunduğu kritik çıkarım şudur: Kişi iktidara tam da bir homo-economicus olma noktasından bağlanır. Zira homo-economicus yönetselleştirilmiş bir öznedir. Homo-economicus, yönetim ya da iktidar ile insan arasındaki ara yüz olarak faaliyet gösterir ve insanı yönetilebilir yapar. İnsanın onu yönetilebilir yapan şeyler dışında başka özellikleri de vardır ama bunlar iktidarın ilgi ve temas alanı dışındadır.

¹ Foucault, M. (2015). *Biyopolitikanın doğuşu, College de France dersleri 1978-1979* (A. Tayla, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 208.

² Foucault, M. (2015). *Biyopolitikanın doğuşu, College de France dersleri 1978-1979* (A. Tayla, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 211.

Daha da önemli bir çıkarım, neoliberalizmin, ne suçlu ile ne aile ile ne de kişi ile tek tek ilgilenmediği sonucudur. Neoliberalizm, suçlu ile değil, bir insanı suçlu olarak sınıflayacak olan hakikat oyunu ile ilgilenir ve oyunun kurallarını koyar. Dolayısıyla, neoliberalizmin müdahalesi kişiler üzerinde olmaz. Çünkü, böylesi bir müdahaleler zinciri her şeyden önce ekonomik olarak son derece maliyetlidir. Oysa, aynı getiri, oyun alanını ve olası oyun hamlelerini düzenleyerek, çok daha düşük bir maliyetle, rahatlıkla elde edilebilir.

3.4.2 Homo-economicus ve Sivil Toplum

Foucault, homo-economicus'un, toplumsal akit ile bağlantısını, bir "*çıkarcı özne*" olması üzerinden kurar. Toplumsal bir akde uymak, kişilerin çıkarına uygun olduğu için ortaya bir sözleşme çıkar. Bu durum tam da, homo-economicus'un, Adam Smith'in iddia ettiği gibi, "kendi kazançlarını azamileştirmek için çalışan insanların toplumun tümünü kalkındıracağı" yönündeki bir rasyonaliteye bağlandığı noktadır. Buradaki akıllsallık şuna hükmeder: "Görünmez el" dışındaki her türlü müdahale, ekonomiye ve topluma zarar verir. Çünkü hiçbir "üst akıl" aslında bu türden bir vizyona ve görüş kabiliyetine sahip değildir."

Bu durumda ortaya çıkan tablo, ekonomik işleyişin kendisinin bir yönetim nesnesi olmadığıdır. Yönetimin nesnesi olan şey aslında, "*sivil toplumdur*". Bir "*çıkarcı atomu*" olan homo-economicus aslında, iktidarın, ekonomik alanı bütünüyle kontrol edemeyecek olduğu noktada, iktidarı sınırlar ve Foucault'ya göre, "*iktidarı düşürür*".¹ Foucault şunu sorar: "*Ekonomik öznelerle dolu bir hükümlerlik alanı nasıl yönetilebilir?*"² Foucault, bunun ancak "*yönetimselleştirilerek*" "*yönetilebilir*" kılınan "*hukuk özneleri-ekonomik özneleri*" aracılığı ile yapılabileceğini belirtir. Bunun yapılabilmesi için, yeni bir hakikat sahası gereklidir. Bu da sivil toplumdur.

Ekonomik ekonomiye dayalı bir yönetimselliğin hukuki ekonomisi: sivil toplum sorunu budur. 18. yy'de ulus, ardından da toplum dediğimiz, sivil toplum, yönetim pratiğine, yönetim sanatına, yönetim sanatı hakkında düşünme, yönetim teknolojisine, ne ekonomik kuralları, ne

¹ Foucault, M. (2015). *Biyopolitikanın doğuşu*, College de France dersleri 1978-1979 (A. Tayla, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 240.

² Foucault, M. (2015). *Biyopolitikanın doğuşu*, College de France dersleri 1978-1979 (A. Tayla, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 241.

de hukuki ilkeleri çiğneyen, yönetimin genel, bütünlüklü, her daim etkin bir şekilde var olma ihtiyacına karşı çıkmadan bir kendini sınırlama olanağı sunar. Etkin, her şeyi kontrol eden, hukuk kurallarına uyan ve bunların yanında ekonominin özelliklerine saygı gösteren bir yönetim, sivil toplumu, ulusu, toplumu, sosyal alanı idare eden bir yönetimdir.¹

Bu bağlamda, *homo-economicus* ve *sivil toplum*, bir hakikat zemini yaratan *yönetimsellik teknolojisinin parçaları* olarak fonksiyon gösterirler.

¹ Foucault, M. (2015). *Biyopolitikanın doğuşu, College de France dersleri 1978-1979* (A. Tayla, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 242.

4. NEOLİBERAL ÖZNEİN KURULUŞU

Önceki bölümlerde ortaya çıkardığımız durumu özetlemek gerekirse, bir iktidar modeli olarak neoliberal yönetimsellik, belirli türden bir "bilginin" (ekonomi-politik) , belirli türden bir "özgürlük pratiğinin" (rekabet özgürlüğü) , belirli türden bir "öznel varlığın" toplumsal bir çerçevede işleyebildiği belirli türden bir "etik ortam" yaratır. Özgürlük, başka türden özgürlükler için tanımlanmış bir kavram değildir. Etik de öyle.

Bu belirli türden "*öznel deneyimi*" 'bilgi, iktidar ve etik' eksenini üzerinden Foucault'nun 'özne ve iktidar' ilişkileri teorisini kullanarak daha detaylı olarak ele alacağım.

Dolayısıyla tam da bu noktada, Foucault'nun özne-iktidar teorisini hatırlamamızda fayda var:

4.1 Özne ve Bilgi-İktidar-Etik İlişkisi

Foucault'ya göre, öznel deneyim biçimleri sorunsallaştırmalar yoluyla oluşturulur, geliştirilir ve dönüştürülür. Sorunsallaştırmayı ise "*herhangi bir şeyi doğru ve yanlış oyununa sokan ve onu bir düşünce nesnesi (ister ahlaki düşünce, ister bilimsel bilgi, isterse siyasi analiz vb. Biçimde olsun) olarak kuran söylemsel ve söylemsel olmayan pratikler bütünü*"¹ olarak tanımlar. Burada kastedilen "*doğru ve yanlış oyunu*" ya da "*hakikat oyunu*", sorunsallaştırılan şey hakkında belli hakikatlerin üretilmesi için kullanılan kurallar bütünüdür. Foucault'nun bu sorunsallaştırma ile kastettiği süreçle *Cinselliğin Tarihi'nin 2. Cild'i*'ne yazdığı giriş bölümünde öznenin kuruluşuna dair verdiği tarif çok yakın bir benzerlik taşır, çünkü:

(cinsellik) sözcüğünün kullanımı başka olaylarla (yazarın notu: fenomenlerle) bağlantılı olarak yerleşti: Bunlar, üremenin biyolojik mekanizmalarını olduğu gibi davranışın kişisel ya da toplumsal değişkenlerini de kapsayan çeşitli bilgi alanlarının gelişmesi, dinsel, hukuksal, eğitimsel (pedagojik) , tıbbi kurumlardan destek alan, kısmen geleneksel, kısmen de yeni bir kural ve normlar bütünü'nün yerleştirilmesi, bir de kişilerin giderek tutumlarına, ödevlerine, hazlarına, duygu ve duyularına, düşlerine anlam ve değer verme biçiminde değişikliklerin ortaya çıkmasıydı. Sonuçta, söz konusu olan, kişilerin kendilerini çok çeşitli bilgi alanlarına açılan ve bir kurallar, bir zorlamalar sistemiyle eklenen bir "cinselliğin" özneli olarak

¹ Foucault, M. (2011). *Özne ve iktidar* (I. Ergüden, O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı., s. 87.

görmelerini sağlayan "deneyim" in Batı toplumlarında nasıl oluştuğunun görülmesiydi. Dolayısıyla bu, bir deneyim (eğer deneyim, bir kültür içindeki bilgi alanları, normatiflik türleri ve öznellik biçimleri arasındaki bağlantıyı dile getiriyorsa) olarak cinselliğin tarihine ilişkin bir projeydi.¹

Foucault'nun burada bahsettiği söylemsel pratiklerin "bilgi" eksenine, söylemsel olmayan pratiklerin "iktidar" eksenine, düşünce pratiklerinin de "etik" eksene tekabül ettiğini düşünebiliriz. Nitekim, Ferda Keskin'inin de *Özne ve İktidar Seçme Yazılar* adıyla toplanmış kitaba yazdığı Sunuş'ta yaptığı yoruma göre, Foucault'ya göre sorunsallaştırma 3 ana ekseninde gerçekleştirilir:²

- *Bilgi*
- *İktidar*
- *Etik*

Bu üç ana eksen bizleri hem bir "bilgi öznesi" hem bir "iktidar öznesi" hem de bir "etik özne" olarak kurar. Belirli kavram ve söylemlerle kurulan bir hakikat ve bilgi alanı, bu hakikat ve bilgi alanının sağladığı norm ve kurallarla işleyen bir iktidar alanı, ve bu bilgi ve iktidar alanında bireyin kendi kendisiyle kurduğu bir ilişkiyi belirleyen bir etik varlık alanı, bu üç ekseni birlikte işler hale getirir.

Ferda Keskin'e göre, Foucault, geleneksel "hükümlerlik" iktidarını "*hukuki-söylemsel bir model olarak, yasa, yasaklama ve itaat*" düzeni olarak düşünür.³ 17. yy'den itibaren, özellikle gelişen kapitalizm ve sanayileşme sonrası toplumun ihtiyaçları ile örtüşmeyen bu iktidar modelinin yerini, üretken, olumlayıcı ve yaşamı destekleyen bir iktidar olarak biyo-iktidar modeli almıştır. Bu yeni iktidar modeli, insanı ve insan bedenini çeşitli iktidar teknikleriyle disipline ederek, yeteneklerini geliştirerek, tam da söz konusu iktidar modelinin gereksindiği türden özneler olarak kurarak ve bu özneleri kendi özgür iradeleri ile iktidara uyum göstermeye ikna ederek müdahalede bulunur.

Sanayinin ihtiyaç duyduğu insan gücünün üretim gücüne dönüştürülmesi için insanın bedeniyle birlikte bir bütün olarak ehilleştirilmesi ve en iyi şekilde kullanılmasını içeren teknikler birer geliştirici ve yapılandırıcı teknik olarak

¹ (Foucault, M. (2010). *Cinselliğin tarihi* (2. Cilt) (H. Tanrıöver, Çev.) İstanbul: Ayrıntı, s. 122.

² Foucault, M. (2011). *Özne ve iktidar* (I. Ergüden, O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı, s. 14.

³ Foucault, M. (2011). *Özne ve iktidar* (I. Ergüden, O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı, s. 16.

kullanılmaya başlamıştır. Böylelikle, kapitalizmin gereksindiği, sağlıklı ve üretken insan bedeni ve insan yaşamının bütünü siyaset alanının tam da merkezine yerleşmiştir.

Bu noktada giderek, hükümlerlik modelinin kullandığı yasanın yerine, bir normalizasyon aracı olarak normlar ve normların zorlayıcılığı geçmeye başlamıştır. Ferda Keskin'in belirttiği gibi bu normları da içeren teknikleri Foucault, "*dispositif*" olarak adlandırır ve dispositifler:

*Yasa ve yasanın yaptırım gücü olarak şiddet yerine, söylemler, kurumlar, mimari biçimler, düzenleyici kararlar, yasalar, idari tasarruflar, bilimsel, felsefi, ahlaki önermelerden oluşan heterojen bütünler, bu söylemsel ve söylemsel olmayan öğeler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu sistemlerdir.*¹

Bireyler, dispositiflerin, bilgi-iktidar-özne ekseninde kullanımı yoluyla, belli hakikat oyunları içinde ve belli deneyimlerin öznesi olarak fonksiyon gösterir. Bu şekilde, iktidar, insanı kendi öznelliğinin içinden yönetir ve şiddete başvurmasına gerek kalmaz. Bilgi de bu anlamda iktidarın ürettiği ve kullanıma soktuğu ve iktidar ilişkilerinin eklemlendiği bir öğe ve iktidarı genişletip güçlendiren bir kurgudur. Aynı şekilde, 'birey' de, iktidara karşıt bir güç değil, iktidarın öznelliği üzerinden işlediği bir araçtır. Bireyin bir özne olarak kurulması, iktidarın birincil etkilerinden biridir.

Dispositifler yoluyla işleyen biyo-iktidar biçimi:

*Bireyi kategorize ederek, bireyselliği ile belirleyerek, kimliğine bağlayarak, ona hem kendisinin hem de başkalarının onda tanımak zorunda olduğu bir hakikat yarası dayatarak doğrudan gündelik yaşama müdahale eder. Bu, bireyleri özne yapan iktidar biçimidir. Özne sözcüğünün iki anlamı vardır: denetim ve bağımlılık yoluyla başkasına tabi olan özne ve vicdan ya da özbilgi yoluyla kendi kimliğine bağlanmış olan özne. Sözcüğün her iki anlamı da boyun eğdiren ve tabi kılan bir iktidar biçimini telkin eder.*²

¹ Foucault, M. (2011). *Özne ve iktidar* (I. Ergüden, O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı, s. 18.

² Foucault, M. (2011). *Özne ve iktidar* (I. Ergüden, O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı, s. 64.

Öte yandan, Foucault'nun iktidar anlayışındaki önemli noktalardan biri, iktidarı aynı zamanda belirli bir özgürlük ve eylem alanı olarak görmesidir. Bir ilişkinin, bir iktidar ilişkisi olabilmesi için, her iki tarafın da eylemde bulunabilecek özgürlüğe sahip olmaları gerekir. Özgürlüğü iktidar ilişkilerine katmak, iktidarı, başkalarının eylemleri üzerinde belli bir yönetimsellik uygulamak anlamıyla almak demektir. Bu noktada, yönetimsellik, bir iktidar modeli olarak fonksiyon göstermek için özgürlüğü merkezine almaya ihtiyaç duyar. Buradaki yönetimsellik ise insanların belirli özgür eylemleri gösterebilecekleri bir olanaklar alanını yapılandırmak olarak anlaşılmalıdır.

Foucault iktidar ve özgürlük ilişkisini şu şekilde açar:

...iktidar ilişkileri değişebilir, tersine dönebilir ve kalıcı olmayan şeylerdir. Ayrıca öznel özgür olmadıkça iktidar ilişkilerinden söz edilemeyeceği de belirtilmelidir. Eğer iki kişiden biri tamamen ötekinin yönetimine olur ve onun şeyi, üzerinde sınırsız ve sonsuz bir şiddet uygulayabileceği nesnesi haline gelirse, burada iktidar ilişkileri olmaz. Bir iktidar ilişkisinin uygulanabilmesi için her iki tarafta da en azından belli bir özgürlük olmalıdır. İktidar ilişkisi tamamen dengesiz olduğu zaman, birinin diğeri üzerinde gerçekten tüm iktidara sahip olduğu söylenebildiği zaman bile, bir iktidar başkası üzerinde yalnızca o başkası için kendini öldürme, pencereden atlama ya da ötekini öldürme imkanı açık olduğunda uygulanabilir. Bu demektir ki, iktidar ilişkilerinde mutlaka direniş imkanı vardır, zira hiç direniş imkanı (şiddetli direniş gösterme, kaçıp kurtulma, hileye başvurma, durumu tersine çeviren stratejiler) olmasaydı, iktidar ilişkisi de olmazdı. ¹

Foucault, bu noktada, özgürlüğün olmadığı bir ilişkinin ancak bir tahakküm ilişkisi olduğunu vurgular. Özgürlüklerin belirli şekilde kullanımı ise neoliberal yönetimselliğin bir iktidar uygulaması olarak tahakküm ilişkisine dönüşüp dönüşmediği açısından hayati önem taşır. Neoliberal yönetimsellik, bir özgürlükler alanı yaratmaktadır ama bu özgürlük gerçek anlamda bir özgürlük müdür yoksa insanların belirli bir bilgi-iktidar-özne eksenini içerisinden ancak belli yaşam ve bireysellik olasılıklarını tahayyül edebilen varlıklara dönüşmesine paralel olarak içinden çıkılmaz bir hal mi almaktadır? Bu konuyu daha detaylı olarak Sonuç bölümünde ele alacağım. Fakat burada önemli olan neoliberaler için özgürlüğün hakiki içeriğinden çok "özgürlük" kavramının

¹ Foucault, M. (2011). *Özne ve iktidar* (I. Ergüden, O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı, ss. 235-236.

kullanışlı olduğu gerçeğine dikkat çekmektir. Bu noktada, iktidar ilişkilerinin tersine çevrilebilirliği ve bu hakikat oyunundan çıkışın önünde fiziksel ya da yasal bir engel bulunmamasına rağmen, asıl şiddet insanları, öznesi olduklarının farkında olmadıkları bir dünya algısının ötesinde başka bir dünya olabileceğini tahayyül bile edemeyecekleri birer özne olarak kurmak ve bunu da kendi kendilerine bir özgürlük pratiği (!) olarak yapmalarını sağlamak değil midir? Foucault, iktidarın olduğu her yerde direniş imkanı olduğunu söyler. Fakat, neoliberal yönetimsellik, tıpkı, bir iktidar modeli olarak yasaklayıcı ve buyurgan bir model olmadığı gibi direnişi de fiziksel veya yasal olarak yasaklamak yerine, tahayyül edilemez hale getirerek realiteyi düzenlemeyi tercih eder. Bu anlamıyla, neoliberal yönetimsellik tam da öznellikler üzerinden yönetme usulü ile ve ötekilerin kendilik üzerindeki yönetimine sağlanan öznel müttefiklik ile özel türde bir müdahaleciliğe dönüşür.

4.1.1 Bir Öznel Hakikat-İktidar İlişkisi olarak Rasyonalite

Foucault için bütün bu yönetimsellik iktidarını mümkün kılan faktör olarak, özne ve hakikat arasındaki ilişki ve öznenin belli bir hakikat oyununa nasıl dahil olduğu sorunsalı yatar.¹

Bu sorunun cevabını incelemek için öncelikle Foucault'nun bahsettiği *yönetim sanatının* dayandığı ana varsayımları da anlamakta fayda vardır:

- *İktidar bir töz değildir ve yalnızca bireyler arasındaki bir ilişkidir. İktidarın karakteristik özelliği insanların davranışlarını az çok bütünüyle (ama asla tamamen ya da zorlamayla değil) belirleyebilmektir.*² Bu bağlamda, iktidar her zaman özgürlük gerektirir.
- İktidarı belirleyen birçok etken içinde "*rasyonelleşme*" (akılsallaşma) önemli bir yer tutar. İnsanların yönetilmesi ise belirli bir rasyonalite (akılsallık) gerektirir.

Foucault'ya göre, insanları özneye dönüştüren 3 ayrı nesneleştirme kipi vardır:³

¹ Foucault, M. (2011). *Özne ve iktidar* (I. Ergüden, O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı, s. 233.

² Foucault, M. (2011). *Özne ve iktidar* (I. Ergüden, O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı, s. 55.

³ Foucault, M. (2011). *Özne ve iktidar* (I. Ergüden, O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı, s. 58.

1. *Kendilerine bilim statüsü kazandırmaya çalışan araştırma kipleri. (Örneğin ekonomi analizlerinde üretken öznenin nesneleştirilmesi)*
2. *Bölücü Pratikler: Öznenin içinde bölünmesi ve başkalarından bölünmesi. (Örneğin, deli bir öznenin, akıllılardan ayrılması)*
3. *İnsanın Kendini Özneye Dönüştürme Pratikleri: (Örneğin kişinin kendini belirli bir cinsellik öznesi olarak tanımlaması)*

İşte her tür iktidar modeli, bu özneye dönüştüren nesneleştirmelerden ve rasyonelleşme ile iktidar arasında bağlardan faydalanır. Foucault'nun önerisi, spesifik rasyonelileri analiz etmektir. Benim çalışmamda bu, "...bireyi kategorize ederek, bireyselliğiyle belirleyerek, kimliğine bağlayarak, ona hem kendisinin hem de başkalarının onda tanımak zorunda olduğu bir hakikat yasası dayatarak doğrudan gündelik yaşama müdahale eden,bireyleri özne yapan iktidar biçimidir" ¹

Foucault'nun, özne kavramının 2 anlamı olduğunu söylediğinden bahsetmiştik: ²

- *Denetim ve bağımlılık yoluyla başkasına tabi olan özne*
- *Vicdan ya da öz bilgi yoluyla kendi kimliğine bağlanmış olan özne*

Foucault, özellikle 18. yy'den itibaren ortaya çıkan yeni bir bireyselleştirici iktidardan bahseder. Bu artık 18. yy öncesi pastoral iktidarında olduğu gibi dünya sonrası yaşamın selameti ile ilgili olmayan, dünyadaki selamete ilgilenen bir iktidar modeli idi. Bu ölçüde de birçok dünyevi amaç barındıran (sağlık, refah ve güven gibi) bir modeldi. Artık sadece din görevlileri değil, sağlık, güvenlik ve kamu görevlileri ve araçları da bu iktidar alanının bir oyuncusu haline geldiler.

Bu genişletilmiş iktidar anlayışı nasıl uygulanır? Her şeyden önce, bir analiz nesnesi olarak, bir töz olarak iktidarı değil, iktidar ilişkilerini almalıyız. Foucault'ya göre:

¹ Foucault, M. (2011). *Özne ve iktidar* (I. Ergüden, O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı, s. 63.

² Foucault, M. (2011). *Özne ve iktidar* (I. Ergüden, O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı, s. 63.

*İktidar, mümkün eylemler üzerinde işleyen bir eylemler kümesidir: eyleyen öznelerin davranışlarının kaydolduğu imkan alanı üzerinde yer alır: kışkırtır, teşvik eder, baştan çıkarır, kolaylaştırır veya zorlaştırır, genişletir ya da sınırlar, aşağı yukarı muhtemel hale getirir, uç noktada kısıtlar ya da mutlak olarak engeller, ancak eylemde buldukları ya da bulunabilecekleri ölçüde eyleyen özne ya da özneler üzerinde eylemde bulunma biçimidir. Başka eylemler üzerindeki bir eylem kümesi.*¹

Bu tanım tam da "yönetimsellik" anlamındaki iktidar modelini anlamamıza yardım eder. Yönetmek başkalarının özgürlüğünü elinden alarak onları tamamen belli bir dış iradeye tabi kılmak değil, insanların mümkün eylem alanlarının yapılandırılması ile yürütülür. Foucault bunu 'conduct of conduct' olarak tanımlayacaktır.

Foucault, bu tarz bir iktidar ilişkileri ağının aşağıdaki noktalarda analiz edileceğini saptar:²

- 1. Farklılaştırma sistemleri: Gerek ekonomik farklılıklar, gerek dinsel ya da statüsel farklılıklar gerekse de başka farklılıklar olsun, iktidar ilişkileri hem bu farklılıklardan beslenen hem de tekrar tekrar bu farklılıklardan doğuran eylemler olan yürürlüğe konur*
- 2. Amaçlar: Farklılıkların ve ayrıcalıkların korunması ve gelir ve servet dağılımının buna göre birikmesi gibi*
- 3. Araçlar: Silah yoluyla, ekonomik eşitsizlikler yoluyla veya çeşitli kurallar yoluyla olabilir*
- 4. Kurumsallaşma Biçimleri: Eğitim, hukuk, gelenekler veya moda gibi çeşitli aygıtlarla donatılmış sistemler*
- 5. Rasyonalizasyon Dereceleri*

Çalışmamızın başında, neoliberalizmin, liberalizm ile birlikte krize giren kapitalizmi savunmak, ve belirli bir ekonomik elitin varlığını sürdürmek (bu yeni elitler üretmeyi de kapsar) gibi siyasi amaçları olduğundan bahsetmiştik. İşte, neoliberalizm, hem ekonomik ve toplumsal eşitsizliği üretmeyi ve

¹ Foucault, M. (2011). *Özne ve iktidar* (I. Ergüden, O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı, s. 74.

² Foucault, M. (2011). *Özne ve iktidar* (I. Ergüden, O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı, ss. 77-78.

korumayı amaç edinen, hem de tam da bu eşitsizliğin kendisini insanları bu eşitsizlik içinde 'kazanan girişimciler' olarak kurmaları için gerekli rasyonaliteyi içselleştirmelerini sağlayarak eşitsizliği tekrar tekrar üreten bir iktidar modeli olan yönetimselliği benimsemiştir. Neoliberal yönetimsellik, bir araç olarak hem ekonomik eşitsizlikleri kullanır hem de bu eşitsizliği bir siyasi amaç olarak sürekli gerçekleştirir.

Miller ve Rose Foucault'nun yukarıdaki anlayışını şu şekilde özetler ve, yönetimselliğin 2 ana veçhesi olduğunu söyler:¹

- a) *Rasyonaliteler (düşünce şekilleri ve hakikati anlama yolları)*
- b) *Teknolojiler (kişiler, kurumlar, teknikler, araçlar)*

Teknoloji, burada, bilinçli sayılabilecek bir amaç için yapılandırılmış bir rasyonalite çerçevesinde kurulan bilgiler, araçlar, kişiler, yargı sistemleri, binalar ve boşluklar bütünüdür. Örneğin, 'psi' disiplinleri diye tanımlayabileceğimiz psikiyatri, psikoloji, psikanaliz gibi belirli bir rasyonalite etrafında organize edilmiş okullar, fakülteler, uzmanlar, klinikler yönetimsel bir teknolojidir.

Girişimci insan figürü, bütün bu teknolojilerin nesnesi olarak, yönetimsellik teknolojilerinin kullanımı için adeta anahtar olan bir parça olarak işlev görür. Bu noktada, özel bir iktidar modeli olarak yönetimselliğin çerçevesini çizdiği özgürlük alanında işleyen ve *bilgi-iktidar-etik* üçgeninin merkezinde yer alan dişli olarak "girişimci insan" kavramını ve girişimci insanın tabi olduğu rasyonaliteyi ele almakta fayda var.

4.1.2. Girişimci İnsan ve Bilgi

Yukarıda değindiğimiz gibi, neoliberal yönetimsellik, piyasa ve insanın birbirleriyle uyumlaşmasını sağlamanın yolu olarak, piyasayı sürekli bir "*öznelleşme süreci*" olarak ele almak zorundadır. Dardot ve Laval'ın anlatımıyla:

¹ Miller ve Rose (2008). *Governing the present*. Cambridge: Polity Press.

Piyasa süreci, bir kez yerleştğinde, başka hiçbir müdahaleye ihtiyaç duymayan bir eylem çerçevesi oluşturur. .. Kesin olarak verili, doğal yasaların idaresinde, esrarengiz bir denge ilkesinin yönettiği bir "ortam" değil, psikolojik güçleri ve özgül yetenekleri için içine katan kurallı bir süreçtir piyasa. Kendi kendini regüle edici (yani kusursuz dengeye götüren) bir süreç olmaktan ziyade, kendi kendini yaratan, zaman içinde kendi kendini doğurabilecek bir süreçtir. ... Bir yerleştğinde, kendi kendini ileriye itici, daimi, kusursuz bir hareketi sürdürebilir.

1

Piyasanın bunun yapabilmesinin yolu, kendi öznesini yaratabilmesidir. Dolayısıyla, neoliberal yönetimsellik her şeyden çok ve her şeyden önce "öznel bir süreçtir". Bu özne, esasen, bir "rekabet çerçevesi" içinde ve "belirli türde bir rasyonalite" ile işlev görür. Hatta diyebiliriz ki, "rekabet ilkesi" tam da bu özel türde rasyonalite yaratan şeydir. İnsanlar, rekabet ederken ve birbirlerine galip gelmeye çalışırken, belirli bir program, plan, ve hedefler doğrultusunda, belirli türden eğitim süreçlerinden geçerler. Bu sistem içinde ötekileri geride bırakmak, sadece belirli tipte bir "bilginin" ya da daha doğru bir ifade ile "malumatın" edinilmesini gerekli kılar. Bunun en iyi örneğini, gerek Amerika ve Avrupa'da gerekse, Türkiye'de açılmış olan "İşletme Fakülteleri" oluşturur. "Yönetim Bilimi" olarak adlandırılan bu derecelerin öncelikli hedefi iş idaresi diye tanımlanan "şirket yönetimi" ve "girişimcilik" konusunda son derece rekabetçi özneler yetiştirmektir.

Neoliberalizmi, klasik liberalizmden ayıran şey, tam da bu rekabet ilkesi üzerinden eylem gören öznelerdir. Bu öznelerin öncelikli hedefi, mübadele üzerinden bir kar sağlamaktan çok, girişimleri ve hedefleri üzerinden çalışarak elde ettikleri özel bilgilerin onlara sağladığı rekabet avantajı üzerinden kar etmektir. Bu durum doğal olarak bütün öznel deneyimi baştan sona şekillendiren bir devrimdir. Zira, bu tür bir ortamda, bu türden eylemler gösterebilmek için belirli türden eğitimlerden geçmiş olmak ve bu eğitim sürecini de sürekli olarak devam ettirmek gerekir. Bu da tam olarak "öznenin kendi kendini yönetmesine" karşılık gelen bir yönetimsellik taktiğidir. Özne, piyasanın içinde yaşadıkça, kendi kendini törpüler, şekillendirir ve piyasada daha rekabetçi olmasını sağlayacak bir "piyasa bilgisi" edinir.

¹ Dardot, P. ve Laval, C. (2012). *Dünyanın yeni akli, Neoliberal toplum üzerine deneme* (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 203.

Kanımcıca, piyasa bilgisini 2 türlü ele almak gerekir:

1. Piyasa ekonomisine ilişkin malumatlar
2. Piyasa ekonomisine ilişkin malumatları ötekilere göre daha çok elde etmeye veya elde edilen malumatları ötekilere göre farklı şekillerde kümelemeye, analiz etmeye ve yorumlamaya yarayan "öznel kapasiteleri ve yetenekleri" sürekli olarak geliştirip keskinleştiren süreçlerden kendi kendine geçmeye yarayan özel türde bir bilgi ki buna "beceri" demek daha doğru olur.

Dolayısıyla, neoliberal yönetimsellik, iktidarını uygulamak için "öznenin kendi kendini yönetmesi" dışında disiplinci veya buyurgan yöntemler uygulamaya ihtiyaç duymaz. Keza, neoliberal yönetimsellik "doğal haklar" ile değil, iktisadi işleyişin koşulları ile sınırlandırılmış olur.¹

Yukarıda bahsettiğimiz malumat ve beceriler, insanın kendisine ait bilgisini de belirli bir şekilde kurar. Özne, piyasa içinde rekabette öne geçmesini sağlayacak 1. ve 2. türden bilgiler dışında bir bilme ile ilgilenemez. Buna ayıracak vakit ve maddi kaynak bulamaz. Rekabetin koşullarını iyi anlamamız gerekir. Uzmanlaşmış bireyler arasındaki rekabet şaka değildir. Son derece büyük bir adanmışlık, zaman, parasal kaynak ve vakit gerektirir. Böylesi bir uzmanlaşma yarışı içindeki kişilerin, bu yarışı bir süreliğine bile bırakması hem rekabette kendilerine gerekli olacak yeni beceri ve teknikleri öğrenmelerine engel olur hem de piyasadaki ilişkiler açısından kopmaları sebebiyle, önemli oranda müşteri (kendini bir şirket olarak yöneten özne için işverenler de bir müşteri sayılabilir) kaybına sebep olur. Piyasa oyunu içindeki bir kişinin bu oyundan çıkması veya ara vermesi diye bir opsiyonu yoktur.

Piyasa ekonomisinde, rekabet esasen yukarıdaki anlamda bir "malumat ve bilgi-beceri" ekseninin üzerinden yürür. Bu bir anlamda, "malumat toplayıp analiz etmenin" girişimciliğidir diyebiliriz. Piyasa toplumunda herkes kendi özel koşulları çerçevesinde malumatlara erişim halindedir ve hiç kimse eşit

¹ Dardot, P. ve Laval, C. (2012). *Dünyanın yeni aklı, Neoliberal toplum üzerine deneme* (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 205.

düzeyde bir malumat ve bilgi sahibi değildir. Piyasa tam da bu süreçte 'eşitsizlik' durumunun dengelenmek üzere özneler tarafından devindirilmesi ile çalışır. Herhangi bir andaki eşitsizlik bir öznenin belirli bir girişimle, daha çok veya daha farklı yorumlanmış bilgiye erişimi ile bozulur. Bunu diğer öznelerin cevabı takip eder. Piyasada değişmeyen tek şey, "eşitsizliğin" kendisidir. Bu anlamda düşünüldüğünde, denge durumu değil, eşitsizliğin yol açtığı "dengesizlik" durumu kalıcıdır.¹

Bu da şunu gösteriyor ki, neoliberal yönetimselliğin uygulandığı bir toplumda, rekabet ve eşitsizliğin sona erdirilmesi gibi bir amaç veya beklenti ya da kendiliğinden gelişecek olan bir olay yoktur. Dolayısıyla, rekabet oyunu sonsuz bir oyundur. Bu oyun içinde rekabet eden özneler ise, giderek kendilerine içkinleşirler ve bu özel oyun dışında yeni bir oyun ya da olası bir alternatif realitenin varlığıyla temaslarını yitirirler. Özneler, bu özel rekabet oyununun gerektirdiği özel tipte bir "girişimci insan" olurlar. Girişimci insanın en temel özelliği sadece kendi çalışmaları ve yetenekleri ile sahip olduğu malumatlar sayesinde belirli bir anda kar elde edebilen kişi olmasıdır. Girişimcilik, öznel bir çaba olmasına bağlı olarak, sadece ekonomik (iktisadi) bir faaliyet olmakla kalmaz, bir girişimci olarak daha rekabetçi olabilmek adına yaşamın bütün alanlarında belirli türde bir özne olmayı gerektirdiği oranda, öznel ve toplumsal alanlara da sirayet eder. Neoliberal yönetimselliğin bu vechesi önemlidir. Çünkü, bu türden rekabetçi ve girişimci bir malumat-arayıcı olmak, neoliberal düzende "yaşamsal önem taşır". Bu bir opsiyon değildir.

Görüyoruz ki girişimcilik, artık insanın "kendi kendini kurması" ile ilgili bir faaliyete dönüşmek zorundadır. Yukarıda bahsettiğimiz gibi, bu sürekli bir ayarlanma, kendi kendini eğitme, öğrenme, uyumlanma ve dengeyi arama aktivitesidir. Piyasa tam da bu süreçte denge arayışıyla devinir.

Burada tekrar daha önce ele aldığımız "boşluklar" konusuna değinelim. Neoliberal yönetimsellik, içi boş bir alanı çerçevelemektedir ama insani ve toplumsal gerçekliğe yüzeye yaygın (yatay) ve derinlemesine (dikey) bir

¹ Dardot, P. ve Laval, C. (2012). *Dünyanın yeni aklı, Neoliberal toplum üzerine deneme* (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

temasta bulanmamaktadır. Neoliberal yönetimsellik bu boşlukların nasıl doldurulması gerektiğinden ziyade, boşlukların doldurulma sürecinin devam etmesi ile ilgilenir demiştik. Rekabet ve piyasa süreci "malumat boşluğu" vasıtasıyla devam eder.

Bu bağlamda, çok önemli bir noktayı daha gündeme getirmekte fayda var: Cehalet ve piyasa ilişkisi. Piyasa bilgisinin özel türde bir bilgi ve kendi kendini eğitime becerisi olduğundan bahsetmiştik. Aslında, burada bahsettiğimiz "özel bir tür bilgi" , "ontolojik" bir bilme değildir. Neoliberal yönetimselliğin dayandığı türden bir "bilme" beraberinde bir "bilmeme" durumunu da getirir. Rekabetin devam edebilmesi için, birilerinin ötekilere göre daha az malumata sahip olması zaten rekabete içkin bir 'bilmeme' olarak var olmak zorundadır. Fakat, bunun da ötesinde bir "cehalet" durumu daha vardır. Bu cehalet, ontolojik anlamda bir cehalettir ve neoliberal yönetimselliğin devamı için şarttır. Bu cehalet, "piyasa bilgisi" dışında, diğer "bilmelerle" ilgilenmemek, başka tür "bilmeler" olduğunun farkında olmamak ve bilmediğini de bilmemektir. Bu bağlamda düşünüldüğünde bu felsefi anlamda tipik bir Oidipus trajedisidir. Neoliberal yönetimsellik, oidipal cehaleti ve körlüğü oldukça spesifik şekilde kullanır. Neoliberal özneler bilinç düzeyinde cehaletlerinin farkında değildirler. Fakat bir yandan da tıpkı Oidipus trajedisinde olduğu gibi, bilinç dışı bir seviyede "bilmedikleri" bazı şeyler olduğunun farkındadırlar. Üstelik, bundan dolayı utanç da duyarlar. Oidipal utanç duygusu, bilinç dışı bir duygudur. Bu özel tipte "utanç duygusu", cehaletinden korkan ve utanan bireyin daha çok içe dönmesine ve kendi üzerine kapanmasına neden olur. Neoliberal yönetimsellik, oidipal utanç duygusu içindeki bireylerin kendi cehaletleriyle yüzleşmekten kaçınmalarına yardım ederken, onları kendi cehaletleriyle hiç yüzleşmeyecekleri bir "kendine içkin bilgi türünün" içine hapseder. Tam bu cehalettir ki, insanları neoliberal iktisadi düzen içinde, asla bitmeyecek bir malumat-perverlik içinde devindirir durur. Gerçek anlamda bir bilgi arayışı değildir bu.

Dardot ve Laval ise "cehalet" terimini benim burada kullandığımdan farklı kullanarak başka bir şey anlatmaya çalışır. (Kanımca, Dardot ve Laval'ın bahsettiği, "piyasa verilerine ulaşım" anlamındaki "cehaleti", "malumat eksikliği

ve malumat derleme becerisi eksikliği" olarak tanımlamak daha doğru olur.) Dardot ve Laval'a göre ve onların kullandığı anlamıyla bu "cehalet olduğu bilinmeyen cehalet, piyasa analizinin çıkış noktasıdır. Piyasa süreci bu cahillik durumundan çıkartan keşifleri devamından başka bir şey değildir. Bu keşif süreci bir dengelenme sürecidir. Sürecin sonunda geriye cehalet kalıntılarından başka bir şey kalmadığında yeni bir denge durumu oluşur." ¹ Burada bahsi geçen *cehalet kalıntısı*' aslında benim kullandığım anlamıyla, gerçek cehalettir.

4.1.3. Girişimci İnsan ve Etik

Daha önceki bölümlerde bahsetmiştik: Birey, "sermayedar değeri" odaklı bir "şirket yönetimi" anlayışını içselleştirerek bir öz-denetim ve disiplin öznesi olarak karşımıza çıkar. Bu şirket KPI'larına bağlı olarak gelişen kişisel KPI'ların dayandığı temel değerler tıpkı şirketlerin değerleri gibi, hesap verebilirlik (accountability), şeffaflık (transperancy), adil olmak (fairness), güvenilirlik (trustability), bağımsızlık (independence), saygınlık (respectability), saygı duymak (respect) gibi örneklendirilebilecek "piyasa değerleridir". Bu değerler, felsefi anlamda değerlendirildiğinde "evrensel insani erdemler" olmaktan çok belirli bir politik amaca bağlanmış olan iktisadi ve mali hedefleri gerçekleştirmek için gerekli ve kullanışlı olan değerlerdir. Nedir bu değerlerin hizmet ettiği amaçlar?

Örneğin, "saygınlık" kavramını ele alalım. Neoliberal yönetimsellik, bireylerin belirli türde bir "saygınlığı" içselleştirerek, topluma ve devlete yük olmayacak oranda kendinden sorumlu bireyler olmasını teşvik eder. Bence bu disiplin kriterinin en temel buyruğu, "İşsiz Kalma!"dır. Çünkü, işsizlik tazminatları devletin ve "çalışan diğer toplum üyelerinin" üzerinde bir yük teşkil eder. Yani bu iktisadi olarak çok istenmeyen bir durumdur. Dardot ve Laval'den alıntılırsak:

Böylelikle kişiler, rezil olmamak için sorumluluklarına yeniden sahip çıkmaya, kendilerine bir statü, bir gurur konusu bulmaya mecbur olurlar. ²

¹ Dardot,P. ve Laval, C. (2012). *Dünyanın yeni aklı, Neoliberal toplum üzerine deneme* (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 210.

² Dardot,P. ve Laval, C. (2012). *Dünyanın yeni aklı, Neoliberal toplum üzerine deneme* (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 264.

"İşsiz kalma! " buyruğu sadece "saygınlık" değeri üzerinden disipline edilmez. "Güvenilir" olmakla da ilişkilendirilir. Ailesinin geçimini sağlamakla görevlendirilmiş olan bir bireyin, bu sorumluluğunu yerine getirmekte başarısız olması ya da bunu istememesi o bireyin, "güvenilmez" biri olarak yaftalanmasına neden olur. Elbette, "işsiz kalma" buyruğu ile başlayan bu durum, sonuçta "işsiz kalmamak için gereken diğer değerleri" de içselleştirmeyi zorunlu kılar. Bir kere "işsiz kalmamak" gerektiği konusunda razı edilen birey, artık çalıştığı kurumun bütün değerlerini ve bu değerlere bağlanmış bütün buyrukları yerine getirmek zorundadır. Ne olmak zorundadır? Hesap verebilir ve açık olmak zorundadır örneğin. Davranış ve kararlarının arkasında yatan her türlü motivasyonun, amaç ve aracın toplum tarafından bilinebilir, anlaşılabilir, denetlenebilir ve kişisel KPI'ları ile ilişkilendirilebilir olması gerekir. Küçük bireysel şirketin, aile şirketinin, içinde çalışılan şirketin ve büyük toplum şirketin sermayedar değerine katkısı, KPI'lar üzerinden tanımlanmamış olan her davranış, tutum, eğilim ve düşünce "istenmeyen şeyler" olarak sınıflandırılır. Bu istenmeyen veya Foucault'nun ifadesi ile "elverişli olmayan fenomenler", ahlak çerçevesi dışına atılır. Nihayet, "saygı duymak/saygılı olmak" değeri de bütün bu ahlak normlarına ve çerçevesine "saygı göstermek" anlamıyla, KPI'lar ile ilişkilendirilir.

Burada Foucault'nun değindiği anlamda yönetsel "*güvenlik mekanizmalarının*" nasıl çalıştığını bir kere daha görme fırsatı buluruz. Güvenlik mekanizmaları, suçu bir olasılık olarak ele alan ve kar-zarar hesabı üzerinden belirli sınırlar çizen toplumsal bir yapı kurmak suretiyle oturtulur. Yönetimsellik, mekan-olay-normalleştirme-nüfus ekseninde belirli bir ahlaksal çerçeve çizer, bir etik ortam oluşturur ve tam da bu ortam üzerinden yönetir ve müdahalede bulunur. Burada en önemli nokta "olay" olasılıklarının düzenlenmesi ve belirlenmesidir. Yönetimsellik, bir olay oluştuktan sonra bunu ahlaki veya ahlak dışı olarak sınıflandırmaz ama ahlaki çerçeveyi çizdiği için, ahlak dışı olmamak için yapılabilecek olası şeyleri yani "realiteyi" belirlemiş olur. Yönetimselliğin çizdiği iktidar alanında, özgürlük teorik olarak vardır ama bu ancak "ahlaksız olma özgürlüğü" olarak tezahür edebilir. Yönetim, *vaka-risk-tehlike-kriz* kavramları üzerinden, hem toplumsal risk ve fayda maliyet

analizi yaparak, ahlaki olan ve olmayan ya da normal olan ve olmayan ayırımını önceden yapar hem de bireylerin bu çerçevede içinde yaşayabilmeleri için onların da bireysel risk-tehlike ve kar-zarar hesabı üzerinden bir etik anlayışını içselleştirmelerini sağlar. Dolayısıyla, "Yap veya Yapma" gibi buyruklar vermeye gerek kalmaz. Bireyler bu buyrukları, içselleştirdikleri (içselleştirmek zorunda kaldıkları) etik üzerinden kendi kendilerine verirler.

Neoliberal yönetimsellikte, işsizliğin ahlaki bir problem olarak sorunsallaştırılmasının sebebi, ekonomik fayda-zarar hesapları sonucunda, işsizliğin topluma maliyetinin fazla olduğunun düşünülmesidir. Bir kere bu karara varıldıktan sonra, bunu rasyonelleştirecek birçok tali ahlaki sorunsal da ortaya atılabilir. Örneğin yeni bir değer icat edilir: kendini gerçekleştirme (*self-actualization*). Kendini gerçekleştirme, yeteneklerinin, aldığı eğitimin, ait olduğu sosyal sınıfın koşullarını olabildiğince zorlayarak "olabileceğinin en iyisi olma" olarak özetlenebilir. "Olabileceğinin en iyisi olmak" denince de akla ilk olarak, azami zenginleşme ve yönetim hiyerarşisinde olabildiğince yükselmek gelir. Bunu yapmaya uğraşmayanlar "tembel", "korkak", "çekingen", "içe dönük", "asosyal" gibi sıfatlardan uygun olanlarla etiketlenir.

Bütün bu içselleştirilmiş etik normlar, işlev görebilmek için bir başka norma daha bağlanır: sorumluluk. Bütün neoliberal etik normları gibi "sorumluluk" da ikili bir ara yüz olarak işlev görür. Sorumluluk kavramının bireye yapışan yüzünde, kar-zarar hesabı yapma, ve bunda becerikli ve başarılı olma zorunluluğu üzerinden bütün neoliberal ahlak çerçevesine uyma sorumluluğu vardır. Sorumluluğun, topluma yapışan ara yüzünde ise şu anlayışı buluruz: Her birey rekabette kendi başarısından sorumlu olduğu için, toplumun bireye karşı hiç bir sorumluluğu yoktur. ¹

Bireylerin, sürekli bir "risk hesabı" içinde yaşamaları ve bunun bilinciyle "sorumlu" davranmaları gerekir. Tehlikeli sporlar yapmak, ailesini babasız, çalışanlarını yöneticisiz bırakmak "çocukça" davranışlardır. Tehlikeli sporlar yapılacaksa, olası bütün "riskler" elimine edilmiş olmalıdır. Sorumluluk bilinci

¹ Dardot, P. ve Laval, C. (2012). *Dünyanın yeni aklı, Neoliberal toplum üzerine deneme* (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 267.

olan insan, sonucunu kabul edilebilir istatistiksel sapmalarla öngöremediği davranışlarda bulunmaz. Örneğin, durduk yere işten ayrıлып, bir süre çalışmadan vakit geçirmek gibi sonu belirsiz maceralara girmez. Böyle davranışlar sergileyen kimseler, "anormal", "sıra dışı", "marjinal", "eksantrik" olarak adlandırılır. Böyle insanları tanımlayabilecek sıfatlar ve paradigmlar bile yoktur zihinlerde. O artık bir "işsizdir" o kadar. Neoliberal yönetimselliğin hesaplamalarında bir 'outlier' olur. İnsan yaşamının bu kadar sınırlı bir ahlaki paradigmaya sıkıştırılması oldukça trajik bir durumdur.

Neoliberal etik çerçevesinde değerlendirilmeyi hak eden başka bir konu da sürekli olarak kendi kendini idame ettirmek zorunda olan ve bundan birincil derecede sorumlu hale getirilmiş kişinin bu duruma nasıl razı edildiğidir. Bu ikna sürecini daha çok psikolojik ve bilinç dışı süreçler anlamında ele almak gerektiğini düşünüyorum. İlerleyen bölümlerde daha detaylı olarak ele alacağımız gibi, insan yavrusu zaten yaşamının ilk aylarında yoğun kaygılar arasında sıkışmış, annesi tarafından beslendiği sürece kendini tüm güçlü hisseden ama beslenme ve bakımında görülen doğal aksamalara da yoğun bir kaygı ve bundan kaynaklı bir "değersizlik" hissi ile cevap veren çaresiz bir varlıktır. Bu bilinç dışı "çaresizlik" duygusuna, yoğun bir utanç da eşlik eder: Kendi kendini besleyememenin, yaşamak için dışarıdaki nesnelere muhtaç olmanın müthiş ezikliği. İnsanın ilerleyen yıllardaki psikolojik gelişimi hepimizin bildiği üzere, çevresel faktörlerden de çok ciddi anlamda etkilenir. Bilinç dışında zaten var olan çaresizlik ve utanç duyguları, aile ve toplumun çizdiği "kendi başımalık" çerçevesi içinde sürekli olarak tetiklenir ve olumlanır. Neoliberal yönetimsellik, işte insanların bu utanç duyguları üzerinden onları "kendilerinden sorumlu" birer insan olmaya ikna eder. Yani "ikna" yine insanın kendi psişesi içinde gerçekleştirilir. Yaşamak ve ölmek için başkalarına dayanmayı dünyanın en büyük utancı olarak duyumsayan bu insanlar için, kendi kendini eğitmek, toplum içinde başarılı kılacak ve değersizlik duygularını bastırarak bir statü elde etmek, asla ve asla kendisini "işsiz ve parasız" bırakma riski olan durumlara girmemek elzemdir.

Bu anlamda düşünüldüğünde, neoliberal düzen, aslında "sorumlu, hesap yapan ve ahlaklı" bireyler olarak işlev gösteriyormuş gibi görünen "korkmuş

çocuklar" üretir. Erken çocukluk döneminde yerleşmiş olan bir takım duygusal şemaları devamlı tetiklenen bu insanlar, sürekli bir "regresyon" içinde yaşarlar.

Neoliberal yönetimselliğin ürettiği bu insan tipinin, "sağlıklı yetişkin" olarak sınıflandırılması oldukça zordur. Bu düzenin "tehlikeli ve riskli" olarak sınıflandırdığı eylemler ve varoluş şekilleri gerçekten öyle midir? İşsiz kalmayı göze alarak, şirket-toplumun dayattığı normlara direnmeyi göze alabilmek gerçekten "sağlıklı yetişkin olmak" olamaz mı? Doğrusu "iktisadi bir kar-zarar hesabı" etrafında yapılandırılmış bir yaşam dışında başka bir yaşam olabileceğini ancak "sağlıklı yetişkin" bir insan tahayyül edebilir. Burada "sağlıklı yetişkin" terimini belirli psikolojik normlara uygunluğu onaylanmış bir prototip olarak kullanmadığımı da belirteyim. Daha ziyade, dışarıdan dayatılmış ve içselleştirilmiş etik normları sorgulayabilecek, eleştirebilecek, toplumsal olarak kabul görmüş normların dışında kendisi için özgün bir etik yaşam inşa edebilecek kadar bilinç dışı korkularını çalışmış, işlemiş ve aşmış bir insan tahayyülü üzerinden konuşuyorum.

Bu değerler Foucault'nun Özne ve İktidar yazılarında bahsettiği türden "*kendilik kaygısı etiğinden*" nasıl bir farklılık gösterir? Bunu ilerleyen bölümlerde daha detaylı olarak ele alacağız.

4.2 Neoliberal Öznenin Psikolojik Kökenleri ve Bir Neoliberal Yönetimsellik Teknolojisi Olarak 'Psi' Disiplinlerinin Kullanımı

Öznenin bir töz olmadığı ve belirli bilgi-hakikat-iktidar ilişkileri içinde kurulduğu gerçeğini göz önüne alırsak, insanın '*a priori*' bir öze sahip olmadığı ve bu özün ancak iktidar ilişkileri çerçevesinde imal edilip, belirli bir iktidar modelini "rasyonel" kılacak şekilde tekrar tekrar üretildiği sonucuna varabiliriz. Bu anlamda değerlendirildiğinde, gerek Hükümranlık gerek Disiplin gerekse Yönetimsellik iktidar modelleri kendi kendilerini rasyonel kılacak bir "insan doğası" varsayımından yola çıkıp, sonuç itibarıyla de bu varsayılan insan doğasını yeniden üreten bir sisteme dönüşürler. Foucault'nun düşünce sistemini takip edersek, aslında bu noktadaki mesele belirli hakikat oyunları ile iktidar oyunları arasındaki ilişkidir. Konuya Foucault'dan bir alıntı yaparak başlayabiliriz:

*Benim sorunum, daha önce ifade ettiğim gibi, iktidar oyunlarının asıl yerlerini nasıl bulabileceklerini ve iktidar ilişkileriyle nasıl bağlanabileceklerini anlamak. Sözgelimi, deliliğin tıbbileştirilmesi, yani 'deli' diye adlandırılan bireyler etrafında tıbbi bir bilginin örgütlenmesi belli bir noktada ekonomik de olan tüm toplumsal süreçle, ama aynı zamanda iktidar kurum ve pratikleriyle de ilişkili olmuştur. Bu olgu psikiyatrinin bilimsel geçerliliğini ya da tedavi gücünü hiçbir şekilde ortadan kaldırmaz. Tabii, psikiyatrinin geçerliliği açısından bir güvence oluşturmaz, ama geçersizliğini de göstermez. Sözgelimi, matematiğin-psikiyatriden tamamen farklı bir biçimde-yalnızca öğretilme biçimiyle, matematikçiler arasındaki konsensüsün örgütlenme ve kapalı bir devre içinde işlev görme, birtakım değerlere sahip olma, matematikte neyin iyi (doğru) neyin kötü (yanlış) olduğunu belirleme, vb. tarzı bakımından da olsa iktidar yapılarıyla ilintili olduğu doğrudur. Bu kesinlikle matematiğin yalnızca bir hakikat oyunu olduğu anlamına gelmez ama matematikteki iktidar oyununun belirli bir biçimde ve geçerliliğini ortadan kaldırmadan iktidar oyunları ve kurumlarıyla ilişkili olduğunu gösterir.*¹

Konuyu bu açıdan değerlendirdiğimizde, Freud ve sonrasında insan bilinci, bilinç dışı ve benliği konularında anlaşılmiş olan bilimsel gerçeklerin daha sonra bilinçli ya da bilinçsizce belirli bir iktidar yapısını kurmak ve belirli siyasi amaçlara ulaşmak için kullanılmış olması, bu bilgilerin tam da bu hakikat ve iktidar oyunlarını nasıl kurduğunu ve sürdürdüğünü analiz etmek için kullanılamayacağı anlamına gelmez. Daha önceki bölümlerde bahsetmiştik: neoliberal yönetimsellik, bir yöntem olarak, kavramların içini boşaltarak onları uygun amaçlar için kullanılacak birer sözcük haline getirmiştir.² Aynı şeyi psikoloji, psikiyatri gibi bilimler için de yapmıştır.

Burada, özellikle Freud ve Melanie Klein'in bazı teori ve bulgularına başvurarak, neoliberal yönetimselliğin insanın bilinç ve bilinç dışı yapısında nelere temas ederek bunları nasıl tetiklediğini, bu bilimleri kullanarak insanları nasıl belirli bir özneleştirmeye tabi tuttuğunu (hem öznelerin kendi kendilerini nasıl özneler olarak kurdukları, hem de iktidar alanı içinde "ötekilerin", bireylerin özneleşmeleri üzerindeki etkileri anlamında) ve bunun nasıl bir *regresyona* ve *"yineleme zorlantısına"* sebep olduğunu ele alacağım. Yani hem bu bilimleri kullanarak neoliberal özneye bir eleştiri getireceğim hem de

¹ Foucault, M. (2011). *Özne ve iktidar* (I. Ergüden, O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı, s. 241.

² Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin kısa tarihi* (A. Onacak, Çev.) İstanbul: Sel.

bu bilimlerin neoliberal yönetimsellikte nasıl teknolojik birer araca dönüştürüldüğünü ele alacağım.

Freud'un, *Haz İlkesinin Ötesinde'de*¹ ele aldığı gibi, psikanaliz bir yorum sanatıdır. En esaslı amacı da insanların bilinç dışında bulunan ve nevrozun sebebi olan bastırılmış duyguları bilinç düzeyine çıkararak bu duyguların arkasında yatan erken çocukluk yaşantılarını ve düşünce örüntülerini anlamak ve kişiyi bu artık "*gerçeklik ilkesi*" dışında kalan duyguların (saldırganlık, haset, kıskançlık, utanç, aşağılık ve değersizlik duygusu vb.) bilinç dışı güdümünden kurtarmaktır. Psikanaliz böylesi bir uğraşı için tek yol mudur, değilse neden modern toplumda öyle gösterilmekte ve yaşantılanmaktadır, bu da ayrıca bir inceleme konusu olmaya adaydır.

Freud'un da öne sürdüğü gibi, kişiler kendi içlerinde bastırılmış olan bu duyguları ve erken geçmişlerini anımsayamazlar. Özellikle de en travmatik olaylar ve onların sonucunda ortaya çıkan duygular şiddetli olarak bastırılır. Bastırılmış bu duygular ve ilk oedipal yenilgiler (ki burada sadece ağır ve sıra dışı travmalardan ve yaşantılardan değil esasen günümüz toplumunda "normallik" çerçevesinde yaşanan genel geçer olaylardan da bahsediyoruz) gündelik yaşam içinde toplum ve kişilerarası ilişkiler çerçevesinde bilince çıkmaz, sadece kendilerini şu veya bu şekilde bir yaşam ve davranış örüntüsü olarak gösterirler. Sürekli aynı türden hatalar yapan, sürekli aynı türden insanlarla aynı türden ilişki soruları ve trajediler yaşayan insanları hepimiz biliriz. Bazen kendimizde de bu yaşam örüntülerini farkedebiliriz. Bu sürekli tekrar eden yaşam örüntüsüne "*yineleme zorlantısı*" denir. Bu, sadece gündelik hayatta değil, psikanalist ile hasta arasında da sergilenir. Umulur ki, psikanalist ve hasta ilişkisinde de sergilenen bu "yineleme zorlantısı", psikanalistin de yardımı ve gözlemleri ile ama daha çok hastanın içe bakışı ile ortaya çıksın ve bu sefer hasta kendini zorlayan duygu ve davranışların asıl sebepleri hakkında içsel bir farkındalık geliştirebilsin. Nevrozların temelinde yatan şey işte bu erken çocukluktan kalan ve çözülmemiş duyguların kişilerin gerçeklik algısını bozmasıdır. Kişi aslında duygusal anlamda

¹ Freud, S. (2011). *Haz ilkesinin ötesinde ben ve id* (A. Babaoğlu, Çev.) İstanbul: Metis.

geçmişte yaşamaktadır. Yetişkin olarak kendi tercihi ile sürdürdüğünü zannettiği yaşamını aslında bilinç dışı korkularının ve çözülmemiş komplekslerinin güdümünde sürdürmektedir.

En tipik ve güçlü yinleme zorlantısı, erken çocuklukta yaşanan "oidipal komplekslerdir". Karşı cinsten ebeveyne duyulan aşk ve bundan kaynaklanan ilk hayal kırıklıkları, utanç ve kıskançlıklar çocuğun bilinç dışında son derece büyük ve derin izler bırakır. Bilinç dışı, bilinç ilkeleri ile çalışmaz. Zaman ve mekan algısı yoktur, her şey bir aradadır, olaylar, kişiler ve duygular gündelik gerçekliğin mantık ilkeleri çerçevesinde değil tamamen kişiye özel olarak duygusal güçlerin oluşturduğu içsel bir mantıkla ilişkilendirilip, sıralanır ve anlamlandırılır. Çok büyük bir acı olan oidipal yenilgi, hem nevrotikler hem de günümüz psikiyatri dili ile nevroz tanımına girmeyen bütün "normal ve sıradan" insanların her birinde farklı şiddette yaşanır. Nispeten "sağlıklı" bir çocukluk geçiren insanlar, bu yenilgiyi aşarak, anneye ya da babaya duyulan aşkı, diğer aşk nesnelere taşıyabilir ve ikame edebilirler. Böylece bu yenilginin yaralarını kısmen sarabilirler. Yine de bu ilk dönem aslında her insanı otantik bir birey yapan izleri oluşturur. Gerçeğin içinde her zaman biraz gerçek dışılık bulunur.

Psikiyatri ve psikanaliz, özellikle nevrotiklerde, yaşamı sıkıntıya sokacak kadar hoşnutsuzluğa yol açan bilinç dışı inanışları, "*gerçeklik ilkesine*" tabi kılmaya ve kişileri "gerçeğe tahammüllü hale getirmeye" çalışır. Yani, akıl ve ruh sağlığının ana ilkelerinden birisi, acıya, yenilgiye ve kaybetmeye (kayba) dayanabilme, bunları bilinç üstüne çıkarıp işleyebilme yetisidir. Acı olmadan, yenilgi yaşamadan, kaybetmeden ve bütün bunları aşabilecek güçte bir 'benlik' geliştirmeden hiç bir insan yetişkinliğe adım atamaz ve büyüyemez. İlerleyen kısımlarda daha detaylı olarak ele alacağımız gibi, korkuların temelinde "ölüm korkusu"nun da önemli bir yeri vardır. Kanımca, oidipal komplekste bile ölüm korkusunun temel bir işlevi vardır. Tercih edilen olmamak, yalnız bırakılmak, yeterince sevilmemek, ihtiyaç duyulan kişi tarafından terkedilmek vb. durumlar özünde ölüm korkusunu tetikler. Bu anlamda düşünüldüğünde, tahammül edilmesi en zor gerçek "ölmümlü olmak" gerçeğidir. Bu sebeple de, "ölümden kaçmak" insanlığın temel amaçlarından

biri haline gelmiştir. Kurulan bütün sosyal ve ekonomik düzenler, iktidar modelleri vb. işte bu bilinç seviyesine çıkarılmamış ve kabullenilmemiş 'ölümlülük gerçeğinden' kaçış yollarıdır.

Dolayısıyla, bir iktidar modelini incelerken, o iktidar modelinin ölümle olan ilişkisini de iyi anlamak gerekir. İnsanları ölümlülükleri ile nasıl ilişkilendirdiğine bakmak gerekir. Acaba bir iktidar modeli, bilinç dışı ölüm korkuları ve bundan kaynaklı bir çok kaygı ve olumsuz duygu ile nasıl başa çıkılmasını telkin ediyor, nasıl yollar sunuyor ve hangi bilinç dışı korkulardan besleniyor diye sormak gerekir. Belirli bir iktidar modeli, ID'den yükselen arzular, korkular ve saldırganlıkla kişilerin süper-egosu ile özdeşim kurarak "bastırmayı" mı telkin edip mümkün kılıyor, yoksa benlik gücünü artırıp, korkuları bilinç üzerine çıkarıp onlarla yüzleşerek büyümeyi mi mümkün kılıyor? Bir iktidar modeli olarak neoliberal yönetimsellik, insanları regresyonda tutup (çocukluğun belirli bir dönemine bilinç dışı gerileme) onları çocuksulaştırıyor mu, yoksa, insanların yetişkince yaşamın gerçekleri ile yüzleşerek depresyon ve kaygıdan geçerek büyümelerine mi yardımcı oluyor?

Foucault'nun temel prensibi, insan öznenin belirli bir hakikat oyununa nasıl girdiğini anlamaya çalışmaktır. Foucault'nun yöntemini izleyerek, belirli "insan doğası" varsayımlarını ve bu varsayılan özelliklerin belirli iktidar mekanizmaları tarafından nasıl yeniden üretilip, sürekli olarak tetiklendiğini de anlamamız neoliberal yönetimselliğin kurduğu hakikat oyununu anlamamıza da yardım edecektir.

4.2.1 İnsan Doğası Varsayımları ve İktidar Modelleri İlişkisi

Pierre Dardot ve Christian Laval, *Dünyanın Yeni Aklı* kitabında "*çıklarların akılsallığı*" ve toplumsal mekanizma arasındaki ilişkiyi incelerken, "*birey hakları*" ve "*birey çıkarları*" kavramlarını karşılaştırarak işe başlarlar.¹ "*Birey haklarını*" açıklamak için, doğal hakların varlığına başvurulurken, "*birey çıkarlarını*" açıklamak için bilimsel bir temele başvurulur. Birincisi hukuksal iken, ikincisi bilimseldir. İkinci anlayış, bireyin doğası, toplumun düzeni ve

¹ Dardot, P. ve Laval, C. (2012). *Dünyanın yeni aklı, Neoliberal toplum üzerine deneme* (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.19.

tarihin ilerlemesi üzerinden şekillenir ve pozitif bir yönetim anlayışının, kendi çıkarları peşinde koşan, arzularının ve böbürlenme d şk nliğ n n güdümünde hareket eden insanın bir çıkar öznesi olarak konumlandığını, politik iktisat alanının önünü açar.

Bu anlayışı analiz ederken, Locke, Hobbes ve Adam Smith'in yapıtlarına başvurmakta fayda vardır. Örneğin Locke'a göre, insan eylemini harekete geçiren Şey, "*bir nesnenin eksikliğiyle birlikte hissedilen kaygı ve rahatsızlık*" ve bu rahatsızlığın yol açtığı "*arzudur*."¹

İyi niyet, adalet ve çıkar kavramlarını bađdaŐtıran bir sistem kurmaya  alıŐan Adam Smith, bunu pek de baŐaramaz. Sonuçta da, bütün bu rekabet içinde, insanların esas hedeflerinin, sağlık, mutluluk ve zenginliğin kendisinden çok, öteki insanların onayını ve memnuniyetini kazanmak olduğunu söyler. İnsanlığı çalışmaya ve zenginleŐmeye iten gücün bu tip bir yanlış anlaŐılma olduğunu ileri sürer. Bu anlamıyla düşünüldüğünde, " alıŐma" aslında, ötekilerin gözünde "değerli" olabilmek adına yapılan bir eylemler bütünü olarak, eksiklikleri gideren yani "arzuları" tatmin eden bir Şeydir.

Politik yapıyı ve toplumsal akdi "arzular" ekseninde ele alan bir diğer kişi de Hobbes'dur. Hobbes'un toplumsal akit teorisinin dayandığı, "insan doğası" varsayımları bu anlamda incelenmeye değerdir.

Hobbes'un insan doğası ile ilgili temel hipotezi, insan yaşamını sağlayan hareketliliğin, temelde dışsal etkilere tepki olarak gelişen duyu organlarının, sinirlerin, kasların, hayal gücünün, hafızanın ve aklın bir tür mekanik çalıŐmasıdır. Bu hareketlerin ana ve tek motivasyonu da " l mden kaçmaktır". Bu anlamda değerlendirildiğinde, Hobbes, ölümden kaçmayı insan yaşamının merkezine alır. Hatta diyebiliriz ki, yaşamın kendisi ölümden kaçma aktivitesine dönüşür. Bütün diğer arzular, amaçlar ve girişimler bu ana amaca hizmet eder. Bunlara toplu olarak arzular ve iŐtahtlar diyebiliriz. Öteki uca ise bu arzu ve iŐtahtları doğuran ana motivasyon olarak ölüm korkusunu

¹ Dardot, P. ve Laval, C. (2012). *Dünyanın yeni aklı, Neoliberal toplum üzerine deneme* (I. Ergüden,  ev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 23.

yerleştirebiliriz. Hafıza, hayal gücü, duyular ve akıl evrimsel olarak ölümden kaçmaya bir tepki olarak doğmuş ve gelişmişlerdir. Bu anlayışın çok daha gelişmiş halini daha yakın zamanda Richard Dawkins'in yazdığı, *Gen Bencildir* kitabında da bulabiliriz. Dawkins'e göre, insan denen varlık, esas itibariyle bir "ölüm-kalım oyununda", tek amacı yaşamını sürdürmek olan bencil makine-robotlar olarak gelişmişlerdir. Milyonlarca yıla yayılmış evrim süreci, matematiksel olarak yaşamı sürdürmeye yarayacak olan olasılığın gerçekleşmesini sağlayacak kadar uzundur.

Yaşamı sadece ölümden kaçmak olarak kurulan bir insan öznenin, bilinç dışı ölüm korkusu ve ölüm korkusundan kaçmak üzere geliştirilen arzu ve iştahlar tarafından yönetileceği açıktır. Bilinç dışı ölüm korkularından kaçış üzerine geliştirilen bir hayat ve bu doğrultuda gelişen bir özne modeli dışında başka bir yol yok mudur insanlar için? Bu noktada, Antik Yunan'a ve Sokratik bakış açısına başvurabiliriz. Sokratik bakış açısında, insanın kendiyle ilgilenme yolu, ölümden kaçmak için elinden geleni yapmaktan çok farklı bir şekil almıştır. Foucault'nun "*kendilik kaygısı*" dediği bu yolun, "ölüm kaygısından" çok farklı olduğu çok açıktır. İnsanın ölümlülüğü ve sonluluğu, Sokratik gelenekte ve Antik Yunan'da, Hobbes'un teorisine göre gelişen geleneğe göre çok farklı bir yere yerleştirilmiştir. Foucault bunu şu şekilde özetler:

...insanın kendi selametini araması, kendisi için kaygı duyması anlamına gelir. ...Kendilik kaygısı, tamamıyla ölümün kabullenilmesinde odaklanabilir, hatta belli bir noktaya kadar sanki ölüm arzusuna bile dönüşebilir. Aynı zamanda, başkaları için kaygı duyma olmasa bile, en azından kendi için başkalarına yararı dokunacak şekilde kaygı duyma biçimini alabilir.¹

Görüldüğü üzere, Antik gelenekte, ölüm kaygısı merkezli bir yaşam anlayışının aksine, "ölüm bilinci", insanı kendisinin ve başkalarının selametini aramaya yönelten bir sınırlılık ve sonluluk bilinci olarak gelişir.

Bu durumda, ölüm korkusu merkezli bir anlayış nasıl bir dünya ve nasıl bir insan özne kurar? Hobbes'a göre, iştah ve arzular, dış dünyanın değişen koşullarına bağlı olarak değişkenlik gösterirler. Değişmeyen tek şey vardır o

¹ Foucault, M. (2011). *Özne ve iktidar* (I. Ergüden, O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı, s. 232.

da, insan yaşadıkça, arzu ve iştahların da devam etmesi ve yaşamın bu iştahları doyuracak stratejiler çerçevesinde yönetilmesidir. Hobbes'a göre, insanların birbirinden farklı fizyonomik yapıları olduğu için, farklı insanlar, güç ve iktidar, bilgi, maddi şeyler veya şeref ve onur gibi kavramlar için farklı düzeylerde arzu duyarlar. Fakat, bu ana amacın, ne olursa olsun, fiziksel yaşamlarını sürdürmek olduğu gerçeğini değiştirmez.

Böyle bir dünyada, herhangi bir insanın gücü ve iktidarı, onu gelecekte de ölümden koruyacak olan kaynakların (ki bunlar artık İyî'nin kendisi olmuştur) bir toplamıdır. C. B. Macpherson Hobbes'un Leviathan'ına yazdığı Giriş bölümünde, bu varsayımlara dayanan bir dünyada, iktidar ve güç yapılanmasının şu şekilde gelişeceğini söyler: a) *orijinal veya doğal* ve b) *araçsal veya sonradan ele geçirilmiş*.¹ Doğal veya orijinal iktidar birtakım içkin güç, yetenek, sanata/zanaata yatkınlık gibi şeylerken, araçsal veya sonradan ele geçirilmiş iktidar ise tam da doğal güçler ve yeteneklerle elde edilmiş varlıklar, dostlar ve ün gibi şeylerdir. Bu bağlamda, herhangi bir insanın gücü, kendinde bir yetenek olarak durduğu haliyle değil, ancak öteki insanlara nispeten fazlalığı ya da azlığı ile ölçülür.

Bu anlayışa göre, iktidar, ötekilere nispeten sahip olunan fazla ya da "artık" güçtür. Bu durum kanımca, neoliberalizmdeki, "rekabet" yasasının temellendirildiği iktidar anlayışıdır. Buradan anlaşılıyor ki, neoliberalizmdeki rekabet yasası, temelde ölüm korkusu ve ölümden kaçınmaya yönelik geliştirilen arzu ve iştahlar çerçevesinde inşa edilen bir özne ve iktidar modeline işaret eder.

Bu iktidar modelinden aşağıdaki çıkarımları yapabiliriz:

- iktidar elde etmenin tek yolu, kendi güç ve iktidarına karşı olan güç ve iktidara hakim olmaktır (hükümranlık)
- Bir insanın değeri/ederi, bu insanın gücü ve iktidarının kullanımı için verilebilecek olan fiyattır.

¹ Hobbes, T. (1985). *Leviathan*. London: Penguin Books. s.34 (çeviri bana ait)

Bu durumda, insanın değeri, öteki insanlara ve içinde yaşadığı topluma sağladığı katkılarla değil, elinde yaşamını sürdürmek için biriktirdiği gücün öteki insanlar üzerinde kurduğu tahakküme göre ölçülür. Bu noktada, hükümrancılık modelinin kurduğu "İyi" kavramı, örneğin Antik Yunan'daki "İyi" kavramından net olarak ayrılır. Antik Yunan'da, "İyi", herkes için ve dolayısıyla kişinin kendisi için de iyi olandır. Hükümrancılık modelinde iktidar artık dışsal ve öteki üzerinde uygulanan bir güce dönüşür. Bu gücün de tek bir amacı vardır: ölümden kaçmak. Böylesi bir ölüm korkusunun hakim olduğu dünyada, doğal olarak, insanlar, ötekilerin sahip oldukları gücü, kendilerine transfer etme uğraşına girerler. Sonuç olarak, ölüm korkusunun kurduğu bir dünya modelinde, güç ve iktidar için bitmek tükenmez bilmez bir rekabet ve savaş başlaması kaçınılmazdır.

Bu tarz bir toplumsal yapıda, sosyal altyapı, insanlar ötekilerin gücünü ele geçirmeye uğraşırken, insanın değerini, onun gücünü kullanmak üzere satın alacak bir fiyata endeksleyen bir 'açık pazar' olarak gelişir. Aslında, teorisinin bu noktasında, Hobbes'dan beklenen adım, insanların yaşamlarını sürdürmek için, birbirleri ile savaşmak zorunda oldukları bir dünyanın yaşanamaz olduğunu görüp ve tam da tek amaçları yaşamlarını sürdürmek olan bu tür insanların ilk yapacakları şeyin, bir akit yaparak birbirlerini öldürme hakkında vazgeçmek olduğu sonucunu çıkarmasıdır.

Oysa, Hobbes, teorisine yeni bir hipotez ekler. Buna göre, her şeyden önce bir hipotetik Doğa Durumu vardı. Doğa Durumunda, insanları birbirlerini öldürmekten alıkoyan bir iktidar, yasa veya yaptırım yoktur. Dolayısıyla, herhangi bir zaman algısı, dil, sanat, bilgi, endüstri veya kültür gelişemez. Böyle bir durumda, insan hayatı çok kısa sürerdi. Böyle bir toplumda, ancak "Doğal Hak" ve "Doğal Yasa" geçerli olurdu ki bunlar da insanın yaşamını sürdürmek için gereken her şeyi yapma hakkını ona verirdi. Bu hak gerektiğinde kendini tehdit ettiğini düşündüğü herkesi öldürmeyi de içerirdi. Hobbes, toplumsal akit teorisini işte bu hiçbir zaman var olmamış, tamamen hipotetik duruma dayandırdı.

Hobbes'a göre, insanlar, bu sürdürülemez dehşet durumunu sona erdirmek üzere bir akit yaparlar. Fakat, akdin yapılmış olması demek, insanların hala, ölüm korkusuyla dolu ve birbirlerini öldürmeye son derece meyilli oldukları gerçeğini değiştirmez. Bu durumda, insanlar başka bir yol bulurlar. Doğal Haklarını, akdi güvence altına alan bir sözleşme yoluyla başka bir kuruma, kendilerinden ayrı dışsal bir varlığa transfer ederler. Bu varlık Hükümandır. Hükümanın ana görevi, akdin güvenliğini sağlamaktır.

Hükümanlık modeli, örneğin Antik Yunan'daki toplum ve devlet anlayışından çok farklıdır. Antik Yunan'da akıl ve bilgi üzerine inşa edilen toplumsal yapı yerine, Hükümanlık modelinde ölüm korkusu ve bu korkuyu bertaraf etmek için geliştirilen arzu ve iştahlar ekseninde bir dünya inşa edilmiştir. Hükümanın varlığını sürdürebilmek için de kendisini var eden insanlar topluluğuna karşı savaş açması ve mücadele etmesi kaçınılmazdır. Sonuçta, ölüm korkusu eksenli bir dünya inşaatı, yine ölüm-kalım paradigması içinde var olan bir iktidar modeli doğurmuştur.

Oysa ki Antik Yunan'da, ölümün sorunsallaştırılma şekli çok farklı olduğundan, insanlar yaşamak için birbirleriyle savaşmak ve "ötekini" canını almak zorunda oldukları bir anlayışa sahip değillerdir. Yaşam, daha bütünsel bir kavram olarak, hem insanın kendisinin, hem ötekilerin hem de toplum ve içinde yaşanılan şehrin ortak yaşamıdır. İnsan hem ötekilerle beraber hem de onların sayesinde yaşar ve onları yaşatır.

Aynı şekilde, Antik Yunan'daki "akıl" ile, Hükümanlık modelindeki akıl (devlet akli) birbirinden çok farklıdır. Hükümanlık düzeninde, akıl, tam olarak bilinç üstü bir aktivitedir diyemeyiz. Genel olarak, bilinç üstü zihinsel aktivitelerin, bilinç dışı güdüler ve korkular tarafından şekillendirildiği bir mekanizmalar örgütlenmesidir.¹

¹ Bu mekanizmaların Melanie Klein'in ileri sürdüğü gibi insanın doğuştan getirdiği yıkıcılığa ilişkin geliştirilen mekanizmalar olup olmaması bu tezin tartışma çerçevesinin dışındadır. Fakat gerek Melanie Klein gerekse diğer psikanaliz teorisyenlerinin ortaya çıkarttığı savunma mekanizmalarının önemli bir kısmı da çevreye verilen reaksiyon ve yanıtlar olarak ilişki olarak geliştirilir. Dolayısıyla herhangi bir iktidar modelinin kurduğu dünyada insanların kullandığı savunmaların (bilinç dışı ve bilinçli) önemli bir kısmı tam da bu iktidar modeli tarafından desteklenir ve üretilir.

Görüyoruz ki, Hobbes'a göre, insanları akit yapmaya iten şey, aslında hem kendilerinin hem de ötekilerin 'saldırganlığından' korunmaktır.

Freud'dan sonra Erich Fromm ve Kohut gibi bir grup psikanalist saldırganlığın cinsellik gibi bir güdülenme olmadığını ve daha çok gelişim evresinde maruz kalınan yaralanmalara bir tepki olarak geliştiğini kabul ederken, Melanie Klein ve Otto Kernberg gibi bir başka grup insanda saldırganlığın bir dürtü olduğunu kabul ederler. Saffet Murat Tura'nın Freud'un *Haz İlkesinin Ötesinde Ben ve İD* adlı kitabının Türkçesi'ne yazdığı *Haz İlkesinin Ötesi ve Oidipus Kompleksi* başlıklı önsözde belirttiği gibi, "*düş kırıklığına bağlı veya kendine güvenin bir parçası olarak yaptırımçı öfkeden, haset, kıskançlık, rekabet, hınç, intikam duyguları, öç alma, nefret, kendine yönelik şiddet, intihar ve adam öldürme arzuları*"¹ gibi geniş bir çerçevede ele alınabilecek saldırganlıktan kimse muaf değildir. "Ancak saldırganlık, acımasız ve saldırgan bir çevreye verilen bir yanıt mıdır yoksa kendiliğinden var olan bir güdülenme midir" sorusu önemli bir sorudur. Aslında saldırganlığı ele almanın en doğru yolu hem hangi başka güdülerden kaynaklı olduğunu belirlemek hem de çevresel faktörlerle içerideki bu güdülerin nasıl birlikte çalışıp saldırganlığı ürettiğini anlamaya çalışmaktır.

Saldırganlığa hücre düzeyinde örnek veren Saffet Murat Tura, canlı hücrelerin bir başka hücrenin içerdiği fotonlarla çarpışarak enerji değeri yükselmiş elektronları ele geçirme mücadelesini, "yeme" aktivitesine benzetir. Yani hücre düzeyinde bile saldırganlık vardır ve amacı kendi yaşamı için gerekli kaynağı elde etmektir. Bu anlayışla düşündüğümüz zaman, saldırganlığın biyolojik kökenlerinin aslında yine "ölümden kaçınma" ve "yaşam güdüsüne" bağlı olduğunu ve bu güdülerin ilk ortaya çıkışının da "oral beslenmeye" denk geldiğini görürüz. Yani, "yemek" aynı zamanda bir oral saldırganlık eylemidir. Bu açıdan düşünüldüğünde saldırganlığın amacı kendi yaşamını sürdürmektir ve daha çok bir savunma mekanizması olarak doğar. Yani kendiliğinden canavarca bir saldırganlık güdüsü değil, tepkisel bir saldırganlık vardır.

¹ Freud, S. (2011). *Haz ilkesinin ötesinde ben ve id* (A. Babaoğlu, Çev.) İstanbul: Metis, s. 8.

Bunun bizim için önemi şudur: içinde yaşanılan çevre ve yaşamsal çerçeve de saldırganlığı üretebilir, artırabilir veya azaltabilir. Dolayısıyla, belirli bir iktidar modelini ve toplumsal akdi insanların 'a priori' olarak saldırgan olduğu varsayımına göre yapılandırmak, saldırganlığı kışkırtır ve üretir. Dolayısıyla, serbest rekabet ve kolektiflikten uzak bir bireysellik anlayışı etrafında inşa edilen neoliberal düzen, başlı başına saldırgan tepkiselliği artırmaya, yeniden üretmeye ve ürettikçe giderek artan şekilde saldırganlık varsayımına dayalı bir sisteme kapanmaya yol açar. Neoliberal yönetimsellik bu anlamda, erken çocukluk döneminde yaşanılan oedipal yenilgilerden kaynaklı hınç, intikam ve haset olarak ortaya çıkan "ölüm korkusunu" sürekli gündemde tutarak, bir toplu "yineleme zorlantısı" düzeni inşa eder. Bunun trajik yanı, kendi kendini doğrulayan bir kehanet gibi çalışması ve insanların kendilerini bilinç dışı korkularını sürekli haklı çıkartan bir ortamda bulmalarıdır. Böylesi insanları rekabetin ve bireysel mücadelenin en doğru yol olduğuna ikna etmeye bile gerek kalmaz. Herkes tehdit altındadır ve kendini kurtarmalıdır.

Neoliberal yönetimsellik, orijinal olarak anne-baba-çocuk üçgeninde gelişen ve bilinç dışında yer eden saldırganlık, haset, kıskançlık, intikam, öç alma ve öç alınma korkusu gibi temel insan dürtü ve tepkilerinin yeniden üretildiği ve yaşandığı bir "Oidipus Denklemini" yaşamın temel inşa ilkesi yapar ve insanlar oedipus kompleksi evresine hapsolurlar.

4.2.2 İnsanda Haset, Nefret, Saldırganlık ve Yıkıcılığın Kökenleri

Bilinç dışı ölüm korkusu ve kaygıların şekillendirdiği bir toplumsal düzeni anlamak için hem *Hükümlerlik* hem *Disiplin* hem de *Yönetimsellik* modellerinin hepsinde farklı şekillerde etkili olan erken ego gelişimi sürecine göz atmamızda fayda var. Bu sürecin içerdiği ana kaygı ve savunma mekanizmalarını anlamak, her türlü iktidar modelinin işletilmesini şu veya bu şekilde sağlayan farklı özne kurulumu şekillerini de anlamamıza yardımcı olur.

Bu süreçleri, Nesne İlişkileri Teorisi'nin önde gelen teorisyenlerinden olan Melanie Klein'in çalışmalarından faydalanarak açıklamak, özellikle ölüm ve yaşam güdülerinin harekete geçirdiği haset ve yıkıcı güdülerin, insanın kendiliğinde yarattığı içsel bölünmeyi anlamak açısından önem taşımaktadır.

Bu bölünme daha sonra hem insanların dünya ile kurduğu ilişkiyi hem de kendi içlerinden dünyaya yansıttıkları parçalarla dolu olan dünyayı nasıl bir iktidar zemini haline getirdiklerini açıklamakta önemli adımlar atmamızı sağlar. Bu bölünmüş ve dışarıya yansıtılmış ya da fırlatılmış kendilik parçaları, özellikle neoliberal yönetimsellik şeklinin, insanın kendiliği ve özneliği içerisinde yönettiği iktidar alanının en önemli yapıtaşları olmuştur. Melanie Klein yıkıcı güdülerin insanın doğuştan getirdiği güdüler olduğunu ileri sürmekle birlikte, bilinçdışı işleyişi bir mekanizmalar bütünü olarak ele alır. Klein, bilinçdışını statik değil dinamik ve üretken bir yapı olarak ele alması itibarıyla, çocuğun doğuştan getirdiğini söylediği yıkıcılık ve bununla beraber gelişen saldırganlığının yol açtığı mekanizmaların işleyişini ortaya çıkarması bakımından önemli katkılar yapmıştır. Bu güdülerin gerçekten doğuştan getirilip getirilmediği sorunsalını bu tezin tartışma çerçevesinin dışında tutarak, saldırganlığın bir mekanizma olarak nasıl işlediğini anlamak için Melanie Klein'ın bulgularına başvurmanın faydalı olacağını düşünüyorum. Zira bu mekanizmaların doğuştan değil de verili bir dünya düzeni içerisinde üretilmiş olması da bunların çalışma düzeneklerini değiştirmezdi. Odaklanılması gereken nokta, insanın kendi psişesi içinde şu veya bu şekilde ortaya çıkmış yapıların farkına varması ve tam da bu düzenekleri kullanan ve tetikleyen iktidar mekanizmaları ile ne kadar uyumlu çalıştıklarını anlaması ve hem kendi psişesi hem de sosyal ve ekonomik yapıları değiştirmek için adımlar atmasıdır.

Melanie Klein, yaşamın ilk aylarını karakterize eden mekanizmaların, "*ölüm içgüdüsü*" ve "*yaşam içgüdüsü*" öncülüğünde bir tür içsel dağılmaya meyillilik olduğunu tespit etmiştir. Erken ego gelişiminin ana faaliyeti bu kaygılarla mücadele etmektir. Diğer kaygı kaynakları ise "*doğum travması*" ve fiziksel ihtiyaçların giderilmesi ile ilgili tedirginlikler ve engellenmelerden kaynaklanan frustrasyonlardır. Bütün bu kaygıların ana kaynağı, tehditkar ve/veya yeterince beslemeyen dış dünya olarak hissedilir. Bu durumda bebek giderek artan bir şekilde dış dünyanın zulmüne uğradığını hisseder. Eziyet eden nesnelere önce dışarda iken daha sonra içselleştirme mekanizmaları ile içe alınırlar ve içe alındıkları ölçüde de içsel bir yıkıcılık korkusu da aşırlar.

Dünyadaki yaşamının daha ilk aylarında, insan yavrusu, içindeki bu yıkıcı güdülerini, dış dünyaya, yani ilk önce annesine yöneltir. Zulme uğrama korkuları içindeki bebek (aç bırakılma veya ölüme terkedilme gibi) , annesini sahip olduğu değerlerden mahrum bırakmak, onu soymak ve kirletmek ister.

Erken ego, bu tarz yıkıcı güdülerle ve kaygılarla baş etmek için bazı ilkel savunma mekanizmaları geliştirir. İnsan yavrusu içindeki yıkıcı güdülerini taşıyamadığı oranda, bu güdülerin bir kısmını dış dünyaya yansıtır. Yani artık kendi içindeki yıkıcılığı kendisine ait bir duygu olarak hissetmez, tam tersine, dış dünyadan kendisine yönelmiş bir tehdit olarak yaşantılar. Daha sonra da bu zulmedici güçleri içselleştirme mekanizmaları ile tekrar içeri alır. Netice itibarıyla, orijinal olarak kendi içinden dışarıya yansıtılmış olan yıkıcı güçler tarafından içsel olarak tehdit edildiğini hisseder. Bu duyguların yarattığı baskılar sebebiyle, egoda parçalanma meydana gelir.

Egodaki parçalanmaya, dışarıdaki nesnenin içsel temsil olarak, "iyi" ve "kötü" olarak parçalanması eşlik eder. Bebeği besleyen anne, "iyi nesne", bebeği zaman zaman doğal sebeplerle besleyemeyen anne ise "kötü nesne" olur. Aslında ego, temelde aynı nesne olan bu kişiyi, ancak kendi içinde bir bölünme gerçekleştirerek iyi ve kötü olarak bölebilir. Fantasma dünyasında gerçekleşen bu bölme ve bölünme, gerçekliğe duygu ve düşüncelerde de bir kopukluk olarak yansır.

Daha sonraki aşamalarda, ego, besleyen-iyi nesneyi idealize ederken, besle(ye)meyen-kötü nesneyi inkar eder. Psişik gerçekliğin bu inkarı da ancak *tüm güçlülük* fantasmaları ile başarılıdır. Fakat, bu da ancak egonun da bir parçasını inkar etmekle mümkün olur. Böylece hem dış dünya hem de iç dünya, içsel bir bölünme vasıtasıyla parçalanır. Kötü, nefret ve öfke yüklü kendilik parçaları ise inkar edilerek, dış nesneye, yani anneye yansıtılır. Bunun amacı, sadece, engelleyici anneye zarar vermek değil, aynı zamanda, dış dünyayı ya da nesneyi ele geçirmek ve kontrol etmektir.

Melanie Klein, böylelikle, saldırganlık, yıkıcılık gibi güdülerin aslında insanın içinden dışarıya yansıttığı kendilik parçaları olduğunu ve bunun bir savunma mekanizması olduğunu göstermiştir.

Melanie Klein'a göre saldırganlık kendini 2 şekilde gösterir:

- *Haset*: besleyici iyi şeylere sahip dış nesnelere ya da tümüyle dünyayı, bu iyiliklerden mahrum etmeye yönelik güdü. Haset duygusunun beraberinde getirdiği diğer duygular da "*açgözlülük, tamahkarlık ve hırs*".
- *Nefret*: kendiliğin inkar edilmiş kötücül parçalarını kendilikten koparıp, dış nesneye yani dünyaya yerleştirme

Anlayacağımız üzere, nesnelere ve nesne ilişkileri, temelde, nesnelere özünden kısmen bağımsız olarak, bebeğin kaygılarla dolu bilinç dışının yapılandığı bir zihinde temsil edilirler. İlkel nesne ilişkilerinin bilinç dışındaki temsilleri, daha sonraki yetişkin hayatımızda da devam eder (yineleme zorlantısı) ve dünyayı algılama şeklimizi, onunla ilişkilendirme formumuzu şekillendirir.

Bilinç dışı süreçlerle, kendilikten koparılıp dış dünyaya fırlatılmış, "kötü parçaların" bilinç üstü tarafından, dünyadan bize yönelen tehditler ve kötülükler olarak algılanmasının trajik tarafı, bu kötülüğün gerçekte var olup olmaması değil (ki içinde yaşadığımız dünya zaten parçalı bir algının ürünü olması itibarıyla 'kötülük' ve 'düşmanlık' algısını mümkün kılmaktadır), içsel parçaların dışardaki bilinç dışı temsilleri olmalarından dolayı, ne "içerinin" ne de "dışarının" müdahale edip dönüştürme imkanı olmayan bir düzlemde, hem içeri ile hem de dışarı ile bağlantılarını yitirmiş olarak var olmalarıdır.

Ölüm korkusunun yol açtığı kötülük, nefret ve saldırganlık dürtüleri, kendine yabancılaşmış bir öz-nefreti ürettiği oranda, içinden çıkılması güç bir nesne ilişkileri ağı kurar ve birey kendini de bu ağın içerisinde, zulme uğrayan bir özne olarak yerleştirir.

Tahakküm, kontrol ve mülkiyet altına alma güdüleri işte tam da bu anlamda, aslında dışarıya yansıtılan, ve dışarıdan tekrar içeriye alınan kendilik parçalarına yönelmektedir. Dış dünyanın, aç ve yoksun bırakma yoluyla, ona zulmettiğini hisseden insan aslında dışarıya yerleştirdiği kendi iç parçaları tarafından (fantasma olarak) eziyet görür. Tam da bu sebeple, dış dünyadan ona ne gelirse gelsin, bebekliğin çok erken dönemlerinde kurulmuş olan bilinç dışı nesne ilişkileri paradigması değişmez. Dış dünya ile hep bir "ölüm-kalım denklemi" düzleminde ilişkilendirilir. Bu sebeple de, düşmanca duygular, neredeyse bağımsız olarak var olurlar. Dış dünyanın algılanan ve varsayılan düşmanlığı, dünyadan bağımsız içsel bir üretimle sürer gider. Ne kadar belirtsek azdır: tam da verili parçalı dünya algısı bu üretimi mümkün kılan yapıdır. Dolayısıyla bu anlamıyla dış dünya, çocuğun ve nihayetinde insanın düşmanca ve yıkıcı duygulara kapılması konusunda masum değildir.

Bunun bir sonraki adımı ise çok daha çetrefili bir içsel karışıklığa sebep olur. İnsan, içselleştirme ile dışarıdan içeriye aldığı reddedilmiş kötü kendilik parçaları sebebiyle, bu sefer de, zorla kendi içine girilmiş, kontrol edilmeye çalışılıyor gibi hisseder. Gerçekte, dış dünyadan böyle bir müdahale olmasa da (ki olabilir de), insan kendi kendinin içine yabancılaşmış olarak girer, taciz eder ve var olan düşmanlık duyguları daha da artar.

Bu mekanizmaların sonucunda, çeşitli seviyelerde bir paranoya durumu gelişir. (Bu noktada bizi, paranoyanın normal ve kabul edilebilir seviyesini belirlemek değil paranoyanın oluşum koşullarını anlamak ilgilendiriyor)

Sonuç olarak, insanlar kaygı kaynaklı, ilkel savunma mekanizmaları neticesinde, *yıkıcılık*, *haset*, *nefret*, *açgözlülük*, *hırs* ve *paranoya* duyguları geliştirirler. Bu duyguların yoğunluğu insandan insana değişmekle birlikte, toplumun ve insan ilişkilerinin şekillendirilmesinde ve oluşumunda neredeyse temel denebilecek bir rol oynarlar. Özellikle "*haset duygusu*" ve beraberinde getirdiği "*hırs ve açgözlülük*", neoliberal yönetimselliğe ait, "*rekabetçilik*" prensibinin dayandığı temel bilinç dışı süreçlerden biridir.

Bu tarz bilinç dışı mekanizmalar, son derece karmaşıktır ve kişinin kendi gözünden ve aklından (bilincinden) uzak işlerler. Bu sebeple de bu mekanizmaların, insanların, kendilerini belli ekonomik ve sosyal özneler olarak kurma süreçlerinde çok sinsi bir etkileri olur. Daha da önemlisi, belirli bir yönetimsellik çerçevesinde sistematik bir şekilde kışkırtılmaları, ayartılmaları ve motive edilmeleri de son derece işlevseldir.

Neoliberal yönetimselliğin, kişilerin kendi kendileri üzerinden bir yönetimi başarabilmesi tam da bu ikili-etkilenebilirlik düzleminde mümkün olmuştur:

- Kişinin kendi bilinç dışı çalışılmamış ve çözülmemiş haset, saldırganlık, öfke, açgözlülük ve nefret duygularının açtığı içsel motivasyon alanı (daha önce de belirttiğim gibi bunları insana verili bir öz olarak değil yukarıda ele aldığımız mekanizmalar sonucunda ortaya çıkan duygular olarak ele alıyorum)
- Neoliberal yönetimselliğin sağladığı ve içsel haset, saldırganlık, öfke, açgözlülük ve nefret duygularını kışkırtan ve tatmin etme vaadi içeren dışsal rekabet alanı

Dolayısıyla, neoliberal yönetimsellik, insanın psişesinde ortaya çıkan haset ve nefret duygularını haklı çıkaracak şekilde, kendisiyle aynı duygularla hareket eden rekabetçi ve düşman nesnelere dolu bir dünyayı ona sağlayarak, bu varsayımlarla kurulan öznenin kendi üzerine kapanmasına yol açar.

Bu bağlamda ele alındığında, bir iktidar modeli olarak yasaklayıcı ve sınırlayıcı olan hükümranlığın ana varsayımlarından biri olan ve insanların birbirlerini birer tehdit olarak görüp sürekli bir ölüm-kalım mücadelesi verdiği Doğa Durumunun, üstü kapalı olarak neoliberal yönetimsellik için de geçerli olduğunu görürüz. Tıpkı, hükümranlıқта olduğu gibi, neoliberal yönetimsellikte de diğerkamlık hemen hemen hiç yoktur. Hükümranlılık modelinin aksine, neoliberal yönetimsellik, "*hükümranlığ*", yani iktidarın ve gücün devredildiği dışsal mekanizmayı, insanın kendi psişesi içine taşımıştır. İlkel bir savunma mekanizması olan "tüm güçlülük" durumu, adeta insanların temel yaşamsal hedefi ve varmak istedikleri nokta haline gelir. Diğer insanlar üzerinde bir

üstünlük kurmanın, her istediğini yapabilmenin ve elde edebilmenin yolu artık bir "hükümran" olmaktan değil, serbest rekabet çerçevesi içinde "kazanan" olmaktan geçer. Böylece insan, "kaybedenler" üzerinde hak edilmiş (!) bir tahakküm hakkını elde ettiğini düşünür. Üstelik, böyle bir durumda, insanın kendinden koparıp dışarıya yerleştirdiği ve kendine yabancılaştırıp inkar ettiği saldırgan ve yıkıcı parçaları, yine insanın kendi içindeki başka düzenleyici mekanizmaları harekete geçirmek suretiyle, bir rekabet alanında kendi kendine yönetmesine imkan tanınır. Bu anlamda neoliberalizm, üretken, yaşamı destekleyen ve pozitif bir iktidardır. Tabi ki bu olumlu anlamıyla bir pozitiflik değildir. Belirli bir ekonomik ve sosyal sonucu ve gelir dağılımını hedefleyen ve bunu gerçekleştirmek için insanın psişesi içinde ortaya çıkan psikolojik yapıları kullanarak dışarıda bu koşulların gerçekleşmesi için gerekli koşulları üreten bir sistemdir.

Kışkırtılan ve manipüle edilen en güçlü duygu, "hasettir". Bir çok ruhsal ve duygusal sorunun ve kişilik bozukluğunun temelinde güçlü haset ve buna bağlı bilinç dışı "utanç" duyguları yatar. Haset ediyor olmak, kendinde derin bir eksiklik, değersizlik ve yetersizlik olduğunu kabul ediyor olmayı çağırıştırdığı için, buna güçlü bir utanç duygusu da eşlik eder. Bu utanç duygusunun iki yüzü vardır. Birincisi, haset ediyor olmaktan duyulan utanç, ikincisi de eksiklikten, yetersizlikten ve değersizlikten duyulan utançtır. Modern toplum koşullarında, insanın haset duygusunu kendi kendine çözümlemesi ve aşması oldukça zordur. Psikanaliz veya psikanalitik psikoterapi ile haset duygusunun temellerine inmek ve terapist ile kurulan "aktarım" (transferans) ilişkisi çerçevesinde bilinç düzeyine çıkarmak ve çözümlemek umulabilir.

Neoliberal yönetimsellik işte bu güçlü haset ve utanç duygularını son derece etkin bir şekilde kışkırtan bir sistemdir. İnsanların bilinç dışı yetersizlik ve değersizlik duyguları ile başa çıkabilmek için, acımasız bir bireysel rekabeti içselleştirmeleri ve kendilerini rekabetçi bireysel bir *girişimci* özne olarak kurmaları neredeyse kaçınılmazdır. Çünkü hem kendi içlerinde buna son derece müsait bir yapı gelişmiştir hem de dışarıda içsel yapıyı sürekli doğrulayan bir ekonomik ve toplumsal düzen vardır.

Değersizlik ve yetersizlik duyguları sebebiyle güçlü utanç duyguları taşıyan insanları, sorumlu ve hesap yapan özneler olmaya ikna etmek hiç de zor değildir. Zira dışarıda, "kaybeden" olmakla ilişkilendirilmiş insani durumlar, tam bir utanç vesilesi olarak pazarlanırlar. "İşsiz" olmak, sadece "iş olmamak" değildir, "başarısız", "sorumsuz", "uyumsuz" olmak, "iyi hesap yapamamaktır". İşsiz kalan biri, hemen neden başarısız ve uyumsuz olduğunu içsel olarak sorgulamaya başlar ve bu durumu en kolay yoldan kendi 'a priori' değersizliğine bağlar. Bu da hemen utanç duygusunu tetikler. Yani işsiz olmak bir utanç vesilesi olarak içsel olarak da kabul görür. Aynı şey, evli olmamak, evi (mülkiyeti) olmamak, iyi bir okuldan mezun olmamak gibi bir çok durum için de geçerlidir.

Haset ve utanç duygularının manipüle edildiği durumlardan biri de, 'bedenlerin yönetimi' konusudur. Neoliberal yönetimsellik, biyopolitika tekniklerini kullanarak, medya ve film endüstrisi aracılığı ile belirli bir 'kabul edilebilir' beden formunu, "normalleştirir". İnce ve sağlıklı olmayan (görünmeyen) kimseler, "kaybedendir". İnce olmamak, spor yapmamak ya da kemerli bir buruna sahip olmak bir utanç meselesi haline gelir. Böylelikle, insanlar spor salonlarına üye olmayı, ince ve güzel görünmeyi, estetik ameliyatlara "gençleşmeye ve güzelleşmeye" çalışmayı kendi tercihleri olarak hissederler. Oysa tek yaptıkları şey, kendi bilinç dışı utanç duygularından kaçmaktır. Bir an için, son yıllarda yapılan estetik operasyonların, insanların kendi özgür iradeleri ile değil de dışarıdan zorla yaptırılan şeyler olduğunu hayal edelim. Burun kemiğinin kırılması, yüz gerdirmek adı altında bütün yüz derisinin çıkarılıp yeniden takılması, "liposuction" denilen travmatik operasyonla iyileşmesi aylar alan şişlikler ve morluklarla dolu bir vücut oluşması gibi işlemler, gözümüze, akla gelebilecek en sapkın ve gaddar şeyler olarak görünürdü. Gerçekten de öyledir. İnsanların bütün bu operasyonları kendi 'özgür iradeleri' ile "kendi vücutları" üzerinde yapıyor gibi "görünmeleri" tam bir yanılsamadır. Bu yanılsama sayesinde, "wellness", estetik, kozmetik ve moda endüstrileri var olmuştur ve her geçen gün büyümektedir. Bu yanılsama sayesinde insanlar, estetik operasyonların maliyetlerini karşılayabilmek için çalışmak zorundadır.

Bütün bunlar, insanın içindeki ötekine haset ve kendinden utanç duygularını tetikleyerek başlar. Neoliberal özne her şeyden önce bir '*benchmarking*' uzmanıdır. Sadece iş hayatında değil, özel hayatın her veçhesinde, kendini ötekiler ile kıyaslar (zaten "*best practice*" olarak magazinlerde ve televizyonlarda yeterince örnek sunulmaktadır) ve bazı hesaplar yaparak kendine yatırım yapar. Artık vücut da bir yatırım nesnesine dönüşür. Böylece son derece ilkel duygular olan haset ve utanç, çözümlenmeden kalır, ve toplumsal değerler olan hesap yapma, sorumluluk, bireycilik ve rekabetçiliğe en öznel derinlerden bağlanır. Vücut bir rekabet ve bireysel girişim alanına dönüşmekle kalmaz, ekonomik düzene de bağlanmış olur. Özne, iş hayatında ne kadar başarılı olursa, o kadar iyi estetikçilere gider, o kadar iyi spor salonlarına üye olur ve o kadar çok kozmetik ürüne erişimi olur. Bu her şeyden önce, neoliberal çerçevenin dışına çıkmayı aklına bile getirmemeyi gerektirir. Sunulan rekabet çerçevesinin dışına çıkanlar her anlamda "kaybeden" olur. Sadece iş hayatında başarısız olmakla kalmaz, çirkin, demode ve "arzu edilmez" olurlar. Böylelikle de, bir eş bulma, aile kurma (ki aile kurmak da başlı başına bir başarı parametresi ve göstergesidir) ve en doğal güdülerini olan "üreme iç güdülerini" tehdit altında kalır. Neoliberal yönetimsellik, kurulan "yaşam çerçevesinin" dışında kalmayı gerçek bir seçenek olarak yapılandırmaz. Dolayısıyla, çerçevenin dışında kalanlar, esasen yaşamın dışında kalmak tehdidi altına alınarak, psikolojik olarak "ikna edilirler."

Bir siyasi proje olarak, rekabet ve bireysel girişimcilik kisvesi altında acımasız ve kopuk bir bireyciliği gereksinen neoliberal yönetimselliğin bunu insanların psişesi içinden ve bilinç dışını kışkırtarak gerçekleştirdiğini görüyoruz. İşte bu, neoliberal yönetimselliğin insan öznelerinin içine yerleştirdiği "*hakikat oyununun*" psikolojik çerçevesidir.

4.2.3 Bir Neoliberal Yönetimsellik Teknolojisi Olarak 'Psi' Disiplinlerinin Kullanımı

Neoliberal yönetimsellik, sadece insanın içinde var olan psişik yapıların ve komplekslerin kışkırtılmasını kapsamaz, aynı zamanda bu komplekslerin ve nevrozların arasında sıkışmış, rekabet düzeni içinde dayanışmak için kimseyi

bulamayan, tek başına kalmış ve bırakılmış insanların uygun şekilde "tedavi" edilmesi "rejimini" de oluşturur. Yani Nikolas Rose'un *Inventing Ourselves* adlı kitabında belirttiği gibi, 'psi' (psikoloji, psikiyatri, psikoterapi ve psikanaliz-bundan böyle 'psi' disiplinleri olarak anılacaktır) ile başlayan bilimleri belirli şekillerde kullanır ve bir teknolojiye dönüştürür.

Her şeyden önce, bu bilimlerle ilgili sorulması gereken ilk soru şudur: Neden psikoloji ve psikiyatri diye bir disiplin oluştu? Bunları diğer bilimlerden ayıran nedir? Neden insan yaşamı, ruhu ve aklı, adeta bir bütünden koparılarak ayrı bir inceleme alanı haline geldi? Bu durum en çok hangi amaçlara ve kimlerin çıkarlarına hizmet etmektedir?

'Psi' disiplinlerinin ana veçhesi, insanların duygu, düşünce, tutum, davranış ve birbirleriyle olan ilişkilerini belirli bir "entelektüel teknoloji" yöntemi ile belirli bir "dil" ve "sözlük" kullanarak anlamak ve idrak etmektir. Bu bilimler, belirli türden bir bilgi-iktidar-özne ilişkisi ağı içinde belirli türden bir "hakikat oyunu" alanı yaratırlar. Bu hakikat oyunu da belirli türden sorunsallaştırmalar ve pratiklerle iştilal eder. Bu bağlamda ele alındığında, 'psi' disiplinlerinin tarihi, yönetimselliğin tarihi ile başa baş gider. Yani, 'psi' disiplinleri, insanı, belirli bir politik rasyonalite çerçevesi içinde ele alır. Spesifik olarak da insanın kendi kendini yönetmesi teknolojisi ile ilgilenirler. İnsanın kendi kendini yönetmesi için oluşturulan entelektüel anlayış ve teknikler, insanın daha mutlu, normal, uyumlu, akıllı, daha iyi hesap yapan, sağlıklı, girişimci, kendini gerçekleştirme peşinde koşan ve tatminkar bir hayat yaşayan biri olmasını amaçlarlar. Bütün bu özellikler, özünde, var olan toplumsal ve ekonomik çerçeveye uyum sağlamayı "arzu edilen ve peşinde koşulan bir nihai amaç" olarak varsayarlar. Hiç bir 'psi' disiplini için, toplumsal ve ekonomik düzene kökten bir eleştirii temeli üzerinde kurulmuştur diyemeyiz. Mutlaka ki, bazı eleştiriler ve "iyileştirme" önerileri sunulur. Fakat, 'psi' disiplinleri, onlarla uğraşan bazı uzmanların kişisel çabalarını bir kenara bırakırsak, kapitalizm eleştirisi getirmek gibi bir amaçla iştilal etmezler. Dolayısıyla, kaçınılmaz olarak hüküm süren iktidar modelinin, "normalleştirme" ve "disipline etme" aygıtı olarak işlev görürler. Psikologlar, psikiyatristler gibi "uzmanlar" da tıpkı, ekonomik düzenin

diğer uzmanları gibi (finansçı, ekonomist, avukat vb.) belirli bir fonksiyonu olan kişilerdir.

'Psi' disiplinleri, uzmanları (psikologlar, psikiyatristler, terapistler) , kurumları (akıl hastanesi, okullar, fakülteler) , araçları (bilgi, söylem, ilaç) ve pratikleri (kapatma, terapi yapma, tedavi etme) ile başı başına bir iktidar ve hakikat oyununu temsil eder. Neoliberal yönetimselliğın çerçevesini oluşturduğu, özgürlük alanında, "özgür ve girişimci" bireylerin nasıl davranmaları gerektiğinin özel bir etiğini oluşturur ve uygularlar.

Bu özel türde özgürlük anlayışı, insan ilişkilerinin ve toplumsal hayatın bir kar-zarar hesabı olarak ele alındığı neoliberal anlayışla kullanışlı bir şekilde örtüşür. Her şeyden önce, bireysellik kutsanmıştır. Kişi, kendi akıl ve ruh sağlığından ve duygusal yaşamının kalitesinden kendi başına sorumludur. Çocukken travma geçirmiş olsa da, toplum yaşamının çeşitli çarpıklıklarının kurbanı olmuş olsa da, bunları "hayat bu" diyerek kabullenmek, "kendine ve kendi düşünce ve duygularına" odaklanmak ve "kendi kendini iyileştirmek" zorundadır. Mutlu olmak, "kendini gerçekleştirmek", ve "tatminkar" bir hayat sürmek için, 'psi' disiplinlerinin kurumlarına, söylemlerine ve araçlarına kendi kendine başvurmalı ve uysal bir koyun gibi kendini onlara teslim etmelidir. Nikolas Rose, bu yeni türde özgürlük anlayışının, artık eski tipte dini ve politik otorite figürlerinin yerine geçtiğini saptar. Artık papazlara veya imamlara değil, "psikiyatristlere ve psikologlara" başvurulur. İnsan, bu disiplinleri veya yöntemlerini sorgulamaya kalkıştığında, "*psikolojik direnç*" göstermekle suçlanır. Elbette ki "*direnç gösteriyor*" olmak da, kişinin yine kendi kendisini sorgulamasını gerektiren bir durum olarak sınıflandırılmıştır. Yani "*direnç sahibi*" olmak, "psikolojik bir engel" olarak ayrıca tedavi edilmesi gereken bir durumdur.

Rose, 'psi' disiplinlerinin, insanı tam da kendi özgürlüğü aracılığı ile yönettiğini saptar:

Bu çalışmalar şunu ileri sürer: özgürlük mevhumu etrafında ortaya çıkan çağdaş özgür bireyin ve liberalizmin siyasi rasyonalitelerinin en azından bir merkezi özelliği varsa o da bir dizi 'psi' disiplinlerinin bireyleri özgürlükleri üzerinden yönetmek üzere icadıdır.¹

Böylelikle, insan, bir "özgürlük nesnesi" olarak ele alınır. Yani insan, bir anlamda "özgür olmaya" mecbur edilir.²

'Psi' disiplinlerinin, başka bir işlevi de "bireyselleştirme" konusunda gerçekleşir. İnsan doğasının bütün farklılıkları, psikoloji terimleri ile gözlemlenir, teşhis edilir, açıklanır ve sınıflandırılır. Elbette ki, her insanın kendi şahsına münhasır bir kişisel tarihi olduğu kabul edilir. Fakat, bu, psikolojinin, insanları anlamak için kullanılan verili bir "boya paleti" olduğu gerçeğini değiştirmez. Psikoloji, elindeki boyaları farklı oranlarda ve şekillerde karıştırarak, insanların kendilerine has doğasını, otantik olarak anlamlandırabildiğini ileri sürer. Psikolojinin bütün bu teşhislerle ne yaptığına da bakmak gerekir: insanları belirli şema ve paradigmalara etiketlemek, kapasite ve limitlerini aşağı yukarı tespit etmek, sorun çıkaran veya çıkarabilecek kendilik parçalarını düzeltmek/onarmak ve toplum yaşamındaki işlevselliklerini artırmak suretiyle, çalışabilir, üretebilir, aile ve ilişki kurabilir, "toplumsal varlıklar" haline getirmek. Peki, uyum sağlanması gereken "toplum" nasıl bir toplumdur? Bu yeterince sorgulanmaz. 'Psi' disiplinleri, bireysel çözümlere odaklanan, bu anlamda dar bir bakış açısına sahip disiplinlerdir. Bu da, bu disiplinlerin, insanları "yönetilebilir" kılmak konusunda birer "aygıt" dönüşmelerini kolaylaştırmıştır.

'Psi' disiplinleri, insana sürekli şu soruyu sordurur: "Benim sorunum nedir?" "Toplumun sorunu nedir?" sorusu sorulmaz. Zira, bireyin kendi dışındaki bütün insanlara ve topluma (nesnelere), kendi içinden yansıtımlar yaptığı, ve sorunu çıkaran şeyin, bireyin yaptığı bu yansıtımların gerçek dışılığı olduğu varsayılır. Elbette, bu teşhislerin bir kısmı doğrudur ama "tam" değildir. Böylesi mutsuz ve tatminsiz bireyler yetiştiren toplumun sorunları da teşhisin bir

¹ Rose, N. (1998). *Inventing our selves*. Cambridge University Press, s.16. (çeviri bana ait)

² *Bu mecbur edilmiş özgürlük anlayışının, Foucault'nun 'bir özgürlük pratiği olarak kendilik kaygısı etiğinden' nasıl ayrıldığını ilerleyen kısımlarda detaylı olarak ele alacağız.*

parçası olmalıdır. Öte yandan, toplumdaki herkesin psikoloğa gitmesi mümkün değildir. Psikolog ve psikiyatristlerin ücretlerini karşılayamayan nüfus için bir çözüm önerisi de pek yoktur (kişisel gelişim kitapları dışında). Nüfusu oluşturan bireylerin hepsi psikolojik danışmanlık alsa bile, toplum hiç bir zaman onu oluşturan bireylerin toplamı demek olmadığından, sorunlar yine de çözülemeyecektir. Demek ki, "psi" disiplinlerinin gerçek varlık sebebi, bütün insanların selametini sağlamaktan ziyade, insanların kendileriyle ve ötekilerle belirli türden bir kendilik ilişkisi kurmasını sağlayan "düşünce şekillerini" yürürlüğe sokmaktır. Bu düşüncelerden en önemlisi de kişinin kendi selameti ile ilgili "bireysel sorumluluğudur". Böylelikle, neoliberal yönetimsellik iktidarı altında yaşayan bireyler, kendi mutsuzluklarından sorumlu hale gelir ve sistemi değil, kendilerini suçlarlar. Mutlu olmak istiyorlarsa, psikoloğa gitmeleri gerekir. Eğer psikolojik destek alacak kadar para kazanmayı başaramıyorlarsa, bu da onların kendi sorunudur.

Toplumsal alan, özellikle "*psikanalitik çerçevenin*" kesin olarak dışında bırakılmıştır. Bunun geçerli ve mantıklı sebepleri de vardır. Fakat, sonuç itibariyle, 'psi' disiplinlerinin iddia ettiği "*iyileştiricilik*" tam da bu "*çerçeve*" sebebiyle gerçekçi bir iddia olamamaktadır. Genel olarak, psikalize veya psikolojik yardıma tabi olan kişinin hayal kırıklıkları ile baş etmesini sağlamaya çalışan terapi süreci, bunu yaparken, oldukça uysallaşmış insanlar üretir. Bunun adına da "*psikolojik esneklik*" (*resilience*) denir. Oysa, insan gerçekten de her durumda esnek mi olmalıdır? Yaşanılan her türlü acı verici tecrübenin yası mı tutulmalıdır? Yas tutmak ve kabullenmek yerine, bazı kabul edilemez durumlara karşı hissedilen acı ve öfkeyi "*eyleme dökmek*" daha iyileştirici olmaz mı? Ne gibi durumlarda esnek, ne gibi durumlarda tavizsiz olmak gerekir? Bu gibi sorunlar 'psi' disiplinlerinin pratik alanının dışında kalır.

'Psi' disiplinleri her şeyden önce insanın kendiliğiyle ilişkisinin bir yönetimsellik alanı olarak açılmasını sağlarlar. İnsana kendini anlamakta kullanabileceği bir söylemler bütünü ve teknoloji sunarlar. İnsan modern toplumda kendini anlayabilmek için psikoloji disiplinine muhtaçtır. Çünkü, başka türlü kendilik ilişkileri için ne bir örnek, ne bir yol ne de bir motivasyon vardır. İnsan, mutlu olmak ister. İnsanın mutlu olmak zorunda olduğu toplumsal ve ekonomik

düzen belirli bir çerçeve dahilinde belirlenmiş ise, bu toplumun ürettiği ve kullandığı, "kendini anlama ve düzeltme" teknolojilerini kullanmak dışında yapacak başka bir şey yoktur.

Bu noktada, 'psi' disiplinlerinin uzmanları tıpkı pastoral zamanlardaki papaz gibi bir rol üstlenerek, insanın kendisiyle ilgili bilgilere kendisinden daha fazla sahip ve hakim olduğunu düşündüğü bir otorite figürü gibi işlev görerek, insanı kendisiyle ilgili belirli şekillerde düşünmeye, itiraf etmeye (günah çıkarma) , kendini açmaya (*self-disclosure*) , kendisiyle belirli bir disiplin içinde ilişki kurmaya (içe bakış, öz-eleştiri, kendinden sağlıklı(!) şüphe, kendine bakma, kendiyle belirli şekillerde ilgilenmek gibi) ikna ederler. Duygularını, inanışlarını, tutkularını, korku ve arzularını 'psi' disiplinlerinin sunduğu terimleri ve sözcükleri kullanarak tanımlar. Böylece, insan, kendisi ile yönetimselliğe uygun özel bir şekilde ilgilenmek konusunda eğitilir.

İnsanların, kendileri hakkındaki "*gerçeği ve doğruyu söyleme*" otoritesini affettiği uzmanlar, doktorlar, psikologlar ve psikiyatristler, bu yetkiyi tam da kurulmuş olan yönetimsel teknolojiler bütününden, yani, okullardan, üniversitelerden, söylemlerden, yazılmış kitaplardan ve klinik ve hastane gibi kurumlardan alır. Böylece insanın kendisi ile ilgili bilgiyi edinme yolu, kendinden ve kendi yaşamının bütünlüğünden koparılarak, dışsal bir otoriteye verilmiş olur. Dışsal bir otoritenin böylesi bir yetkiye sahip olması, ve bir insanın yaşamı üzerinde beyanatlarda bulunabilmesi aslında, ancak dışarıda ne olduğunu bilmesiyle mümkündür. Gerçekten de bu uzmanlar için hem dış dünya hem de bu dış dünyaya iliştilmiş bir aparat gibi yaşayan '*girişimci öznenin*' iç dünyası gayet bilinebilir şeylerdir. Herhangi bir insanı bir diğerinden ayıran özelliklerin hepsi kitaplarda yazılıdır. Hastaları rahatlatmak için psikiyatristlerin kullandığı bir söz vardır: "*bizi asla şaşırtamazsınız*". Bunun ima ettiği şey, her şeyi önceden görmüş olmak ve tanımlamış olmaktır. Verili bir yönetimsel iktidar dünyasında bu doğrudur da. Böylesi bir özne ve bilgi ilişkisinin kendine içkinliği aşıkardır.

'Psi' disiplinleri, yönetimselliğin "hesap yapma" ilkesi ile çalışırlar. İnsanı değerlendirirken, teşhis ederken ve tedavi ederken "hesaplar" yapılırlar. Burada

insan hem yönetimsel iktidarın aygıtı olan bu disiplinlerin bir "hesap öznesidir" hem de "kendi kendisinin hesap öznesidir". Uzun süre terapiye devam mı etmelidir, yoksa bir anti-depresan olarak iş hayatına devam mı etmelidir? Bu soru hem uzmanların sorduğu hem de kişinin kendi kendine sorduğu hesap sorularından biridir. Teşhisler de bir takım veriler, şemalar, grafikler, tanımlanmış teşhis katalogları üzerinden hesaplamalarla yapılır. Nüfusun önemli bir yüzdesini "nevrotik" ya da "hasta" ya da "kişilik bozukluğu sahibi" olarak tanımlamak ekonomik olarak akıllıca olmayacağından, teşhis ltleri ve tanımları, nüfus üzerinde belirli hesaplamalar yapılarak oluşturulur.

Özellikle liberal yönetimsel modellerde kişilerin kapasiteleri ahlaki, sosyal ve politik amaçlara nasıl bağlanır? Bunu Nikolas Rose'dan şu şekilde özetler:

Kendilerini "liberal" olarak gören yönetimsellik rasyonalitelerinin tipik özelliği çoğunlukla piyasa, sivil toplum ve aile olarak özetlenebilecek  alanın haklarına referans vererek aynı anda hem siyasi alanın sınırlandırılmasını ve hem de bu alanların serbestliğini ihlal etmeden bu alanlardaki olaylar üzerinde eylem gösterilmesini sağlayacak bir dizi teknik icat etmektedir.¹

Yani, yönetimsellik teknikleri, özellikle sivil toplum, aile ve piyasa üzerinde, belirli tipte bir özgürlük alanı sağlıyor gibi görünerek uygulanır. Bu da ancak öznellikler üzerinde yapılan müdahaleler ile mümkün olur. Bu  alan, kurallarla değil, *girişimci özne* ile rasyonel bağlarla yönetilir.

'Psi' disiplinleri, özne üzerindeki "söz söyleme otoritesi" sebebiyle, bir '*conduct of conduct*' teknolojisi olarak ciddi anlamda penetrasyon kapasitesine sahiptir. Öyle ki, bir "kişi" olmak, deneyimler ve duygular yaşamak, "kendi ile ilgilenmek" artık 'psi' disiplinlerinin söylem alanı dışında tahayyül edilemez şeyler olmuştur. Böylelikle, psikolojik, yönetimsel ve öznel alanlar birlikte düşünülen ve yönetilen bir oyun ve iktidar alanı olmuştur.

'Psi' disiplinlerini bir yönetimsellik aygıtı olarak düşünmek aynı zamanda iktidar ile özgürlük ve bilgi ile öznellik arasındaki ilişkileri de düşünmeyi gerektirir.

¹ Rose, N. (1998). *Inventing our selves*. Cambridge University Press, s.28. (eviri bana ait)

Neoliberal yönetimsellik, toplum ve bireyler üzerinde öyle bir iktidar mekanizmasıdır ki, kendi kendini rasyonelleştirme yolu ile yasal ve kabul edilebilir kılar. Bu rasyonalite de, belirli tipte "uzmanlık" alanlarının ve "disiplinlerin" öznellik üzerinde belirli tipte bir 'bilgi' üzerinden otorite kurması için çok geniş bir alan açar. 'Psi' disiplinlerinin ve klinik ve hastanelerin toplum ve birey üzerinde karar verici ve söz söyleyici otoritesi tam da bu türden bir alan üzerinde işlev görür.

Aile, şirket, evlilik gibi "özel" alanlar da bu tarz disiplinlerin söz söyleme otoritesinin alanı haline getirilir. Böylelikle, yönetimsellik, ulusal gelir, sağlık ve refah düzeyi için kritik oyun alanları olan bu alanlara da erişim sağlamış ve müdahale edebilir hale gelmiş olur.

'Psi' disiplinleri, neoliberal yönetimselliğin "seçme özgürlüğü" adı altında sunduğu, özel tipte bir "zorunlu özgürlük" alanında operasyon göstererek, insanların kendilerini bu türden "özgür ve kendi iyiliğinden sorumlu öznel" olarak kurmasına hem teorik hem de pratik bir rasyonalite aygıtı olarak destek verirler. Evlilik terapileri, pedagoglar, aile terapileri, bireysel terapiler, sosyal psikologlar, psikanalistler, klinik psikologlar, organizasyonel psikoloji gibi alanlar, uzmanlar ve pratikler bu rasyonalizasyonun teknik, teknoloji ve uzmanlarıdır. Daha bir kaç on yıl önce "özgür" olmayan bu insanlar, bu yeni özgürlük alanında, nasıl bir etik kurmalı, kendilerini nasıl yönetmeli, okulda, işte, evde ve sosyal yaşamda nasıl davranmalıdırlar? İşte insan ruhunun yeni mühendisleri, bu soruları sordurur ve cevap arama yollarını ve sözcüklerini sağlarlar.

Bütün bu pratiklerin hizmet ettikleri amaçlar, neoliberal yönetimselliğin siyasi amaçları ile aynıdır: ekonomik büyüme ve refahı sürdürmek için, ruhsal ve bedensel olarak 'sağlıklı', yani 'uyumlu' bireyler üretmek. Böylece bu bireyler, daha etkin ve verimli şekilde çalışabilir, evlilik sorunlarını bir an önce çözüp, depresyonlarını bir an önce atlatıp, nevrozlarını psikanalizle çözümlenip iş yerinde ve toplumda sorun çıkarmaz insanlara dönüşürler. Dolayısıyla, burada çok açık olarak görülen bir şey vardır: 'psi' disiplinleri tam da neoliberal yönetimselliğin temel ilkelerinden biri olan "hesap yapma" ilkesinin bir sonucu

ve uygulayıcısıdır. Nevrozlar, depresyonlar, yaslar ve ruhsal problemler birer hesap sorunu olarak sorunsallaştırılırlar. Nitekim, psikiyatrist ve psikologların kullandığı tanı terimlerinden biri "işlevselliktir". İnsanlar, toplumda, insan ilişkilerinde ve iş hayatındaki "işlev gösterebilirliklerine" göre değerlendirilirler.

Böylelikle, bu disiplinler, insan öznelliğini, yönetimselliğin sunduğu ve okulda, işte, hapisanede kullanıma soktuğu "anlamlar, terimler ve sözlükler" üzerinden tanımlamak konusunda bir araç olarak işlev görürler. Ayrıca, bu disiplinler, insanın "öznelliğini" bir yönetimsellik nesnesi olarak açmak konusunda bir teknoloji olarak etkin bir şekilde kullanıldılar. Bir yönetimsellik alanı olarak "öznellik" hakkında "söz söyleme, değerlendirme yapma ve teşhis etme" teknikleri olarak, yazılı raporlar, çizimler, resimler, istatistikler, grafikler vb. kullanarak, insan öznelliğini bir hesap nesnesi haline getirdiler. Böylelikle toplumun genel refahını tehdit edebilecek düzeyde "çerçeve dışılık", 'hastalık ve anormallik olarak sınıflandırıldı. Kimin deli, kimin suça meyilli, kimin suçlu, kimin kurban olduğu hakkında verilen yargılara, işte tam da Foucault'nun bahsettiği türden hesaplar sonucunda varıldı. Teşhis, tedavi, kapatma gibi pratiklere de ekonomik hesaplamalar sonucunda karar verilir hale geldi.

Kime anti-depresan verilmeli, kim uzun süre terapiye devam etmeli? Kimler hapisanelere ve kliniklere kapatılmalı, bunun için ne kadar klinik ve ne kadar hapisane inşa etmeli, kimler "normal" insanlar olarak sınıflandırılmalı ve kimler "dışarıda" kalmalı? Bütün bu sorular birer hesap sorunu olarak düşünüldü ve ekonomik parametrelere bağlandı.

Nikolas Rose, önemli bir soru sorar:

Hangi entelektüel, sosyal, pratik ya da profesyonel etkenler ('psi' disiplinlerinin) tıp, biyoloji ve etikten kısmi ayrılışına neden oldu? Hangi etkenler bunların "disiplinleşmesine" (üniversite bölümleri, akademik dereceler ve profesörlük, eğitim programları, profesyonel kuruluşlar akademik yayınlar, özel çalışma statüleri vb.) neden oldu?¹

¹ Rose, N. (1998). *Inventing our selves*. Cambridge University Press, s.104. (çeviri bana ait)

Kanımcıca, bu soruların cevaplarından ziyade soruların kendisinin bir değeri var. Neden insanlık durumu ve insan olmak, birden bire, felsefeden, tıptan ve varoluşun bütünlüğünden koparılıp, kendi başına ayrı bir "bilim ve disiplin" haline geldi?

En önemli ayırım noktası bu disiplinlerin "bireyselleşmeye" yaptığı katkılarda yani insanın kendiliğinin ve ruhunun yaşadığı dünyadan, şehirden ve öteki insanlardan kopuk ve tek bir varlıkmişçasına algılanmasında yatar. Böylelikle, bir insanı ötekilerden farklılaştıran özellikler, tek tek inceleme, tanımlama ve sınıflandırma nesnesi haline gelir. Bu da insanları bu sınıflandırmalar ve farklı kimlikler üzerinden öngörebilmeyi ve yönetebilmeyi son derece kolaylaştıran bir şeydir. Artık insan, "bilinebilir" bir varlık haline gelmiştir. Çünkü, varlığı, bir özne olarak, bir bilimin kelime ve metotları tarafından çizilen bir çerçevenin içine alınmıştır. Bir insan, gözlemlenebilir, ölçülebilir, teşhis ve tedavi görebilir olduyorsa, yani bilinebilir ve öngörülebilir hale getirildiyse, o artık "*uygarlaşmış*" uysal bir "*özne-nesne*" olmuştur.

Örneğin zeka testleri (*IQ* testleri), okullardaki verili müfredat ve metotlara yeterince hızlı cevap vermeyen çocukları, "düşük zekalı" olarak sınıflandırmıştır. Bu, tipik bir normalleştirme ve standardizasyon uygulamasıdır. Aslında ölçümlenen şey, ekonomik sistemin gerektirdiği özelliklere ve yeteneklere sahip olunup olunmadığıdır. Liberal yönetimsellik çerçevesi içinde işlevsel olmak "normallik", ama bunun dışında kalmak, "anormallik" olarak sınıflandırılmıştır. Amaç, ekonomik düzene yeterince hızlı şekilde adapte olma kapasitesinde bireyler yetiştirmektir. Böylelikle, "farklı" tipte zekalara sahip çocuklar radarın dışında kalır. Onları görebilecek bir 'göz' yoktur. Aynı şey, gelişim testleri, kişilik testleri gibi ölçümler için de geçerlidir.

Daha da vahim olanı, insanların kendilerini de bu testlerin ve sınıflandırmaların bir öznesi olarak, "düşük zekalı", "problemlili", "uyumsuz" özneler olarak kabul etmeleridir. Zira, onların farklılıklarını kucaklayabilecek bir yaşam alanı ve çerçeve inşa edilmemiştir. Böylelikle hem "normal" olanların hem de "anormal" olanların farklılıkları, tek boyutlu ölçümlerle tanımlanır ve yönetilebilir kıvama getirilir. İnsanları demokratikçe yönetmek

aslında onları, özgürlükleri, öznellikleri ve bireysellikleri üzerinden, kendi içlerinden yönetmektir. İşte yönetimselliğin pozitif ve yapıcı doğası burada yatar: insanları yönetimsel iktidara potansiyel bir direnişçi haline getirmeden, yönetimin müttefiki yaparak yönetmek. Tam da bu şekilde, iktidar kendini rasyonelleştirir ve yasallaştırır.

Bunu da entelektüel ve insani teknolojileri bir arada kullanarak yapar. Entelektüel teknolojiler, belirli türden bir ekonomik teoriyi (neoliberal piyasa ekonomisi) , sosyal ve psikolojik teorileri üretmeyi ve bunları hem öznel hem de toplumsal alanda kullanıma sokmayı yani "disiplinleştirmeyi" etmeyi içerir. İnsani teknolojiler ise, okul, ordu, fabrika, klinik, hapisane gibi kurumlarda uygulanan pratikleri içerir. Özel alanlar da, ana akım medya üzerinden, "uzmanların" görüşleri ve mesajları doğrultusunda yönetilir ve bu, akılsal mekanizmalara hitap edilerek, "ikna" yolu ile yapılır. Böylelikle, herkes kendi kendisinin psikoloğu, öğretmeni, doktoru ve ebeveyni de olur. Böylece, "emretme ve yasaklama" gibi yöntemlere de gerek kalmaz. Bunların yerini "kişisel motivasyon" almıştır.

4.2.3.1 'Self-Help'

Kendi kendinin iyiliğinden ve mutluluğundan sorumlu olan ve bireyselliğin kutsandığı bir dünyada sürekli bir rekabet içinde bulunan insanlar, ruhsal, bedensel ve zihinsel sorunlar yaşadıkları zaman ne yapmalılar? Nüfusun önemli bir bölümünün terapi ve psikolojik yardım ücretlerini karşılayamayacağı aşikardır. Daha da önemlisi herkese yetecek kadar terapist eğitmek imkansızdır.

Özellikle 1990'lı yıllardan sonra '*self-help*'¹ adı altında yeni bir yönetimsellik teknolojisi kullanıma sokuldu. Bugün Amazon'da '*self-help*' kitapları bölümünde yer alan başlıkları incelediğimizde², taciz, öfke yönetimi, kaygı ve fobiler, yetişkinler için boyama kitapları, iletişim ve sosyal beceriler, yaratıcılık, ölüm ve yas, yeme bozuklukları, rüyalar, duygular, el yazısı analizi, mutluluk,

¹ Türkçe'ye 'kişisel gelişim' olarak çevrilmiştir. Fakat, konumuz bağlamında '*self-help*' terimini kullanacağım

² Orijinal alfabetik sıra korunmuştur

hipnoz, içimizdeki çocuk, günlük tutma, hafıza geliştirme, orta-yaş, motivasyon, '*neuro-linguistic programming*' (NLP) , yeni çağ, kişisel dönüşüm, ilişkiler, kendine güven, seks, ruhsal gelişim, stres yönetimi, başarı ve zaman yönetimi gibi başlıkları görmemiz mümkündür.

Hayatının amacı "bireysel girişim" yolu ile "bireysel başarıyı" yakalamak olan bireyler, yaşamın çeşitli güçlükleri karşısında depresyona giriyorlar, kaygı ve öfke nöbetleri geçiriyorlar, cinsel sorunlar yaşıyorlar ve mutsuz oluyorsa, sorun çıkaran parçalarını bulmak ve "düzene tekrar uyumlu" hale gelinceye kadar bu parçayı tamir etmeye çalışmak, yani "kendi kendine yardım etmek", onların sorumluluğudur.

Oldukça fazla kişisel gelişim kitabı okumuş biri olarak rahatlıkla söyleyebilirim ki, bu kitapların hiçbirinde, "düzen ve sistem" eleştirisine ya da sistemsel dönüşüm/iyileştirme önerisine rastlayamazsınız. Düzen, verili ve doğru olarak kabul edilir. Bu öğretilere göre, yetersiz olan, sorunlu olan, başarılı ve mutlu olma tekniklerini bilmeyen, kendi kendini sakinleştiremeyen, yani "kendi kendini yönetemeyen" insanların kendileridir.

Böylece, yönetsel iktidar, bireyleri düzene uyumlu olmaya zorlamak yerine, onları, kendileri üzerinde düşünmeye, kendilerini değerlendirmeye, yargılamaya ve kendileri üzerinde operasyon yapmaya ikna eder. Herkes kendi öznelliğinin uzmanı olur ve "yaşam kalitesini" artırmak için, en etkin yolları aramayı bir "teknik mesele" haline getirir. İnsana, kendi kendini nasıl yöneteceği öğretilir.

Böylelikle, insanların öznelliği belirli bir politik iktidarın sözlüğüne ve amaçlarına pozitif ve yapıcı yöntemlerle bağlanmış olur. Bu teknik, neoliberal yönetselliğin bireyselleştirme ve bireysellikler üzerinden kontrol ve disipline etme amacına son derece uygundur. Pozitif iktidar, yaşamı ve yaşamsal güç ve etkileri bastıran bir iktidar değil, bu etkileri kendi amaçları doğrultusunda manipüle edebilen bir iktidardır. "Özel alana" da böylece, hiç bir baskıcı rejimin yapması mümkün olamayacağı kadar etkin ve geniş kapsamlı olarak girilmiş

olur. "Kendilik" alanı ile "iktidar" alanı birbirine bağlanmış olur, hatta "kendilik" bir iktidar alanı olarak tam da bireyler tarafından açılmış olur.

Girişimcilik kültürü, yönetsel mantalitelere, kurumsal ve insani teknolojiler (hapishaneler, okullar, fakülteler, klinikler, disiplinler, bilgiler, uzmanlar, kitaplar vb.) ve etik bir alan üzerinde inşa edilir. Böylece, politik ve sosyal yaşam, dışarıdan uygulanan bir planlamacılık yerine, içeriden uygulanan bir iktidar ile düzenlenir. Yönetimsellik, insanları, onların özgürlüğü üzerinden kendi kendilerine yönettirir.

Bu bağlamda, terapi ve terapi teknolojileri (sağaltım ve tedavi yöntemi olarak) , belirli tipte bir siyasi proje kapsamında bir etik alan yaratarak, tıpkı bir tür din gibi özneleştirme teknikleri kullanarak, insanları belirli tipte "etik varlıklar" olmaya ve kendi kendilerini bu etik çerçevesinde yönetmeye, yargılamaya ve dönüştürmeye ikna eder. İnsanlar, kendi kendilerini kadın, erkek, eş, çocuk, öğrenci, çalışan, patron, sevgili, öğretmen vb. olarak sistem ajanlarına dönüştürürler.

5. NEOLİBERAL ÖZNEYİ YÖNETMEK

Yukarıdaki bölümlerde, girişimcilik ilkesi etrafında inşa edilmiş bir düzenin kendine has erdemlerinden örnekler vermiştik: sorumluluk, hesap yapmak, hesap verebilirlik, şeffaflık (*transperancy*), adil olmak (*fairness*), güvenilirlik (*trustability*), bağımsızlık (*independence*), saygınlık (*respectability*), saygı duymak (*respect*) gibi.

Girişimcinin aynı zamanda güçlü, cesur, dışa dönük, bireysel başarı ve sonuç odaklı ve rekabetçi olması da gerekir.

Bu durumda, *girişimci öznenin*, birbiriyle çelişen bir çok erdemden ve etik kuraldan hangisine tabi olması beklenmelidir? Daha da önemlisi, özne, kendi kendini yönetirken hangi etik kurallara uymalıdır? Serbest rekabet çerçevesinde bireysel başarı peşinde koşarken, topluma nasıl "hesap verebilir", nasıl "adil" olabilir ve nasıl "güvenilir" olabilir? Bu çelişik ve bütünsel bir etik anlayışından uzak dünyada, öznenin yüksek bir gerilim altında kalması, kaygı, stres, suçluluk duygusu, öfke ve güvensizlik yaşaması kaçınılmazdır. Zaten 'psi' disiplinleri temel olarak bu meselelerle ilgilenir.

Bu konuyu ele alırken, öncelikli olarak teşhis etmemiz gereken gerçek şudur: neoliberal etik çoğul (*plural*) ve dağılmış (*disintegrated*) bir etikdir. Tabi buna etik denebilirse... Nikolas Rose bu durumu şu şekilde tanımlamıştır:

Girişim etiği - rekabetçilik" güç, gayret, cesaret, dışa dönüklük ve başarıma güdüsü – hedonistlik ve benmerkezcilikle ilişkilendirilebilecek terapötik alana oldukça ters düşer. Gerçekten de, çağdaş kültür etik açıdan çoğuldur ('plural'): Max Weber'in araştırdığı farklı "varoluşsal alanlara" tekabül eden "tutum stilleri" - spiritüel, ekonomik, politik, estetik, erotik- arasındaki farklar yok olmamıştır. (Weber, 1915 1948).¹

Daha önceki bölümlerde, insanın erken bebeklik dönemine denk gelen bölünme (*splitting*) mekanizmalarından bahsetmiştik. Bebek, dış dünyadaki çelişik durumlarla baş edebilecek ego gücünü henüz geliştirmede için, beslemeyen anne (kötü nesne) ile besleyen anneyi (iyi nesne) birbirinden

¹ Rose, N. (1998). *Inventing our selves*. Cambridge University Press, s.157. (çeviri bana ait)

koparır. Nesne aynı nesne olmakla birlikte, bebeğin zihninde, bölünmüş iki ayrı nesne olarak temsil edilir. Aynı bölünme, bebeğin kendi psişesi içinde de gerçekleşir. Bu karmaşık ve kafa karıştırıcı dünya ile baş edebilmek için, bebek, kendiliğini de böler. Bu erken mekanizma, yaşanan hayal kırıklığının gücüne bağlı olarak yetişkinlik hayatına da taşınır. Zihinde ve ruhta, yekpare (entegre) olarak tahayyül ve temsil edilmesi güç olan çelişkilerle baş etmek için, bölme ve bölünme mekanizmaları kullanılır.

İşte neoliberal yönetimselliğin tetiklediği ve insanın öznelliği üzerinden kullandığı mekanizmalardan biri de bu "bölme ve bölünme" mekanizmasıdır. Üretici ve tüketici kimliklerinin ayrılması, işçi-işveren sözleşmesi çelişkileri, kadın-erkek ilişkileri, kadınlık ve feminizm gibi bir çok mesele bu "bölünme" sayesinde iktidarın yönetimine açılan öznelliğin doğurduğu sorunsallardır.

Psişik "bölünme", bilinç dışı bir savunma mekanizmasıdır. Yani insanlar, bölünmüşlüklerinin farkında değillerdir. Yetişkin yaşamı süresince karşılaştıkları çeşitli hayal kırıklıklarına ve gerilimlere karşı kendilerini tıpkı erken çocuklukta yaptıkları gibi kişilik bölünmesi ile savunurlar. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, psişenin bölünmüşlüğüne ve parçalanmışlığının, dünyanın bölünmüş ve parçalanmış olarak içselleştirilmiş temsiline eşlik ettiğidir. Yani bölünmüş ve parçalanmış parçalar, hem birbirlerine karşı hem de eşlik ettikleri dış dünya temsiline karşı bir tür körlük gösterirler. Görülmek istenmeyen, yüzleşilmek istenmeyen bazı gerçeklere karşı bilinç dışı geliştirilen bir körlükten bahsediyoruz. Örneğin, annenin zaman zaman beslemeyen "kötü anne" olması ancak, kötü annenin iyi anne temsilinden koparılması ile katlanılabilir bir gerçektir. Ya da, oidipal yenilgiler sonucunda doğan şiddetli utanç duygusu, bu duyguların esas kökenini görmek (babaya-anneye duyulan umutsuz aşk) katlanması çok zor bir gerçek olduğu için yer değiştirir. Bütün bu mekanizmalar, yetişkin hayatında da son derece baskın şekilde kullanılırlar. Oidipal cehalet bu türden bir "görmek istememek" ve "*gerçeğe katlanamamaktır*".

Neoliberal özne, ekonomik, profesyonel, toplumsal ve cinsel varoluş katmanlarında nasıl yönetiliyor? Bölme ve bölünme mekanizmalarının yanı

sıra diğeri psikişik güdüleri nasıl iktidarın kullanımına uygun şekilde tetikleniyor? Bu soruların cevaplarını, tüketici ve üretici kimlikler ekseninde biraz daha detaylı olarak ele alacağız.

5.1 Tüketici Özne

Üretici ve tüketici kimliklerinin ayrıştırılması, bölünmenin ve bölmenin en görünür olduğu alanlardan biridir. Bir yandan, atmosferi kirleten karbon salınımı yapan fabrikalarda çalışırken ve üretim yaparken, bir yandan bu fabrikalarda üretilen ürünleri satın alan ve nihayetinde karbon salınımını protesto eden insanlar tam da bu türden bir bölünme yaşarlar. Çevre kirliliğini "üreten", çevre kirliliğine sebep olan ürünleri "tüketen" ve çevre kirliliğini "protesto eden" aynı insanlardır. Böylelikle, çevre kirliliğinin "sorumluluğu" da bu öznelere yüklenmiş olur. Aynı şekilde, sürekli değişen moda ve trendlerin güdümünde, her sezon ihtiyaç duymadıkları yeni kıyafetler satın alan insanlar, bu kıyafetleri düşük fiyattan piyasaya sunabilmek için üretim maliyetlerinin yani asgari işçi ücretlerinin düşürüldüğünü görmezler. Sömürü düzenine hem tüketici hem de üretici olarak destek verirler.

Yakın zaman Türkiye'sinden bir örnek daha verelim. Artvin'de doğaya son derece zararlı etkileri olacak altın madenini protesto eden insanlar, hem altın alıp satan, hem altın alıp satan bankalarda veya altın üreten holdinglerde çalışan insanlardır. Oysa, kendilerinin bu düzenin müttefiki konumunda olduklarını "göremeyecek" kadar bölünmüşlerdir. Etik alanları, "iş yaşamı", "özel yaşam", "eğitim yaşamı" vb. şekillerde parçalanmıştır ve bu parçaları bir araya getiremezler.

Tüketici özne nasıl kurulur? Daha doğrusu, tüketici özne diye bir öznelik nasıl mümkün olabilir? Tüketime bağlanan kimlikler, zevkler, arzu ve tatminler, korkular ve kimlikler nelerdir?

Her şeyden önce, kapitalist toplumlarda, tüketim bir "özgür seçim" pratiği olarak sunulur ve deneyimlenir. Bir çok farklı ürün ve marka arasından seçim yapabilen özne özgürdür. Oysa, gerçekte, tam da bir çok farklı marka arasından özellikle birini seçen öznenin, özgürlüğünü neden özellikle bu

şekilde kullandığını incelemek gerekir. Reklamcılar ve pazarlamacılar insanları belirli ürünlere yönlendirmek için bir çok strateji kullanırlar. Örneğin, basit bir ihtiyaç gibi görülebilecek yeme-içme, giyinme konuları bir farklılaşma ve bir öznellik konusu olarak belirir. Ergenler farklı, gençler farklı, orta yaşlılar farklı şekillerde trend ve modaları takip ediyorsa burada özgürlükten ziyade bir yönlendirilmeden ve kültürlenmeden bahsetmek daha doğru olur.

Bu noktada tüketimin üretici işlevini görebiliriz. Tüketim yoluyla, belirli kimlikler ve bu kimliklere bağlanan öznellikler üretilir. Tüketim alanı da, neoliberal yönetimselliğin "inşa edici ve üretici" özelliğinin kendini gösterdiği alanlardan biridir. İnsanlar, belirli tipte ürünleri ve hizmetleri tüketerek, kendilerini belirli tipte özneler olarak kurarlar. Örneğin, "rock müzik" dinleyen/tüketen insanların, kendilerini "rockçı" olarak kurması ya da, spor salonuna giden insanların kendini "sporcu ve sağlıklı yaşam" öznesi olarak kurması gibi. Güzel bir görüntü elde etmek için, estetik operasyonlar yaptıran ve kozmetik ürünleri satın alan kadınların, belirli seviyede "iyi bir dış görünüş" elde etmesi, aslında tüketim yoluyla elde edilen bir kendilik ve bu kendiliğe bağlı olarak elde edilen 'başarı' imajıdır. Üretilen özne şudur: kendi kendini güzelleştirmeyi başaracak kadar başarılı olan kadın.

Tüketim, günümüzde, "tüketebilme başarısı" ile bağlanarak ihtiyaçları karşılamanın çok ötesinde bir anlama bürünmüştür. Daha çok, daha pahalı, daha iştah açıcı, daha gösterişli şeyleri tüketebilmek, belirli bir yaşam tarzına sahip olmak ve bir girişimci olarak, serbest rekabette öne geçmiş olmak demektir. Bu da kişinin bir insan olarak "bireysel başarısı" ile neredeyse aynı anlama denk gelir. Yani, tüketebilmek ve tüketmek, yaşamın ana veçhelerinden biri olmuştur. Burada dikkat ederseniz, tüketmenin bir amaç olmaktan da çıktığını, yaşamın ta kendisi haline geldiğini belirtmek istiyorum.

Artık "tüketiyorum öyleyse varım" safhasına geçilmiştir. Yani varoluşsal kaygıların tüketimle bastırıldığı noktaya gelinmiştir. Ölüm korkusu ve buna bağlı bilinç altı mekanizmalar burada da denkleme oluşturan önemli parametrelerdir. Annenin memesinin kaybından doğan kaygı ve hayal kırıklığı ile baş etmek için sürekli oral tatmin peşinde koşan insanlar için "tüketilen

şeyler", anne memesi ve sütünden alınan "tatminin", besleniyor ve bakılıyor olmanın verdiği "güven" duygusunun yerini alır. Tüketim dünyası artık sıcak bir anne kucağıdır insan için. Üstelik anne gibi bazen besleyip bazen ortadan kaybolmaz. Eğer yeterince "başarılı olunursa", ihtiyaç duyulan güven, sıcaklık ve sevgi her zaman oradadır. Yeterince parası olan herkes "sevgiye" erişebilir. Neoliberal yönetimsellik bir kez daha insanı, psişesinin en acı veren, en büyük utançları tetikleyen en kırılgan yerinden yakalar: ihtiyaç içinde olma ve bu ihtiyaçları karşılayacak bir ötekine muhtaç olma durumu. İnsanları, bu ihtiyaç hali içinde olmanın utancından kurtulmak için, başarılı olmaya, yani yeterince çok para kazanmaya ikna etmenin en gaddarca yollarından biridir bu. Zira, insanoğlu, ne yazık ki tüketim yoluyla, seviliyor olma ve güvende olma duygusu elde edemez. Zira bu duyguların oluşması için en temel şart, karşılıksız ve çabasız olarak sunulmalarıdır. Neoliberalizm bir kere daha, hiç bir zaman gerçekleşmeyecek hülyalar peşinde koşturduğu insanları, tam da bu bitmek tükenmek bilmez 'Amok Koşucusu' kimlikleri üzerinden özneleştirmeyi başarır. Tüketilen şeyler sevgi ve tatmin vermedikçe, her bağımlı gibi, dozu giderek daha çok artırır insan. Mutlu olamıyordur çünkü, ona göre yeterince parası yoktur. Evi, arabası olması yetmez. Arkadaşlarının yatı ve yazlıkları varken, kendisinin yoksa, demek ki o yeterince başarılı ve sevinebilir değildir.

Böylelikle, tüketim, sevgiyi de üreten bir şey olarak algılanacak şekilde kurulur. Oysa, sevginin kendisi üretilen bir şeydir. Bunu ilerleyen kısımlarda daha detaylı olarak ele alacağız.

Son olarak şunu da belirtmekte fayda var: Tüketim, sadece, bilinç altı güdülerin, üreticiler tarafından manipüle edilmesine indirgenemez. İnsanların, bilinçli yaptığı hesaplar da tüketim zincirinin önemli bir parçasıdır. Bir şeyleri beğenirler ya da beğenmezler, ister ya da istemezler, pahalı bulabilirler, fayda-maliyet analizi yapabilirler. Bütün bunları rasyonel bireylermiş gibi yaparlar. Fakat, bu rasyonalitenin üretilmiş olduğunun farkında değillerdir. Yani, yine kendi sorumlulukları, özgür iradeleri ve hesap yapma kapasiteleriyle oyuna dahil olmuş olurlar. Kendilerini, tükettikleri nesnelere tüketici-öznesi olarak kurarlar.

İnsanlar, böylelikle, öznelliklerinin bir kısmını daha yönetsel iktidara açmış, ve tüketim teknolojilerinin bir nesnesi haline getirmiş olurlar. Reklamlar, magazinler, televizyon dizileri ve sinema gibi tüketim teknolojileri, insanlara özdeşim kurabilecekleri kimlikleri sunar ve onlar da kendilerince bu kimlikler arasından seçim yaparlarken, normları, kabul edilebilir sosyal sınırları, arzu edilebilirlik ölçütleri ile başlı başına bir etik çerçeve insanın psişesi içine yerleştirilir.

5.2 Üretici Özne

İş hayatı ve işçi-işveren sözleşmesi de benzer çelişkileri içerir. Kendini en üst seviyede gerçekleştirmenin, bireysel başarının, rekabetçiliğin ve kendi kendinden sorumlu olmanın yani kendi kendisinin patronu ve çalışanı olan bir şirket gibi yaşamının kutsandığı bir eğitim sisteminden yetişen bireyler, iş hayatına atılıp gerçeklerle yüzleştiklerinde şoka uğrarlar. Bireysel girişimcilik kodları neredeyse genlerine işlemiş olan bu öznelere, iş hayatında, "öteki insanlar" denen bir grupta ilk defa karşılaşılır. Özneyi kendi içindeki bölünmeden faydalanarak iyice bölen neoliberalizm, tam da bu bölünme üzerinden bir yönetsellik sergiler:

Öznenin, bu şekilde tanımlanan nesneleştirilmesi üçlü bir düzlemde kendini gösterir: Özneler, kar üretimi için şirketler tarafından tüketilen "insan kaynakları" olarak kendi varlıklarını işletme teknikleri aracılığıyla sınırlarlar, performans normuna tabi olarak, ilişkilerinin çeşitliliği içinde birbirlerini daha iyi tatmin olabilmek için sahip olunacak, şekillendirilecek ve dönüştürülecek nesnelere olarak görürler, pazarlama tekniklerinin hedefi olarak yakalamak için kendilerini heba ettikleri ölçüde ellerinden kaçan nihai bir hazzın peşinden koşarak metaların tüketicisi olurlar.¹

Kapitalist ekonomilerdeki "bölünme ve kopmanın" başlıca sebebi, Marx'ın "emek yabancılaşması" olarak tanımladığı, insanın kendi ürettiği şeyden kopması/koparılması ve kendi üretimi olan bu şeyin, karşısına "kapital" olarak bir düşman gibi çıkarılmasıdır. Üretim verimliliğini artırmak ve nihayetinde daha çok sermaye biriktirmek için yapılan "iş bölümü" sonucunda, işçi, sadece ürettiği şeyin bütünü hakkındaki bilgiden mahrum olmakla kalmaz, bu kopuk üretim süreci içindeki kendiliği de bölünür. İnsan kendinin bir parçasına

¹ Dardot, P. ve Laval, C. (2012). *Dünyanın yeni aklı, Neoliberal toplum üzerine deneme* (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 404.

indirgenir. Antik düşüncede, yaşam, çalışmak, emek, üretilen şey ve üretim sürecinin kendisi bir bütündür. İnsan hem kendini hem yaşamını hem de toplumu ve şehri üretir. Her şey birbirine bağlıdır. Her insanın şehir yaşamında, vazgeçilmez, otantik ve doldurulamaz bir yeri vardır. Oysa, kapitalist iş bölümü, insanları kendi emeklerinden, toplumdan ve yaşamın bütünlüğünden koparmış ve onları kolaylıkla yeri doldurulabilecek ajanlar hatta aparatlar haline indirgemıştır. Kapitalist toplumda insan, ne ürettiği şeyin ne kendisinin ne de yaşamının tam bir bilgisine sahip değildir ve bunların hiç birinin hesabını veremez.¹

Kapitalist düzende, çalışmak, yaşamdan o kadar koparılmış bir eylemdir ki, ölmek ve aç kalmamak için yapılan bir angarya ve işkenceye dönüşmüştür. Yaşam da, ölmek için yapılan şeylerin bir sürecine indirgenmiştir. Kapitalist düzende, yaşam, yaşamın içinden çıkartılmış ve öldürülmüştür.

Üstelik, kendi gücünden de koparılmış olduğu için, kendini iktidarsızlaşmış olarak bulur. Toplumsal bir akit ile kendini diğer insanlardan koruma yetkisini devrettiği Hükümran'dan sonra, kendi "emek gücünü" ve "gücünün ürettiği şeyin gücünü" teslim ettiği Kapitalist, ondaki bütün iktidar potansiyelini de sökülüp almıştır. Kapitalist düzende, "emek", yaşamından, yaşamsal güçlerinden ve özgürlüğünden vazgeçen insanın, bunların tazminatı olarak aldığı "ücretle" ölçülen bir şeydir. Üretim araçlarına sahip olan ve onları kontrol eden kapitalistler, işçinin ve emeğinin de, ürettiği şeyin de sahibidirler. İşçiler, kendi üretimleri, üretim araçları ve ürettikleri ürün üzerinde bir kontrol ve hak sahibi değillerdir. Bu da yabancılaşmanın en dramatik yanıdır. Kar maksimizasyonu peşindeki kapitalistler, varlıklarını sürdürebilmek için, çalışanlar ve işçiler üzerinden daha çok kar elde etmek, onların yaşamsal

¹ Onun içindir ki, kendiliği ile bilgisini, psikologlardan ve psikiyatristlerden, toplumla ilgili bilgisini sosyologlardan, ekonomi ile ilgili bilgisini ekonomistlerden ve bedeni ile ilgili bilgisini doktorlardan sağlamak durumunda bırakılmıştır. İnsanın kendiliği ile ilgili bilgiler edinmesinin bir gereksinme olarak ortaya çıkması zaten kendine yabancılaşmış olduğunun en önemli göstergesidir. Üstelik bunu, kendi kendine bile yapması mümkün değildir. Kendisi ile bilgiyi, "dışarıdan" almak durumundadır. Dışarıdaki bu uzmanların onun hakkında bilgi sahibi olabilmesi de ayrıca dramatik bir göstergedir: bu insan o kadar otantik ve orijinal değildir ki, var olan hazır şablonları kullanılarak "bilinebilir" durumdadır. Günümüzde, 'psi' disiplinlerinin insanın 'gerçek bilgisine' sahip olmaması değildir sorun. Sorun tam da 'psi' disiplinlerinin insanlar hakkında "doğruyu söyleyebilecek" durumda olmasıdır.

güçlerini daha çok sömürmek zorundadırlar. Serbest piyasa çerçevesi içinde diğer kapitalistlerle rekabet hali içinde oldukları için, sömürünün düzeyini her geçen gün daha çok artırmaya mecburdurlar.

Üretimleri ve çalışmalarının ana amacı, ölümden kaçmak olan insanların, yaşamlarını ve çalışmalarını sürdürebilmeleri için, nesnelere "tüketmeye" de ihtiyacı vardır. Emek de sahibinden koparılarak, nesneleştirilen ve üreticiler tarafından tüketilen bir şey halinde sabitlenir. İnsan, artık, nesnelere mülkiyeti altına alarak ve/veya onları tüketerek onların sahibi olur, onların bilgisine sahip olarak değil. Yaşamsal deneyim, ancak "sahip olmak" ve "tüketmek" ile sağlanan bir şey olur. Yani bir şeye sahip olmak ve tüketmek, onu deneyimlemenin yerini almıştır. Deneyimlenmeden sahip olunan şeyler hiç bir zaman bilinç altı ilkel açlık duygusunu tatmin edemediğinden, insanlar "nesnelere" bağımlı hale gelirler.

Ölçek ekonomisi, serbest rekabet ve iş bölümü kurulları çerçevesinde giderek daha çok sömürülen, yaşamsal güçlerinden vazgeçen ve kendine ve yaşamına yabancılaşan işçiler ve çalışanların mutsuzluğu, depresyonu ve motivasyonsuzluğu, kapitalizmin başlıca sorunsallarından biri olmuştur. Verimliliği tehdit eden bu duruma çözümler üretilmelidir.

Artık, bir tarafta, çalışma saatlerini azaltmaya, ücretleri artırmaya ve sömürü ile başatmaya çalışan işçiler, öteki tarafta, kapitalistler, patronlar ve onların müttefikleri olan "iş idarecileri", "yöneticiler" ve "organizasyonel psikologlar" vardır. İnsanları çalışmaya ikna eden, çalışma keyfi değil, ücrettir. İnsanın, yiyecek alması, barınabilmesi, giyecek alması yani yaşamını sürdürebilmesi için gerekli olan temel şeyleri sağlayabilmesi için, "emeğini satması" şarttır.

19. yy'in sonlarından itibaren, sanayileşme o kadar ilerlemiştir ki, başlangıçta, doğrudan güç ve disiplin uygulayarak yönetilebilen insan gücünü yönetmek, performansını ve verimliliğini artırmak için daha "pozitif" yollar uygulanmaya başlanması gerekmiştir. Bunun için de iş yerlerinde yeni bir anlayış bir dizi reform kaçınılmaz olmuştur.

Çalışanların çalışırken daha mutlu hale getirmek için onları kendi kendini motive eden, kendi kendine hedefler koyan ve "şirketlerin" değerlerine ve performans kriterlerine uyumlu özneler olarak kurmak çok daha etkin ve verimli bir "yönetim bilimi" olarak ortaya çıkmıştır. Çalışanların özneliği ile pozitif anlamda bir ilişki kurmak kaçınılmaz olmuştur. Böylelikle, 19. yy'de kapitalizmin yaşadığı çelişkiler ve gerginliklere bir çözüm sunulmuştur.

Çalışanın özneliği, araştırılması, anlaşılması ve düzenlenmesi gereken bir alan olan belirir. İşletme bilimi, endüstriyel psikoloji ve organizasyonel psikoloji gibi disiplinler ortaya çıkar. Tüm bunların amacı, verimli çalışmaya uygun bir "insan mühendisliği" yapmaktır. İşe alım ve değerlendirme, iş tanımları, performans yönetimi, liderlik, vb. bir çok konu, işletme biliminin ve onun alt dallarının ele aldığı meselelerdir. Artık şirketin iyi yönetilmesi demek, insanların iyi yönetilmesi, motive edilmesi, iyi performans gösterenlerin doğru şekillerde ödüllendirilmesi, çalışanların gerektiğinde danışmanlık ve mentörlük almalarının sağlanması demektir. Yani şirketler "insanileştirilirken", insanlar "şirketleştirilir" ve "şirketselleştirilir". Yani, şirketlerin verimli ve karlı olarak çalışmak için ihtiyaç duyduğu parametreler, söylemler, bilgi ve disiplinler, insanlar tarafından içselleştirilir. Böylelikle, geçmişte kapitalizmi krize sokan, "kapitalist" ile "çalışanın/işçinin" "çıkar çelişkileri" görünmez ve anlaşılmaz hale gelir. Artık, yeterince "mutlu" ve "başarılı" olamayan insanlar, sorumlu olarak kendilerinden başka hiç kimseyi göremezler.

Bu yeni yönetimi daha önce "yönetimsellik" olarak ele almıştık. Bu yönetimsellik sayesinde ki, ekonomi, iş yeri (şirket), toplum ve sosyal ilişkileri oluşturan iktidar ağları, belirli kendilik teknikleri ve teknolojileri kullanan özne ve öznellik üzerinden belirli siyasi hedefler doğrultusunda şekillendirilir. Nikolas Rose bu yeni durumu şöyle özetler:

'Bunlar sayesinde, *makroekonomik politikayı, şirketin yönetimini ve insanın özneliği ile birlikte emek sürecinin tasarımını bir hesaplamalar ve teknolojiler ağına bağlayan yeni iktidar ağları kurulmuştur*¹

¹ Rose, N. (1999). *Governing the soul*. New York: Free Association Books, s.60. (çeviri bana ait)

İş, bir sosyal ilişkiler meseledir de artık. Böylelikle, çalışmanın karşılığı olarak, sadece ücret değil, "iş tatmini", "kendini gerçekleştirme", "sosyal ilişkiler" ve "insan ilişkileri" gibi faktörler de kullanıma sokulmuştur. Kendi ürettiği şey, üretim süreci ve yaşamı üzerinde hala bir kontrolü olmayan çalışanın yaşadığı çelişkilere, bu tarz psikolojik bir müdahale yapılmış olur. Daha önceden kapitalistin bir sorunu olan, "üretimin verimliliği" konusu, artık "çalışanın refahı ve iyiliğine" bağlanmış ve bir 'çalışan meselesi' olarak sorunsallaştırılmış ve rasyonelleştirilmiş olur.

Çalışan öznenin kendi iyiliği ve refahını sağlamaktan sorumlulaştırıldığı noktada, konunun iş yerinden "özel alana" taşınması kaçınılmaz olur. Böylelikle, şirket ve şirketleşme, çalışanın bütün yaşamını yöneten bir rasyonalite ve pratik haline gelir. Çalışanlar, iş yerindeki performansını artırmak için, iş yeri dışında da, eğitimlere katılırlar, profesyonel ve psikolojik destek alırlar, aile meselelerini ve çocuk yetiştirmeyi bir performans kriteri olarak ele alırlar, bedenlerini bir tür "güç göstergesi" olarak tasarlar ve dönüştürürler. Sağlıklı ve güzel bir bedene, işlevsel bir aileye ve insan ilişkilerine sahip olmak, esasen profesyonel öz-yönetim meseleleridir.

Bu şekilde, yönetimsellik, sosyal, ekonomik ve toplumsal alanlara nüfuz eder, bütün iktidar ilişkilerini şekillendirir. Yönetimsel iktidar, her bir birey ile, her bir düzlemde, bu şekilde bir iktidar ilişkisi kurar. İşi insana, insanı işe uydurmak için, bir çok psikolojik yöntem uygulanır. Bu yöntemleri zaten öznel kendileri kendileri üzerinde de uygularlar. Örneğin, daha iyi konsantre olmak için terapiye giderler. Gerektiğinde kişilik testlerine tabi tutulurlar ve daha verimli olabilecekleri alanlara yönlendirilirler ya da çocukluklarında yaşadıkları travmaların etkisinden kurtulmak için terapi edilip, iş yaşamına kazandırılırlar. Mesele, her zaman, "hesap" yapma ve karı maksimize etme meselesi olarak ele alınır. İnsan yaşamı, bir kar maksimizasyonu aracı haline gelir.

Çalışanlar, kendi istek ve arzularına rağmen değil, kendi istek ve arzuları doğrultusunda, çalışmaya motive edilirler. İnsanları buna ikna edebilmenin

yollarını daha önceki bölümlerde ele almıştık. İnsanlar, verimli çalışmalarının önünde engel olabilecek her şeyi kendi kendilerine kaldırmak konusunda öznel olarak ikna edilirler. İnsanlar buna ikna olurlar, çünkü, kendi öznellikleri, "iş ve çalışma" üzerinden inşa edilmiştir, onlar birer "çalışan öznedir", hayatlarının anlamı 'başarı, performans ve kendi kendini gerçekleştirir.' Bu sebeple de son derece başarılı olup, yaşamlarını ölene kadar büyük bir rahatlık içinde sürdürecektik kadar para biriktirmiş olsalar da, bir çok insan için işten ayrılmak veya emekli olmak düşünülemez bir şey olur, hatta ölümle eş değer bir hal alır.

5.3 Yönetim Bilimi

Sosyal yaşamın bir tür şirket gibi kurulmuş ve işliyor olduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, "yönetim bilimi" diye ayrı bir başlık açılması son derece doğaldır. İnsan öylesine "bireyselleştirilmiş" ve öylesine "rekabetçi" haline gelmiştir ki, "şirket ve insan yönetimi" diye ayrı bir uzmanlık ve bilgi alanı ortaya çıkmıştır.

Yönetim bilimi, insanları yönetmek konusunda özel bir teknik bilgiye sahip olduğunu iddia ederken dayandığı temel şey, çalışanlar hakkında onlardan daha fazla olarak belirli türde bir bilgiye sahip olduğuna dair bir rasyonalite üretmektir. Bunu Nikolas Rose şu şekilde özetler:

*Yönetim bilimi kendini profesyonel bir uzmanlık alanı olarak kurdu ve yönetsel kontrole ihtiyaç duyulmasının sebebi olarak kapitalist disiplini değil endüstriyel verimliliği öne sürdü. Yönetimin otorite ve meşruiyeti sadece pratik deneyimine değil aynı zamanda bu deneyimi teknik bir rasyonalite yapısı içinde kullanmasına dayandırıldı. Dolayısıyla, yönetim, rasyonal şekilde yönetebilmek için işçiyi bilmeye ihtiyaca duymaya başladı.*¹

Çalışanlar da yöneticinin kendileri hakkında onları yönetecek kadar bilgiye sahip olduğuna dair otoriteyi kabul ederler. Tıpkı, insanların 'psi' disiplinlerinin kendileri hakkında söz söyleme otoritesini kabul etmeleri gibi.

¹ Rose, N. (1999). *Governing the soul*. New York: Free Association Books, s.73. (çeviri bana ait)

Yönetim bilimi, "insan ilişkilerini" yönetirken, insanların öznellikleri üzerinden çalışır ve hem onların hem de şirketin çıkarlarına en iyi şekilde hizmet edecek bilgiyle donanmış olduğu iddiası ile belirli bir "insan ilişkileri dili" ve "teknigi" kullanır. Bunun için de aslında çelişik olan çalışan ve patron çıkarları sebebiyle, yönetilmeye direnç gösterebilecek insanlar, şirketsel yönetimin müttefiki haline getirilirler. Böylelikle, çalışanın özneliği artık şirketin verimliliği ve karlılığı önünde bir engel olmaktan çıkarılır. Yönetim, çalışan ile kapitalist arasında bir tür arabulucu olarak işlev görür. İş artık çalışan için, hem psikolojik hem de sosyal olarak tatmin olduğu bir yerdir. Böylece, "çalışan mutluluğu", sermayedar ve yönetici sınıfın hedefleri arasına yerleştirilir ve bu çalışanın çok net olarak anlayacağı şekilde söylemselleştirilir. Elbette ki bu belirli türde bir tanımı olan bir mutluluktur. Ayrıca, mutluluğu hedeflemek ile mutluluğu gerçekten sağlamaya niyet etmek arasında dramatik farklar vardır.

İş yeri sadece bir üretim kurumu olmaktan çıkarılır, tüm yaşamın geçirildiği bir yer halini alır. O yerde, insan ilişkileri, arkadaşlıklar kurulmalı, beslenmeli, yaşam hedefleri şirketin hedefleri ile paralelleştirilmeli, öznel ve şirketsel teknikler uyumlanmalıdır. Sözde "mutluluğun" bu uyum aracılığı ile üretilmesi gerekmektedir. Oysa, asıl amaç, çalışanın, sermayedar lehine ve kendi çıkarları aleyhine çalıştırılırken, kendi onayının da alınmasını sağlamaktır.

Nikolas Rose'a göre çalışanların davranış ve tutumları iki yolla yönetilir: *iletişim ve liderlik*.¹

Yönetimsellik, iletişimi bir teknik olarak kullanır. Yönetimsel iktidar (burada şirket yönetimi) gerçekleri, sonuçları ve olayları kendi siyasi ve ekonomik amaçlarına hizmet edecek şekilde anlamlandırmak ve bu anlamı söylemleştirerek genel geçer bir "doğru" ve "hakikat" olarak dolaşıma sokacak şekilde çeşitli teknikler kullanır. Örneğin, toplu işten çıkarmalar yapılan bir şirkette, "işten çıkarma", "verimlilik artışı" ve "maliyet yönetimi" olarak anlamlandırılır, şirket çalışanlarının kendisine fizibilite hesapları yaptırılır, sunumlar hazırlatılır, belli sonuçlara varılması sağlanır ve çıkan sonuçlara

¹ Rose, N. (1999). *Governing the soul*. New York: Free Association Books, s.88. (çeviri bana ait)

göre, "işten çıkarma" yapılacak en "karlı" ve "faydalı" şey olarak rasyonelleştirilip, bütün şirkete iletilmiş olur. Çalışan mutluluğu, maliyet yönetimi ve toplu işten çıkarmalarla çelişmez, tam tersine örtüşür hale gelir.

Çalışanların belirli bir "liderlik" tarzı ile yönetilmesi de diğer bir yoldur. Demokratik yönetim, yani çalışanların da yönetim üzerinde söz hakkına sahip oldukları duygusunu veren bir liderlik tarzı, çalışanların mutluluğunu, aidiyet duygusunu ve motivasyonunu artırır. Burada kritik olan nokta, zaten sermayedar amaçlarını içselleştirmiş olan öznelerin, yönetim konusunda pek da aykırı fikirlerinin olmamasıdır. Bu öyle bir demokrasidir ki, toplu işten çıkarmalar konusunda herkes hemfikirdir. Çünkü verimliliğin artmasını kendi öznel hedefleri ile uyumlu olarak içselleştirmişlerdir.

Liderlik konusu son yıllarda giderek popüler olan bir tür "yönetim ustalığı" haline getirilmiştir. Neoliberal söylemi üreten ve yayan üniversitelerde, 'think tank'lerde ve yayınlarda, insanları motive ederek ve içlerindeki "potansiyeli" harekete geçirerek adanmış, yüksek performans sergileyen, şirketin karlılığını bir hedef olarak içselleştirmiş çalışanlar üreten yöneticilerin "liderlik" becerisinin yüksek olduğu anlatılır. Bu öyle bir ustadır ki, kişileri kendi kendilerini motive eden, denetleyen, ödüllendiren ve cezalandıran çalışanlar olmaya ikna edebilir. Yani, aslında "lider", tam da sıkı "disiplinci" yönetim tarzından ziyade, "yönetimselliğin" yapıcı ve üretken metotlarını en iyi şekilde kullanan kişidir. Liderlik, neoliberal şirket yönetiminin ustalık seviyesidir.

Yöneticiler ve liderler, sadece yönettikleri çalışanların öznellikleri ve psikolojileri üzerinden değil, kendi öznellik ve psikolojileri üzerinden de işlev görürler. Ötekileri yönetmek konusunda belirli bir uzmanlık ve psikolojiye, ya da "liderlik" yeteneğine sahip özneler olarak kendilerini kurarlar. Liderlik becerilerini sorunsallaştırırlar. Kendileri de yönetimsel becerilerinin ölçülmesine ve değerlendirilmesine ikna olurlar. Bunu hem kendileri kendi üzerinde uygularlar hem de daha üst seviye yöneticiler onlar üzerinde uygular. Yöneticilik ve liderlik de, yönetimsel iktidara eklenmiş bir öznellik türüdür.

Yönetici sınıfının ve liderlerin alameti farikası, çalışanın emeğini ve kendisini, anlaşılabilir, hesaplanabilir ve "yönetilebilir" yapmak suretiyle çalışanı ve emeğini ekonomik hesabın rasyonalitesine bağlamaktır. Bunun en etkin yolu, ücreti performans üzerinden hesaplanan bir hale getirmektir. İş yerindeki üretim ilişkilerini, insan ilişkilerini ve üretimi yasal zorunluluklarla ve disiplinle düzenlemek yani işçilere "ne yapmaları" gerektiğini emretmek yerine, çalışanların kendi performanslarını kendilerinin kontrol ettiği, kendi kendilerini yönettikleri bir "yönetimsellik" uygulamak çok daha karlıdır. Performans ölçümleri, ücret farklılıklarını işçiler nezdinde rasyonel kılan araçlardır. Böylelikle çalışanlar da daha yüksek ücret almak için daha çok çalışmaya ikna olurlar ve performans ölçümlerini içselleştirirler.

İş yerinde verimliliği artırmanın en iyi yolu, verimlilik artışını çalışanların kendi meselesi haline getirmektir. Çalışanların performans ve ücret-ödül şemalarının belirlenmesi başlı başına bir uzmanlık konusu olmuş, bu konu etrafında yeni disiplinler türemiştir. Çalışanın emeğinin hesaplanabilir ve yönetilebilir hale getirilmesi bu yeni teknik uzmanlığın ve iş yerindeki yönetimselliğin ana konusudur. Bu bir anlamda, emek yabancılaşmasının yol açtığı gerilimleri hafifletme çabasıdır da. Çalışan, kendi emeğini ve üretimini kendisi de bir "hesap nesnesi" haline getirmek konusunda sermayedarın müttefiki haline gelir. Elbette, bu durum emek yabancılaşması sorunsalını ortadan kaldırmaz. Fakat bu sorunsalın, işçiler ve çalışanlar tarafından gündeme taşınması riskini ciddi anlamda azaltır.

Ücret-ödül ve performans ilişkisinin bir hesap meselesi haline getirilmesinin bir diğer etkisi, yeterince çok kazanamayan insanların bunu kendi başarısızlıkları olarak sorunsallaştırmalarıdır. Bu, yönetimselliğin kullandığı temel stratejilerden biridir. Yönetimsellik, bunu "kendini gerçekleştirme" (*self-actualization*) denilen bir kavramı kullanıma sokarak yapar. Burada önemli olan nokta şudur: Hem çalışan kendini gerçekleştirmeyi işteki performansı üzerinden yapmaya ikna olur, hem de yönetici sınıfı, işi çalışanın kendini gerçekleştirme amacına uygun şekilde tasarlamayı üstlenir. Bu tasarım, yönetim biliminin uzmanlık alanlarından biridir. Çalışan, yaşamının anlamını

işte ararken, yöneticiler de işi çalışan için "anlamalı" hale getirmek zorundadırlar. Yönetici, çalışanın iş ve yaşam tatmininden sorumludur.

Nikolas Rose, değişen iş etiği ile ilgili durumu şu şekilde açıklar:

Son on yılda vatandaşın ('citizen') ekonomik fonksiyonlarının güçlü imajları kararlı bir şekilde değişti. Eski ekonomik etik, o çok övünülen "Protestan iş ahlakı", işçi için, çok çalışmanın ahlaki, kişisel ve sosyal olarak iyi olduğu, çalışmaya adanmışlığın ve tatminin ertelenmesinin gerektiği ve ancak belirli bir endüstride devamlılığın, iş yaşamı süresince stabil beklentilerin, artan ücretlerin ve gençliğin bağımsızlığı, evlilik ve aileyi de kapsayan öngörülebilir bir yaşam döngüsünün garantisi olabileceği şeklinde bir değerler kümesi ilan etmişti. Fakat, vatandaşa sosyal yaşamda ve işte atfedilen yeni zorunluluklarla birlikte, artık böylesi bir etik söz konusu değildir.¹

Artık, yeni bir tür etik anlayışı hakimdir. Sosyal yaşam ve çalışma hayatı birbirinden ayrı olarak düşünülemez. Üretici özneden, arzularını ertelemesi istenmez, tam tersine arzularını çalışma yaşamı içinde ve üretime sağladığı katkı oranında tatmin etmesi gerekir. Burada önemli olan, insanların neyi arzuladıkları üzerindeki kontroldür. Belirli türde bir yaşam ve başarı şeklini içselleştirmeleri sağlanmış olan öznelere, bunu elbette ki daha çok üreterek ve daha çok tüketerek sağlamak konusunda yönetsel iktidarla aynı fikirde olacak şekilde motive olmuşlardır. İnsanlar, bireysel başarı ve anlam ararken, aslında 'özgürce ve çokça tüketmelerini' sağlayacak olan "iş ararlar". Çünkü başarı ve anlam, tüketime endekslenmiştir.

Çalışma ve işin de, çalışanın bu belirli tipteki özneliğine uyum gösterecek şekilde ve verimliliği ve kaliteyi artıracak şekilde reforma tabi tutulması gerekir. Bu Nikolas Rose'un deyimiyse işin insanileştirilmesidir (*humanization of work*).²

Dolayısıyla yeni "yönetim" anlayışı, bir yandan kendilerini gerçekleştirmeyi iş ve üretim üzerinden yapan insanların içsel güdülerini şirketsel bir dile

¹ Rose, N. (1999). *Governing the soul*. New York: Free Association Books, s.103. (çeviri bana ait)

² Rose, N. (1999). *Governing the soul*. New York: Free Association Books, s.104.

dökmeye ve bu amaca uygun şekilde dönüştürmeye çalışmak, bir yandan da işi bu yeni özneye uyumlu hale getirmeye çalışmak gibi ikili bir görevi üstlenmiştir.

Bu anlamda değerlendirildiğinde, "iş güvenliği" artık yasal bir mesele değil, çalışanları kendilerini güvende hissetmemelerinin yol açabileceği gerginlik sebebiyle oluşabilecek bir "verimlilik" ve "hesap" meselesi olarak sorunsallaştırılır.

Bireyselleştirme ise, işi her bir çalışanın anlam bulabileceği kadar otonom bir şekilde yürütebileceği şekilde tekrar tasarlamayı gerektirir. Otonomluğu optimize etmek, çalışanların özneliğini iş yerine en uygun şekilde entegre etmeyi gerektirir. Rotasyonlar, görev tanımlarının ve içeriklerinin zenginleştirilmesi, görev dağılımı, takım çalışması ve motivasyon gibi kavramlar çalışanların yaptıkları işte anlam bulmalarını sağlamak ve nihayetinde verimliliği artırmak konusunda verilen uğraşlardır.

Bütün bu çabalar, esasen, derin bir kopukluğu, yabancılaşmayı ve kapitalist üretim ve iktidar ilişkilerinin yol açtığı müthiş iktidarsızlaştırmayı maskeleyerek, sermayedar-yönetici-çalışan üçlüsü arasındaki çıkar çatışmalarının su üzerine çıkmasını engellemek ve çalışan özne olarak insanların yaşadıkları mutsuzlukları kendi performans ve uyum sorunları olarak sorunsallaştırmalarını sağlamak için kullanılan teknik ve stratejilerdir.

Artık, sıkı bir disiplin altında çok çalışmayı içeren Protestan iş etiğinin yerini, daha sosyal bir etik alır. Bu yeni etiğin normları, şirkete uyum göstermek, diğer çalışanlara uyumlu çalışmak ve iş birliği göstermektir. Sorgulamadan adapte olmak ve uyum göstermek artık başarının, iş yerinde yükselmenin ve sosyal yaşamda sınıf atlamanın temel faktörü haline gelir.

Böylelikle üretim ilişkileri üzerinden toplumun ve yaşamın her alanına yayılan yeni bir iktidar ilişkileri modeli benimsenmiş olur. Bu, aslında öznelerin kendi kendilerini iktidarsızlaştırmalarını (hadım etmelerini) ödüllendiren bir model olduğu oranda bir "iktidarsızlık modelidir".

Elbette ki insanlar, sonunda iktidarsızlaşacaklarını bile bile belirli bir yönetimsellik çerçevesine girmeyi kabul etmeyeceklerdir. Onları ikna etmenin bazı yolları vardır. Bunlardan en önemlisi, "insan doğası" ile ilgili bazı varsayımlarda bulunmak ve bu varsayımlar üzerine bir yaşam ve motivasyon alanı inşa etmektir. İnsan doğası varsayımlarının detayına daha önceki bölümlerde değinmiştik. Ölüm korkusu içinde şiddetli bir rekabete sürüklenen (çünkü neoliberal iktidar bu çerçeveyi kurmuştur) insanlar, dayanışmadan tamamen uzakta, bireysel başarı peşinde koşarken, onları şiddetli bir şekilde motive edecek ve öznellikleri üzerinden yönetilebilir yapacak olan şey, onlara "iyi tanımlanmış hedefler vermektir". "Kendini gerçekleştirme" denen kavram tam da bu kendini, kendi koyduğu hedefler üzerinden yönetmeye ve iktidara kendiliği üzerinde bir yönetim alanı açmaya tekabül eder.

Yönetim psikolojisi uzmanları, insanların en kötü şartlarda bile bir "amaç doğrultusunda çalışıyor olmak duygusu", "kendini gerçekleştirme", "hedefler" ve "büyüme" gibi içsel güdüler etrafında motive edilebileceği fikrini tasarladılar. İşte bunlar, insanları gerçekten de mutlu etmeye çalışmaktan çok daha "karlı" yöntemlerdi. Zira, bütün bu güdüler ve hedefler şirket-ekonominin hizmeti ile bağlanabilecek şeylerdi. Yani insanların kişisel hedefleri ve kendilerini gerçekleştirme amaçları, şirketlerin ve ekonominin hedefleri doğrultusunda kullanılabilir olmalıydı. Madem insanlar, belirli hedefler doğrultusunda çalışmaktan hoşlanıyordu, bu hedefler neden şirketlerin çıkarlarına hizmet etmesindi, ve neden gerçekten de insanlar şirketlerin çıkarlarına en şekilde hizmet edecek şekilde konumlanmayı, "kendini gerçekleştirme" olarak duyumsamasınılardı?

Yönetim bilimini bugünkü haline getiren uzmanlardan biri olan Frederick Herzberg, iş yaşamında tatmin ve tatminsizliğin nedenlerini araştırmış ve bu nedenleri "hijyen faktörleri" ve "motivasyon faktörleri" olmak üzere ikiye ayırmıştır. Hijyen faktörleri, yokluklarında çalışanları mutsuz eden, varlıklarında ise mutlu etmeyen, sağlanması "zorunlu" faktörlerdir. Örneğin, yeterince iyi bir ücret, iş güvenliği gibi. Motivasyon faktörleri ise, çalışanlarda asıl tatmini ve mutluluğu yaratmak için kullanılabilir faktörlerdir. Kendini gerçekleştirme, aidiyet duygusu, büyüme, yeterince komplike ve tatmin edici

görev tanımları gibi. "Motivasyon faktörleri", çalışanların kişisel güdülerini ve hedeflerini, şirketin hedeflerine bağlamak ve uyumlu kılmak için öznellik üzerinde çok elverişli bir alan açar. Çünkü kendini geliştirmek aynı zamanda şirketin çıkarlarına en iyi şekilde hizmet edecek şekilde kendini eğitmek, uyarlamak, uyumlamak ve işbirliğine uygun hale getirmek anlamına gelir.

Artık mesele, "tembel ve çalışmak istemeyen çalışanları" çalışmaya zorlamak değil, insanların "kendini geliştirmek ve gerçekleştirmek" için "çalışan özneler" olarak kendi kendilerini kurmalarını sağlamaktır. Böylece, insanların psikolojik güdülerini ve "uyandırılmış ihtiyaçları", şirketin başarısına kanalize edilebilir hale gelir.

Gelişen teknoloji, artan rekabet artık yeni bir "yönetim" anlayışı gerektirirken, "yönetimsellik" şirketler için de bu ihtiyaca verilmiş bir cevap olarak ortaya çıkar. İnsanı, sadece bir üretim faktörü olarak gören, onu sürekli gözetleyen, disipline eden, kontrol eden bir yönetim anlayışından, "pozitif" bir yönetim anlayışına geçilir. Bir anlamda, soğuk ve duygusuz yönetim tarzı yerine, sıcak ve duygular üzerinden uygulanan bir yönetim tarzı gelir. İşin trajik tarafı, insanlar, temel ihtiyaçlarının uyarıldığını ve manipüle edildiğinin farkında değildirler. Kendi amaçları doğrultusunda, kendi istekleri ve özgür seçimleriyle belirli şekilde çalıştıklarını düşünürler. Bir şirkette, o şirketin performansını artıracak şekilde çalışmak artık, "kazanan" (*winner*) olmakla o kadar özdeşleştirilir ki, şirketsellik çerçevesi dışında var olmak ya da üretim yapmak, "kaybeden" (*loser*) olmakla eşdeğer görülür. Yeni yönetimselliğin kullandığı "pozitif" ve "motive edici" strateji tam da burada yatar. Şirketsellik çerçevesinde çalışmak, performans göstermek ve uyumlanmak, insan zihninde "*pozitif*"¹ olarak kodlanır.

Antik Yunan'daki, sınırsızlaştırıcı ve sonsuzlaştırıcı "insan eylemliliği" olarak anlaşılabilir çalışma faaliyetinin aksine, insana '*a priori*' bir "öz ve doğa" atfeden ve aslında tam da bu doğayı ve özü kuran, "yaratıcı" ve "inşacı" bir yönetimseliktir bu. Yani, insan ve insan ruhu, kurumlarla, düşüncelerle ve

¹ (burada metnin geri kalanından farklı olarak, pozitif kelimesi 'olumlu' anlamında kullanılmıştır)

söylemlerle üretilir ve yönetilir. Yönetim bu anlamda tam da insan ruhunu yönetirken üreten bir mekanizmadır. İnsana belirli bir doğa atfederek bunun etrafında bir iktidar ve yönetim modeli kurmak aslında tam da insanda böyle bir doğayı ya da ruhu yaratmak ve üretmektir. Böylece, "sermayedar ve çalışanın çelişen çıkarları" meselesine de bir çözüm getirildiği düşünülür.

Artık, ekonomik, psikolojik ve sosyal alan arasındaki engeller kaldırılmış, hepsi insanların özneliliği üzerinden yönetilen tek bir iktidar alanına dönüştürülür. Bu sebeple, "insan ilişkileri" konusu da karşımıza "iktidar ilişkilerinin" önemli bir tezahür alanı olarak çıkar.

5.4. Neoliberal Şirket -Toplumda "İnsan İlişkileri" Yönetimi

İş yerlerinde verimliliği artırmak için yapılan bir çok ayarlama içinde en önemlisi "insan ilişkileri" yönetimi konusundadır. İş yerleri her şeyden önce bir "iletişim" platformudur. İşler insanlar arasındaki iletişimlerden oluşur. İletişim, yapılan işin gerektirdiği "iktidar ilişkilerinin" pratik bir uygulamasıdır aynı zamanda. Çalışanların değerlerinin, yönetimin değerlerine paralel hale getirilmesi de temel amaçlardan birisidir.

İnsan ilişkileri konusunun da, tıpkı diğer yaşamsal eylemler gibi, içi boşaltılmış ve bu konu da bir "rekabet ve bireysel girişim" meselesi haline almıştır. Bu denli bireyselleşmiş insanların, "ötekini" varlığını tahayyül etmesi ve ötekini ihtiyaçlarını anlaması neredeyse imkansızlaşmıştır. Sadece "ben" diliyle konuşabilen ve anlayabilen insanlar, dünyayı sadece kendi hedefleri, hesapları ve ihtiyaçları üzerinden algılayabilirler.

Paul Verhaeghe 29 Eylül 2014 tarihli The Guardian'da yayınlanan 'Neoliberalism Has Brought The Worst In Us' adlı makalesinde "*son 30 yıllık tarihi boyunca neoliberalizmin insanların kişilik özellikleri üzerinde ciddi anlamda etkileri olduğunu ve neoliberalizmin belirli kişilik özelliklerini diğerlerine oranla daha öne çıkardığını*"¹ belirtir.

¹ Verhaeghe, P. (2014, Eylül). Neoliberalism has brought the worst in us. *The Guardian*.

Psikopatolojik kişilik özelliklerine yakın olan bu özelliklerden biri "*ikna edicilik*" ve "*ağzı iyi laf yapma*" olarak Türkçeleştirebileceğimiz '*articulateness*' özelliğidir.¹ İkna edici konuşma, iyi sunum yapma gibi beceriler özellikle neoliberal işletme okulları dediğimiz Harvard ve Stanford gibi okullarda ve bu okulları örnek alan diğer işletme fakültelerinde temel bir meslek becerisi olarak öğretilir. Dünyanın en ünlü danışmanlık firmalarının ve yatırım bankalarının temel uzmanlık alanı "içerik" oluşturmaktan çok, belirli bir ekonomik veya stratejik amacı gerçekleştirebilmek üzere "iyi sunum" hazırlamak ve ikna edici olmaktır.

Fakat Verhaeghe uzun yıllar süren araştırmalarının sonucunda çok daha çarpıcı iddialarda bulunur:

*Kendini piyasada daha iyi pazarlamak için rahatlıkla ve ikna edici şekilde yalan söyleyebilmek de bazı insanlara bir çok kapıyı açacak kadar "rekabet avantajı" haline gelmiştir. Kendini ve başarılarını abartarak övmek, küçük bir rol aldığı projeleri sanki kendisi yönetmişçesine pazarlayabilmek bazı insanları rekabette öne çıkaracak özellikler haline gelmiştir. Bu tarz bir çok yalan ve abartı yakalanmadan kalır.*²

Ancak, aylar ve hatta yıllar sonra, bu kişilerle birebir iş ilişkisi kurulduğunda, beklenen sonuçlar alınmadığında da çok da üzerinde durulmaz. Çünkü ne de olsa bahsi geçen kişi sadece, iyi bir sunum, yapmıştır ve kendini "iyi pazarlamayı becermiştir". Kimse onu bunun için suçlayamaz. Yani bazı insanlar, rekabet ortamındaki davranışlarının sorumluluğunu almadan, yakayı kurtarırlar.

Güdüsellik (*impulsiveness*), sonuçları toplum ve öteki insanlar için riskli olabilecek eylemlere düşünmeden girişme, etik değerlerin esnekliği gibi özellikleri olan insanların kurumsal dünyanın belirli alanlarında daha hızlı yükseldiği gözlemlenir. Bunun en iyi örneklerinden birisi, 2008 yılında Londra'dan başlayarak dünyaya yayılan finansal krizdir.

¹ (Verhaeghe, tanınmış psikopatoloji uzmanlarından olan Robert Hare'in hazırladığı psikopati özellikleri listesinden faydalanarak bazı çıkarımlarda bulunmuştur.)

² Verhaeghe, P. (2014, Eylül). Neoliberalism has brought the worst in us. *The Guardian*. (çeviri bana ait)

Neoliberalizmin insanlar üzerinde yaptığı en yıkıcı etkilerden biri, bireyselliği yüceltirken, gerçek dostluk, güven, öteki insanlara ve topluma karşı sorumluluk ve dayanışma duygularını son derece güdükleştirmesi ve "rekabeti" yüceltirken, insanları ve çalıştıkları şirketleri öteki insan ve şirketlere göre öne geçirecek olan eylemler dışında hiç bir şeyle ilgili kaygı duymamaya sevk etmesidir.

Verhaeghe bunu şu şekilde özetler:

Dayanışma pahalı bir lüks haline gelir. Ana iştegal alanı her zaman durumdan rakiplerinize göre daha fazla kar elde etmek olduğundan, bu durum geçici müttefikliklerin öne çıkmasının yolunu açar. Çalışma arkadaşlarıyla sosyal bağlar ve şirkete veya organizasyona olan bağlılık zayıflar.¹

Verhaeghe'ye göre bu durumun dramatik göstergelerinden birisi de giderek artan 'mobbing' vakalarıdır. Bu noktada ben Verhaeghe'nin çalışmasını biraz daha ileri götürmek istiyorum.

Mobbingi, iş yerinde, okulda veya ordu gibi kurumlarda, bir veya birkaç kişinin, bir kişi ya da bir grup tarafından sistematik olarak baskı altına alınması, rahatsız edilmesi ya da çeşitli şekillerde taciz edilmesi olarak ele alabiliriz. Amaç, genellikle kişiyi yıldırma ve istifa etmeye zorlamaktır. *Mobbinge* uğrayan kişiler genellikle yetenekli, zeki, yaratıcı, başarılı ve dürüst kişilerdir. *Mobbing* zaman zaman da belirli bir iş yerinde verimliliği artırmak, disiplin sağlamak, çalışanları topyekun olan sindirmek ve bastırmak için bir yönetim stratejisi ya da taktiği olarak kullanılabilir.

Öncelikle tespit etmemiz gereken şey *mobbing* durumunun yaygınlığı itibariyle neredeyse iş yerleri için yeni bir davranış normu haline gelmiş olduğudur. "Disiplin sağlamak, verimliliği artırmak ve refleksleri geliştirmek" için kullanıldığını söyleyerek sanırım ileri gitmiş olmayız. *Mobbingin* bu denli yaygınlaşmasının sebebi, öncelikle ile şirketsellik arasında çok iyi bir ara yüz

¹ Verhaeghe, P. (2014, Eylül). Neoliberalism has brought the worst in us. *The Guardian*. (çeviri bana ait)

olarak işlev göstermesidir. *Mobbing*, neoliberal şirket yönetiminin bir anomalisi ve istisnai durumu değil, kullandığı bir teknolojisidir. Özellikle 2008 krizinden sonra, gerek ABD ve Avrupa'da gerek Türkiye'de son derece artan işsizlik sorunu, *mobbingi*, makro ve mikro ekonomik amaçlar için kullanmayı elverişli kılmıştır. İşsiz olanların iş bulamadığı bir ortamda, çalışanlar, işlerini kaybetmek korkusuyla giderek daha çok üstlerinin ve patronlarının iktidarına boyun eğmek ve itaatkar olmak zorunda kalmışlardır. *Mobbing* davalarının uzun sürmesi ve psikolojik şiddetin yasal olarak ispat edilmesinin zorluğu bir yana, yasal bir zafer kazanılsa bile alınacak olan tazminatların kişinin maddi ve manevi kayıplarını karşılamayacak olması da "boyun eğmeyi" ekonomik olarak daha "karlı" hale getiren faktörlerden biridir. Daha da önemlisi, herhangi bir şirkette *mobbinge* uğramış ve bunu kayıtlara geçirmiş çalışanlar, o şirket ve şirketin bağlı olduğu grup tarafından resmi olmayan bir "kara listeye" alınmakta, çalıştıkları sektörde adları ve kişilikleri zedelenmekte ve bu kişiler bir daha iş bulmalarını imkansızlaştıracak şekilde "problem çıkarıcı kişi" olarak sınıflandırılmaktadır. Neoliberal yönetimselliğin özneleştirme stratejileri bu hususta elle tutulacak kadar maddeleşir. *Mobbinge* uğrayan insanlar, hem iş ve arkadaş çevreleri "insan ilişkilerini idare etmeyi bilmeyen" ya da "problemlili insan" diye özneleştirir hem de *mobbinge* uğrayan kişi bu tanımları kabullenir ve kendini bir "ayrık otu" ve "problemlili insan" olarak kabul eder. İstifa, utanç, psikolojik ve bedensel rahatsızlıklar, sosyal geri çekilme ve intihar, *mobbinge* uğrayan insanların tipik tepkileridir.

Neoliberal düzen, *mobbingi* de hem uygulayan hem de üzerinde *mobbing* uygulanan özneler nezdinde bir "hesap meselesi" olarak rasyonelleştirmektedir. İş verenler ve patronlar *mobbingin* yasal çerçevesini bilirler ve çalışanlara uyguladıkları *mobbingin* şiddetini yasal olarak sorun teşkil etmeyecek seviyede tutacak şekilde ayarlarlar. Neoliberal yasal çerçevenin nasıl da etkili bir "*mobbing* eylem alanı" açtığıнын son derece net bir göstergesidir bu. *Mobbinge* uğrayan kişiler ise, olası bir *mobbing* davası ve şikayet sürecinin maliyetleri ile kazanımlarını karşılaştırırlar ve şikayette bulunmamayı kendileri için genellikle sosyo-ekonomik olarak daha "karlı" bulurlar. Bu kendine içkin rasyonalitenin sonuçlarını incelediğimizde, iş verenlerin çok daha uysal, boyun eğen ve uyumlu bir çalışan kümesi elde

ettiklerini, mobbing davalarının maliyetinden kurtulduklarını, verimliliği ve karlılığı artırmak için iş yerinde genel bir korku ve disiplin atmosferi yaratmayı başardıklarını (örneğin ücret artışı istemekten korkan çalışanlar veya ücretsiz fazla mesaiye zorlamak gibi etkiler) ve bu rasyonalite ve hesaplamalar sonucu karlarını artırdıklarını görürüz. Çalışanlar ise, görünüşte ekonomik olarak kendilerince karlı olanı yaptıklarını zannederler. Oysa, ücret artışı konusunda bir güç oluşturamazlar, fazla mesai ücretlerinin hepsini alamazlar, kişilikleri zedelenir, boyun eğici, pasif ve iktidarsız özneler haline gelirler, psikolojileri ve bedensel sağlıkları bozulur, kimi zaman da intihar ederler.

Durumun bu hale gelmesinin ana sebeplerinden birisi de, çalışan öznelerin, iş verenle ve patronla kendi öznellikleri üzerinden kurdukları ittifaktır. Bireyci, rekabetçi ve kar ve başarı odaklı neoliberal özneler, kendi bireysel başarıları peşinde koşarken ve rekabet ederken, kendi iş arkadaşlarının onlar lehine ezilmesini de mubah bulurlar. Dayanışma, empati ve şefkatten uzak bu "psikopatolojik hesap dünyasında", *mobbingin* çok yaygınlaşan bir teknoloji haline gelmesi şaşırtıcı değildir.

Bu çalışmanın başında da belirttiğimiz gibi, neoliberalizm, yeni bir ekonomik elit sınıf daha üretmiştir. Bunlar C-seviyesi diye tabir edilen üst düzey yöneticiler ve bunlara yakın çalışan kilit personelden oluşur. C-seviyesi yöneticilerin bir kademe altında çalışan yönetici kadrolar, ticari kurumların genel işleyişinde ve insan yönetiminde en etkin ve faal olarak çalışan kademedir. Bu kademenin başlıca kariyer hedefi, ilerleyen yıllar içinde C-seviyesine terfi etmektir. C-seviyesine terfi etmek, bir çok karmaşık faktöre bağlıdır. Teknik bilgi, işine ve şirkete bağlılık, çalışkanlık, işiyle ilgili önemli başarılarla imza atmış olmak, iyi bir yönetici ve ekip lideri olmak ve iyi insan ilişkilerine sahip olmak gibi özellikler yazılı performans kriterlerinin başında gelir. Fakat, iş dünyasının yazılı olmayan kuralları ile aşına olan herkesin bildiği gibi, bütün bu performans kriterlerinden "geçer not almak" ve üst seviyeye terfi etmenin tek bir gerçek yolu vardır: C-seviye yöneticilere tam bir biat. Bu durum öyle bir hal almıştır ki "sermayedar çıkarlarına bağlılık" bile bu faktörden geriye düşer. Dünya, sermayedar çıkarlarının aksine, üst seviye yöneticilerin lehine alınan kararlarla batan şirketlerle doludur. Tıpkı, 2008

krizinde olduğu gibi. Gerek halka açık şirketlerde, gerek aile holdinglerinde giderek güçlenen bir C-seviyesi Hükümranlığı, kendi etiğini ciddi anlamda dayatmıştır.

Kağıt üzerinde çalışkanlık, teknik bilgi, şirkete bağlılık gibi faktörlere bağlı olan çalışan performansı patikte, kendini "bilgili imiş gibi", "şirkete bağlı imiş gibi", "çalışkan imiş gibi", "insan ilişkileri iyiyymiş gibi" "göstermek" konusunda uzmanlaşmaya denk gelmeye başlamıştır. Bu durum yukarıda ele aldığımız ve Verhaeghe'nin tespit ettiği gibi, "ikna edicilik", "rahat yalan söylemek", "iyi sunum hazırlamak" (muhtemelen 2008'den önce, batan Lehman Brothers yöneticileri, hissedarlara ve kamuya son derece iyi hazırlanmış sunumlar yapıyorlardı) "gerçekleri rekabette öne geçecek kadar çarpıtmak" gibi "becerileri" öteki insanlara göre daha yüksek olanların, gerçekten ahlaklı, çalışkan, bilgili ve empati duyguları yüksek olan çalışanlara göre daha çok yükseldiğini gösterir.

Elbette ki, bütün C-seviye yöneticileri ve onlara yakın çalışan insanları "psikopatolojik" davranışlar sergileyen insanlar olarak teşhis etmek ne haklı ne de bilimsel olarak doğru olur. (*Bu derinlikte bir çalışma kesinlikle yapılabilir ve yapılmalıdır da*) Fakat, bizim için burada önemli olan nokta, neoliberal şirket/toplum düzeninin belirli tipte "karakter özelliklerini" öne çıkarmaya meyilli olduğunun ve bunun örneklerinin de sık sık cereyan ettiği gerçeğinin altının çizilmesidir.

Daha da önemlisi, *mobbing* yapmaya meyilli, psikopatolojik bir takım davranışlar sergileyen bazı yöneticiler, tıpkı kendileri gibi insanları seçmekte, onlarla öncelikle boyun eğdirme üzerinden müttelik kurmakta, daha sonra onları kariyer basamaklarında ilerletmektedirler. Bu sebeple neoliberal şirket düzenine ara yüz olarak en iyi işlev gören bireyler, ilk başta yöneticileri tarafından iktidarsızlaştırılmış ve ezilmış bireyler arasından çıkar. Neoliberal şirkette "başarı" önemli oranda "biat etme ve boyun eğme" davranışlarını da içerir. Bütün bu konuların bağlamı "iktidar" sorunsalıdır. Neoliberal şirkette sermayedar dahil herkes iktidarsızlaşmıştır. Yönetici, daha yönetici olmadan önce biat etmeye zorlanarak iktidarsızlaştırılır. Neoliberal şirkette "yöneticilik"

çelişik bir şekilde öncelikle bir üstteki yöneticiye biat etmeyi gerektirir. Yani şirket gerçekte "yönetenlerden" ziyade "yönetilenlerden" oluşur. "Yönetmek", "yönetilebilmek" demektir.

Neoliberal yönetimsellik bireysel özgürlüğü ve sorumluluğu ve toplumsal refahı mutabakata vardırma iddiasında tam bir yenilgiye uğrar. Sonuç, tam tersi olur. Hesap yaparak boyun eğmiş ve iktidarsızlaşmış bireyler sorumsuzlaşmış, birbirlerinden kopmuş, dayanışma gösteremez olmuştur. Açık seçik yapılan büyük haksızlıklar karşısında iktidar ve irade gösterebilecek tek bir grup ve oluşum bulunamaz. Bunun en iyi örneklerini yakın zamanda Türkiye'de de yaşıyoruz. Haksızlığa uğrayan, işten atılan, dolandırılan insanlar tamamen yalnızdır. Bireyselleştirilmiş insanların kaderi budur. Bireylerin yaptığı hesaplar tutmaz ve yanlıştır. Bu hesaplar neoliberal rasyonalitenin içkinliği içinde yapılan hesaplardır. Neoliberalizmin uyguladığı yönetsel iktidarın özü budur: bireyselleştirerek iktidarsızlaştırmak.

Verhaeghe bunu "*çalışanların çocuksulaştırılması*" (*infantilisation*) olarak ele alır. Giderek artan performans kriterleri ve ölçümleri, baskı, psikolojik şiddet ve iktidarsızlaştırma çalışanları bir tür psikolojik regresyona sokar. Çocuksu öfkeler, kıskançlıklar, içerlemeler, kendini sürekli öteki çalışanlarla kıyaslama, haset, küçük büyük yalanlar söylemek (işten kaçmak, izin almak, terfi etmek, emekli olmamak gibi motivasyonlarla), ötekilerin küçük düşmesinden hoşlanma ve bunun olması için eylemlere girişme ve şikayet iş hayatında çok sık gözlemlenen davranışlardır. Verhaeghe bu durumu şöyle açıklar:

Bu durum insanları özgürce düşünmekten alıkoyan ve çalışanları yetişkin bireyler olarak ele almakta başarısız olan bir sistemin sonucudur.¹

Böylece, neoliberalizmin "bireysel özgürlükler" taahhüdü de boşa çıkmış olur. Neoliberalizmin söylemlerine bakılacak olursa, insanlar bireysel girişimde bulunmak, rekabet etmek ve piyasa ekonomisinde başarılı olmak için her türlü özgürlüğe sahiptirler. Oysa iş yaşamında fiilen yaşanan durum tamamen

¹ Verhaeghe, P. (2014, Eylül). Neoliberalism has brought the worst in us. *The Guardian*. (çeviri bana ait)

farklıdır. Hemen hemen herkes kendini güçsüz ve iktidarsız ve sınırlanmış hisseder. Kabul gören, sosyal ve ekonomik olarak "başarılı olmak" isteyen bir insandan talep edilen şudur: Biat etmek. Yani özgürlüğün tam tersi bir durum söz konusudur. Özgürlük sadece yöneticilere teslim olmakla da kısıtlanmaz. Toplumun dayattığı değer yargıları da bireyi çepeçevre kuşatır. Evlenmeyen, çocuk yapmayan, sabah 9 akşam 5 bir şirkette çalışmayan, öteki insanlara göre farklı veya pazarlanabilir olmayan ilgi alanları olan, belli markalardan giyinmeyen, araba kullanmayan vb. herkes "başarı oyunundan" dışlanır.

Fakat, görünen odur ki, bu yeni etik çerçevenin, "etik yaşama" uzaktan yakından bir ilgisi yoktur. Bu yeni etik, narsistik ve psikopatolojik karakter özelliklerini öne çıkaran bir tür "sapkın etik" olmaya doğru ciddi eğilimler göstermeye başlamıştır. Böylelikle o ünlü '*management science*' teriminin de gerçek içeriği ortaya çıkmış olur: durumu idare etmek.

Neoliberal politikalarla iyice belirginleşen "sendikasızlaşma" da çalışanları kolay birer av haline getirmeye yardımcı olur. Bir çok beyaz yakalı çalışanın kendi meslek grupları ile ilgili sendikaları ya da dayanışma örgütleri yoktur. Olsa da beyaz yakalı profesyonellerin herhangi bir sendikaya ya da çalışan örgütüne üye olmaları, "abes" bir durum olarak etiketlenmiştir. Bunun başlıca sebeplerinden biri de beyaz yakalıların genel olarak yönetim bilimi ile iştiğal etmeleri ve sermayedarların ana müttefiki konumunda olmalarıdır. Yönetici sınıfın sendikalaşması bu sebeple de absürt olarak telakki edilir.

5.5 Eşitsizlikleri Özgürlükler Üzerinden Yönetmek

Neoliberalizmin sadece bir ekonomik doktrin olmakla kalmayıp aynı zamanda siyasi amaçları olan ve uygulandığı ülkelerde bu amaçları son derece etkin bir şekilde gerçekleştiren bir siyasi proje olduğunu daha önceki bölümlerde ele almıştık. Neoliberalizmin en temel amaçlarından biri ekonomik elitin refahını korumak ve artırmaktır. Fakat, buradaki anlayışımızın bir komplo teorisi düzeyine gerilemesine engel olmalıyız. Neoliberalizm, "belirli bir ekonomik" elitin ekonomik refahını artırmayı değil, ekonomik çerçeveyi bir "ekonomik elit" yaratacak ve koruyacak şekilde kurmayı hedefler. Daha doğrusu, ekonomik

önergelerini ancak sınırlı sayıdaki bir grup için gerçekleştirebilir ve bunu da ancak büyük nüfus kesimlerini sömürerek başarabilir.

Buradaki kritik nokta, neoliberalizmin diğer kapitalist doktrinlerden farklı olarak, bu sömürüyü, sömürülen nüfusun kendi onayını alarak ve onların öznelliklerini kullanarak yapmasıdır. Bunu başarabilmek için kullanılan en temel stratejilerden biri "özgürlüklerin kullanımıdır". Bireyler, sömürüyü, kendilerine bir seçme ve özgürce eylem gösterme hakkı atfettikleri için, "sömürü" olarak değil, "kişisel başarısızlık" olarak sorunsallaştıracak şekilde "özneleştirilmişlerdir". İnşacı bir yönetimsellik anlayışı olarak neoliberalizm, politik ideolojileri ve eylemleri, bunları içselleştiren özneleri yönetebilecek bir "hakikat oyunu" kurarak kullanır.

Bu stratejinin en çarpıcı örneklerinden birisi "feminizm" hareketinin neoliberal uygulamalarıdır.

5.5.1 Neoliberal Feminizmin Baştan Çıkarıcılığı

Johanna Oksala *Feminism and Neoliberal Governmentality* adlı makalesinde Sylvia Walby'nin *'The Future of Feminism'* adlı kitabındaki saptamalarını şu şekilde özetler:

Walby, neoliberalizmin etkilerinin iki anlamda cinsiyetçi olduğunu ileri sürer. Birincisi, neoliberal politikaların olumsuz etkilerinin kadınlar üzerinde orantısız olarak (daha fazla) hissedilmesidir. Kamu harcamalarındaki kısıntılar sebebiyle yapılan işten çıkarmalardan kadınlar daha fazla etkilenir, çünkü kadınlar daha çok kamu sektöründe çalışır. Sosyal hizmetlerin ve yan hakların yokluğu kadınları erkeklere göre daha fazla etkiler, çünkü kadınlar daha fakirlerdir ve bu tip faydalara daha bağımlıdır. İkincisi, Walby neoliberalizmin yükselişinin, feminizmin faaliyet gösterdiği politik alanı, feminizmin amaçlarına ulaşması için daha elverişsiz hale getirdiğini öne sürer. Sendikaların azalması feministler için koalisyon kurabilecekleri daha az müttefik olacağı anlamına gelmeye başlar. Kamu kuruluşlarının fonlanmasının azalması ise cinsiyet eşitliği inisiyatiflerinin aktif olarak teşvik edilmesini engeller.¹

¹ Oksala, J. (2013, Eylül). Feminism and neoliberal governmentality. *Foucault Studies Journal*, No.16, ss. 32-53. (çeviri bana ait)

Neoliberalizmin kadınlar üzerindeki yıkıcı etkilerini anlatmaya Hester Eisenstein'in *Feminism Seduced* adlı kitabındaki saptamalarından devam eden Oksala aşağıdaki değerlendirmeleri yapar:

Daha iyi eğitime sahip bazı kadınlar bir çok sektörde kurumsal hayatın merdivenlerini çıkarken daha başarılı olurken ve bu anlamda neredeyse erkeklerle eşit duruma gelirken, eğitime ve çocuk bakımına erişimi olmayan kadınlar ise yarı-zamanlı çalışmaya ve daha az yan hakkı olan işlere doğru itildi. Kadınların büyük kitleler halinde iş gücüne katılma istekliliği geleneksel olarak sermayenin lehine hizmet ederek, ücretleri aşağı çekti. Geçici düşük-ücretli işler üzerine inşa edilen yeni neoliberal ekonomi, aslında giderek daha çok kadın emeğine dayanmaya başladı.¹

Bu saptamaların neoliberalizmin eşitsizlikleri bir stratejik araç olarak nasıl kullandığını anlamak için hayati önem taşıdığını düşünüyorum. Her şeyden önce, kadınların kendilerini "kadın özgürlüklerini pratik eden bir feminist özne" olarak kurmaları bu stratejilerin dayandığı temel noktadır. Kadınlar çalışmaya ve erkeklerle (ve öteki kadınlarla) rekabet etmeye zorlanmazlar. Tam tersine, bu rekabete girmeyi, kendi "girişimci bireyselliklerinin" bir tezahürü olarak görerek, kendileri arzu ederler. Böylece zaten oldukça sıkı bir rekabet içinde olan kapitalist iş gücü piyasası iyice rekabetçi bir hal alır. Bu durumda, sermayedarlar ve iş verenler, iş gücüne katılmak için şiddetli bir öznel motivasyon duyan kadınları, erkeklere göre çok daha düşük ücretlerle işe almak için bir alan bulur.

Ayrıca, kadınlar, neoliberal politikalar sonucunda son derece bireyselleştirilmiş olan piyasa ekonomisinde, sendikaların çok zayıflatılmış olması sebebiyle, kendi haklarını koruyabilecekleri ve talep edebilecekleri dayanışma olanaklarından da mahrum kalmışlardır. Daha önceki bölümlerde detaylı olarak ele aldığımız gibi, neoliberal ekonomik politikalar, işsizlik sigortası ve diğer sosyal hak ve talepleri, "bireyin kendi kendinden sorumlulaştırılması" kapsamında minimuma indirmiştir. Şimdi, sıra bu politikaların meyvelerini toplamaya gelmiştir. Neoliberal kadın sömürüsü tam da burada kendini

¹ Oksala, J. (2013, Eylül). Feminism and neoliberal governmentality. *Foucault Studies Journal*, No.16, ss. 32-53. (çeviri bana ait)

gösterir. Zaten ekonomik olarak daha kötü durumda olan kadınlar, hem daha az ücretle çalıştırılır, hem sosyal haklardan hem de dayanışma ve kolektif mücadele olanaklarından mahrum kalır.

Eğitim ve sosyal statü olarak zaten daha ayrıcalıklı olan bir grup kadın "kadın hakları ve feminizm" adı altında erkeklerle bir 'pay kapma yarışına girdiklerinde', bunun eğitim ve sosyal statü olarak dezavantajlı kadınları iş bulabilmek için yarı-zamanlı veya daha düşük ücretlerle çalışmaya ittiğini göremezler.

Neoliberal yönetimsellik, özgürlük taleplerini manipüle ederek belirli türden bir eşitsizlik için yüzeysel bir mücadeleye uygun bir çerçeve kurar ve desteklerken, asıl eşitsizliği artırma ve sürdürme hedefini gerçekleştirir.

Neoliberalizm bunu, kadınların kendilerini "girişimci, rekabetçi, özgür, başarı odaklı" feminist kadın özneler olarak kurmalarını destekleyecek bir çerçeve kurarak yapar. Kadınlar "bireysel girişimcilik oyununa", tam da bu öznel dezavantajları noktasından tutularak çekilir. Böylece farkında olmadan, rekabetçi, dayanışmadan uzak, bireysel başarı odaklı ekonomik ve sosyal düzeni onaylarlar ve aktif olarak kurarlar. Bu bağlamda, neoliberal yönetimsellik, "kadın-erkek" eşitsizliği meselesini rayından çıkartır ve bu uğurda verilen mücadeleyi kendi amaçları doğrultusunda saptırır. Mücadelenin dayanışma ve kolektif bilinç seviyesine yükselmesine engel olarak, tıpkı diğer meselelerde olduğu gibi, bireysel mücadele seviyesine gerilemesini destekleyecek öznel, toplumsal ve ekonomik çerçeveyi kurarak, "hadım edilmesini" sağlar.

Bu çarpıtmaların bir çok tezahürü vardır. Johanna Oksala, "*porno yıldızı olma*" örneğini ele alır. Neoliberal toplumda, porno yıldızı olmak, bir etik mesele olarak değil, "kadının özgür seçim", "fayda-maliyet hesabı" ve "bireysel girişim" hakkı meselesi olarak sorunsallaştırılır. Kadın ekonomik olarak özgürse ve karını azamileştirebiliyorsa, feminist amaçlar gerçekleştirilmiş olarak ele alınır. Oysa, kadını para kazanmak için "porno yıldızı" olmaya iten rekabet koşulları, ekonomik ve sosyal dezavantajlar, eşitsizlikler ve "başarı ve para kazanma"

takıntısı sorunsallaştırılmaz.

Neoliberalizm kadınların kendilerini feminist özneler olarak kurmalarını nasıl sağlar? Neoliberal iktidar, kadınlara belirli bir şekilde davranmayı emretmez ya da yasaklamaz. Ama, kadınların özgürlüklerini belirli bir şekilde bireysel hesaplar ve azami kar kaygıları ile pratik edebilecekleri bir olasılıklar ve iç içe geçmiş iktidar ilişkileri ağı kurar. Bir neoliberal feminist özne olarak kadın, tıpkı erkekler gibi, kişisel çıkar kaygısı ile hareket eden, kendine yatırım yapan, kişisel gelişim ve büyüme peşinde olan atomize bir birey olarak özneleşir. Rasyonel ve özgür tercihler olarak seçtiği eylemler, belirli bir ekonomik ve toplumsal paradigmanın hem sonucu hem de üretimi olan bir rasyonalitenin motive ettiği davranışlardır.

Liberal doktrin, otonom ve çocuksuz bir kadın olmayı, "başarısızlık" olarak sorunsallaştırıp, erkeklerin ekonomik ve sosyal üstünlüğünü, kadınların fedakarlıkları üzerine inşa ederken ve erkeklerin özgürlüğünü, kadınların özgürlüğünü kısıtlayarak tanımlarken, neoliberalizm, artık ezilen ve fedakarlık beklenen sınıfı "cinsiyet" üzerinden tanımlamayı bırakır. Bazı kadınların (tıpkı bazı erkeklerin olduğu gibi) rekabette başarılı olacağı bir çerçeve kurar. Kimdir bu "bazı kadınlar"? Ekonomik ve sosyal çerçeveye en iyi uyum gösteren, biat eden, kendine en "akılcı" yatırımları yapan, en iyi "rekabet eden", en bireysel olan, en az empati gösteren kadınlar olabilir mi? Bu kadınlar, erkeklerle "eşit değildir", "eş değerdir". Yani bir neoliberal özne ve ajan olarak erkeklerle aynı işlevi görürler. Bir neoliberal özne olarak kadın, kendini, öteki kadınların zararına olacak şekilde bir "başarı öznesi" olarak kurar.

Neoliberalizm, liberalizmden farklı olarak, her şeyi ekonomikleştirir. Feminizmin ana sorunsalı olarak "kadınların ekonomik refahının" artırılması olarak sunulması da bir neoliberal taktiktir. Asıl mesele her şeyin ekonomikleşmesi, "iyi yaşamın" "rekabette başarı ve para kazanma" ile ölçülmesi iken, gözler başka bir yöne, tam da neoliberallerin istediği çerçevenin içine sabitlenir: serbest rekabet çerçevesi. Böylece, dayanışma ve kolektif mücadele sorunsalı daha başlamadan biter.

Film, müzik ve basılı medya endüstrisi *"bağımsız, kendi zevki peşinde koşan,*

cinselliğini özgür yaşayan" kadın imajını pompalarken, aslında kadınların nasıl davrandığından, düşündüğünden, konuştuğundan bağımsız olarak, onları "kendi özgür iradelerinin" bir nesnesi olarak sunarlar. "Özgürlüğün" ve "bir özgürlük pratiği olarak kendi ile ilgilenmenin" (Antik Yunan düşüncesi bağlamında), "ekonomik özgürlüğe" indirgendiği neoliberal rasyonalitenin sonucudur bu. "Ekonomik olarak özgür olduğunuz sürece ne yaptığınızın bir önemi yok" demektir bu.

Hillary Clinton'ın 2015 yılından itibaren yürüttüğü başkanlık kampanyası bu anlayışa çok iyi bir örnek teşkil eder. Gerek *first lady* olarak Bill Clinton hükümetinin neoliberal politikalarına verdiği destekte, gerek Barrack Obama hükümeti süresince yürüttüğü bakanlık görevinde izlediği politikalarda, gerekse kurumsal şirketlerdeki profesyonel kariyerinde çeşitli kademelerde ve yönetim kurullarında aldığı görevlerde gösterdiği gibi, neoliberal bir çizgide olduğu bilinen Hillary Clinton, başkanlık kampanyasını, son derece tartışmalı kariyeri ve politik görüş ve eylemlerinden uzak bir alana, "kadın mücadelesi" alanına taşımış ve arkasına güçlü bir "liberal feminist" destek almıştır. Bakanlığı döneminde, Ortadoğu'da Amerikan çıkarlarını koruyan ama bölge halkları ve özellikle kadın ve çocuklar için yıkıcı sonuçları olan savaş yanlısı ve müdahaleci bir tutum sergilemiştir. Kurumsal şirketlerin yönetim kurullarında görev yaptığı süre içinde, ezilen kadınların ve işçilerin mücadelelerine destek olmamış ve sessiz kalmıştır.

Hillary Clinton'ın başkanlık kampanyası, özellikle 2008 krizinden sorumlu olduğu bilinen Wall Street kurumlarının yüklü miktarlardaki bağışları ile finanse edilmiştir. Clinton'ın 2008 krizinden sonra sıkılaştırılan hukuki çerçeveyi bu kurumlar lehine gevşetme politikası izleyeceği düşünülmektedir.

Clinton ve onu destekleyenler, kendisi ile ilgili bütün bu etik problemleri, gözlerden uzak tutacak şekilde, "liberal feminist" söylemi kullanmayı bir strateji olarak benimsemişlerdir. Mesele, bir başkan adayının Wall Street tarafından finanse edilmesi olarak değil, Amerika'da ilk defa bir kadın başkan olup olmaması olarak sunulmakta ve sorunsallaştırılmaktadır. Bu "kadın hakları mücadelesinin" liberal feminist bağlamda, neoliberal politikalar lehine manipüle edilmesinden başka bir şey değildir.

2015 yılında The Economist dergisi, Hillary Clinton'ın başkanlığa aday olması ile ilgili olarak şu soruyu kapağına taşımıştır: "What does Hillary Stand For? " Yazının devamında anlatılanlar, Hillary Clinton'ın tam bir neoliberal özne gibi davranarak, kendi bireysel başarı ve rekabet mücadelesi içinde olduğunu, başkan olmaktan başka bir ideali olmadığını gözler önüne sermiştir. Hillary Clinton, başkanlığı, "kendini gerçekleştirme projesinin" bir adımı olarak görmekle kalmamakta, öteki kadınlardan da onunla özdeşlik kurmalarını ve o kendini gerçekleştirirken, onların da kendilerini gerçekleştirmelerinin önünü açtığını düşünmelerini istemektedir. Burada yapılan şey tam da feminizmin baştan çıkarılması ve görünür olmayan politik ve ekonomik amaçlar için kullanılmasıdır.

Neoliberalizmin "indirgemeci" taktikleri sebebiyle, bütün meseleler "ekonomik" bir mesele olarak ele alınırken, artık kadınların, egoist ve bireyci olmaları, "ekonomik" olarak bir sorun teşkil etmez. Yani kadınların da, bencil, sömürücü ve ötekileri kendi çıkarları için kullanan insanlar olarak özneleşmesi, yani "erkeksileşmesi" ekonomik olarak özgür olmalarının bir gereği ve aynı zamanda bir sonucu olarak tezahür ettiği için, etik olarak sorunsallaştırılmaz.

Neoliberalizmin, cinsiyet konusunda çok daha ilginç etkileri olur: Bir yandan kadınlar erilleşirken (eril kelimesinin olumsuz anlamıyla), öte yandan, profesyonel iş yaşamında, liberal akımda daha çok kadınlara atfedilen bazı özelliklerin (bunlara kısaca dişil özellikler diyelim), neoliberal şirkete uyum göstermek ve işbirliği yapmak için daha elverişli olmasının ortaya çıkmasıyla birlikte, bir feminenleşme gözlemlenir. Johanna Oksala, bu konuyu üç eksenle ele alır:

- i) *kadınların iş yaşamındaki sayılarının global olarak artması*
- ii) *esneklik, empati, iletişim ve uyum gibi kadınlara atfedilen özelliklerin gereksinildiği hizmet sektörünün dünya ekonomisindeki payının global olarak artması*
- iii) *daha çok kadının iş yaşamına katılması ile birlikte artan rekabet sebebiyle, düşük ücretli ve daha çok kadınlara atfedilen işlerin*

sayısının, toplam iş gücü içinde payının artması¹

Elbette, bu faktörlerin de feminenleşme üzerinde etkileri yadsınamaz. Fakat, benim üzerinde durmak istediğim nokta şudur: Liberal düşüncede daha çok kadınlara atfedilen dişil özellikler olan, boyun eğme, uyum gösterme, direnç göstermeme, iktidar öznesi olmaktan çok üzerinde iktidar uygulanan nesne olma ve biat etmek gibi özelliklerin neoliberal şirket yapısı içinde "başarılı" olmak için gereken özellikler olması sebebiyle, iş yerleri ve toplumda gözle görülür bir "feminenleşme" yaşanmaktadır.² Kadınlara daha çok güç verme (*empowerment*) iddiası ile ortaya çıkan feminist hareket, neoliberalizmin çarpıtmasına uğrar ve böylelikle, küçük bir azınlığı temsil eden bazı kadınların para ve güce ulaşmasını sağlarken, büyük çoğunluğu temsil eden erkek ve kadınların iktidarsızlaşmasına hizmet eder.

Böylelikle, neoliberalizm aslında, insanları kendi cinsiyetlerine karşı körleştirir. Zira, neoliberalizm yaşamsal ve öznel alanı, cinsiyet kaygıları üzerinden değil ekonomik kaygılar üzerinden inşa eder.

Hala bir cinsiyet ayrımcılığı vardır, hatta bu ayırım ve eşitsizlik çok daha keskinleşmiştir. Ama sorun cinsiyet ayırımından ziyade, her türlü eşitsizliği kendi lehine kullanarak, eşitsizlikleri ve sömürüyü daha da derinleştiren bir yönetimsellik anlayışındadır. Kadınlar geleneksel olarak zaten daha çok cinsel tacize ve *mobbinge* uğrarlarken, neoliberal politikalar sebebiyle, başvuracakları ve dayanışma arayabilecekleri her türlü oluşumdan ve sendikadan da mahrum kalırlar. Bu sadece alt seviyedeki işçi kadınlar için değil, beyaz yakalı yönetici sınıfındaki kadınlar için de geçerlidir. Hatta onlar için çok daha şiddetlidir, çünkü bu kadınlar, özgür ve eşit bir birey olarak kendi başlarının çaresine bakmak ve kendilerinden sorumlu olmak konusunda motive edilmiş, kişisel başarısızlıklardan, güçsüzlüklerden ya da ezilmişlikten büyük utanç duyan öznelerdir. *Mobbinge* ya da tacize uğramış olmayı kendi sorunları olarak hissederler ve kabul ederler. Hem kendileri hem de ötekiler (iş arkadaşları, aile, iş çevresi, patronlar ve iş verenler), mobbing ve tacizi, bir

¹ Oksala, J. (2013, Eylül). Feminism and neoliberal governmentality. *Foucault Studies Journal*, No.16, ss. 32-53. (çeviri bana ait)

² (Buradaki olumsuz vurguyu, feminenliğe ya da dişillığe değil, feminenleşmenin bireysel rekabette bir taktik olarak kullanılmasına yapıyorum.)

"başarısızlık ve insan ilişkilerindeki beceriksizlik" olarak kabul ederler. Mutlaka onlar "insan idare etmekte", "patronlarının beklentilerini yönetmekte", ya da "erkek gibi davranmakta" bir kusur işlemiş olmalılardır ki mobbing ve tacize uğramış olsunlar. Yani, mobbinge ve tacize uğramış olmak doğrudan "başarısız" olmakla ve "kaybeden" olmakla eşdeğer görülür.

Fakat, cinsiyet eşitsizliğinden daha da önemli bir etkisi olur neoliberalizmin: kadınların ve erkeklerin kendi psişeleri içinde bir bölünmeye yol açar. Kadınlar bir yandan, geleneksel olarak erkeklere atfedilen bireysel girişimcilik, rekabetçilik, güç ve arzular peşinde koşma gibi özellikler göstermek bir yandan da geleneksel olarak kadınlara atfedilen biat etmeye, boyun eğmeye, yumuşak olmaya, iletişime açık olmaya vb. yatkınlık gibi özelliklere sahip olmak zorundadırlar. Aynı durum erkekler için de geçerlidir. Burada mesele, dişil ya da eril özelliklerin birbirine olan üstünlüğünü tartışmak değil (zaten böyle birşey söz konusu değildir) , her iki cinsiyetten de birbiriyle uyuşmayan uç nokta cinsel ve sosyal rolleri aynı anda benimsemelerinin beklenmesidir. Mutlaka ki, hem erkeklerin hem de kadınların cinsel ve toplumsal kimliklerinin içinde hem dişil hem de eril özellikler olması son derece doğaldır. Hatta, kadın bedeninde doğan birinin eril kişilik özelliklerini taşıması ya da erkek bedeninde doğan birinin dişil özellikler taşıması, Antik Yunan'da pek de sorunsallaştırılmayan bir durumdu. Sorunsallaştırılması gereken şey, karakterin sağlamlığı, kişinin, hangi cinsel kimliği seçmesinden bağımsız olarak, kendi üzerinde etik bir hakimiyet kurup kurmadığıdır. Foucault bu konuyu *Cinselliğin Tarihi*'nde 'Hazların Kullanımı' bölümünde detaylı olarak ele alır. Neoliberalizmdeki sorun, her iki cinsiyetten de hem kendi cinsinin hem de karşı cinsin özelliklerini ve becerilerini taşıması, öğrenmesi ve rekabette ötekilere galip gelecek şekilde kullanmasının beklenmesidir.

Sonuç olarak, neoliberalizm, cinsiyet sömürsünü tam da bu şekilde bulanıklaştırarak sürdürür. Hem kadınları hem de erkekleri, içlerinde taşıdıkları erillik ve dişillik üzerinden sömürmektir bu, çünkü, bu yöntem, sömürüyü görünmez ve teşhis edilmesi güç kılar. Sömürü, hem erkekleri hem de kadınları cinsiyet boyutu üzerinden sömürmeye denk gelirken, bireyler, bunu kendi özgür iradeleri ve öznellikleri ile desteklerler. Zira neoliberalizm

için, *feminizm de tıpkı diğerleri gibi bir sözcüktür*. Özgürlük, kadın bireylerin içindeki liberal bireysellik ve başarı hırsını uyandırmak için kullanılır.

İş yaşamının kendisi de hem belirli tipte öznellikleri üreten hem de tüketen bir ortamdır. İş kadını öznesi olan kadın hem bunu üretir hem de bu öznenin tüketicisi konumundadır. Bu tip birbiriyle ya etik olarak uyuşmayan ya da fiziksel olarak aynı anda gerçekleştirilmesi imkansız olan amaçlar peşinde koşturulan bireylerin yaşadığı kaygılar, stresler, öfke bozuklukları ve depresyon gibi problemler de "bireysel sorunlar" olarak pazarlanır. Birbiriyle çelişen bir çok amaç peşinde bitap düşen bireyler, kendi mutsuzluklarından sorumlu hale getirilir, başarısız ve beceriksiz hissettirilir. Bütün bu etik çelişkilerden kaynaklanan gerilimler, 'psi' disiplinlerinin ve 'self-help' endüstrisinin ana nesnesidir.

Bu noktada, kadınların özgürleşmek için yaptığı yatırımlar ve girişimler, onları da kendilerine yabancılaşmış ve bölünmüş bir neoliberal özne olarak bırakmak dışında bir fayda göstermez.

5.5.2 Girişimci Özneyi Finansal Özgürlük Miti Üzerinden Yönetmek

Bir insan olarak kendilik etiğini bu denli şirketselleştirmiş, bireysel rekabet ve başarı mitini bu denli içselleştirmiş neoliberal öznelerin, yaşamları boyunca en çok arzuladıkları şeyin çalıştıkları şirketten bir an önce ayrılacak kadar finansal rahatlığa kavuşmak olması neoliberal yönetimselliğin indirgemeci politikalarının aslında insanları yüzeysel olarak bile tatmin edemeyişinin en temel göstergesidir.

Daniel Fridman "Resisting the Lure of The Paycheck: Freedom and Dependence in Financial Self-Help" adlı makalesinde bu tür bir finansal bağımsızlık arzusunun bile neoliberalizmin özneleşme ve özneleştirme pratiklerinin bir nesnesi olmaktan kaçamadığını anlatır.

Daha önceki bölümlerde, neoliberal düzenin, kaygı, depresyon ve diğer psikolojik rahatsızlık ve gerilimleri "bireysel sorunlar" olarak pazarladığını ve insanları yaşadıkları çelişki ve gerilimlerin baş sorumluları olarak

özneleştirdiğini anlatmıştık. İnsanlar da kendi kendilerini düzene daha uyumlu, esnek, değişime açık, aslında neoliberal çelişkilerin yol açtığı öfkelerini bastıran (öfke yönetimi adı altında) , kendi kendilerini psikolojik olarak dönüştürmeyi ve yeniden kodlamayı bir 'self-help' becerisi olarak öğrenen bireyler olarak özneleştirirler. İnsanlar, 'self-help' felsefesini, kendi kendilerini özneleştirmenin bir yolu olarak benimser ve uygularlar. İşin dramatik tarafı, gerek 'psi' disiplinleri gerekse 'self-help' endüstrisi, insanlara kendi kendilerini dönüştürseler bile mutlu olacakları garantisini vermez, çünkü, gerçekte, asıl sorunlu olan şeyler, yani düzenin kendisi ve "ötekiler" değişmemiştir ve değişmeyecektir. Bu durumda insanlara telkin edilen tutumlar, 'olanı olduğu gibi kabul etmeyi öğrenmek', "sınırlarımızı kabullenmek" gibi nispeten bilimsel önerilerden, "her şeye evet demek", "şimdinin gücünün içinde kalmak", "pozitif düşüncenin gücünü kullanmak" gibi daha mistik önerilere kadar geniş bir yelpazeyi kapsar. Kısacası, 'self-help' endüstrisinde en çok rağbet gören kitaplar, "takmamayı" telkin eden veya insan beyninin ve ruhunun "doğru kullanıldığında" dilediği her şeyi ayağına getirebileceğini telkin eden 'Secret' gibi pasifize edici öğretileri içeren kitaplardır. Hatta, iş öyle bir noktaya gelmiştir ki, "The Life Changing Magic of Not Giving a Fxxk" diye kitaplar bile çıkmaya başlamıştır. Yani insanlara verilen mesaj şudur: 'boşverin artık siz bu düzeni değiştiremeyeceksiniz'. İnsanı bütün insani güçlerinden ve öteki insanlardan koparan, kendi üzerine kapatan uç noktada içkinleştiren ve iktidarsızlaştıran bir yaklaşımdır bu. İnsanın gücü, ancak içinde yaşadığı toplum ve insanlarla kurduğu iktidar ilişkileri ile ortaya çıkabilir ve pratik edilebilir. Pratik edilmeyen, ötekine etki etmeyen bir güç yoktur.

David Fridman'ın değindiği finansal 'self-help' konusunun bu bağlamda önemli olduğunu düşünüyorum. Yaşamlarını birer şirket-öznesi olarak kuran insanlar mutsuzdur ve "özgürleşmek" istemektedirler. Bu durumda ortaya, "özgürlüğün" gerçekte ne olduğunu anlatan bir öğretisi değil, tam da neoliberal düşünce çizgisinin uzantısı olarak bir "finansal özgürleşme" öğretisi çıkarılır. Yani neoliberalizm, bir kez daha indirgemeci bir yaklaşımla, "özgürleşmeyi", iyi hesaplar ve yatırımlar yaparak kendini, "maaş" almaktan bağımsızlaştıracak beceriler öğrenmek olarak sunar. David Fridman'ın dikkat çektiği bir diğer önemli nokta da, insanların finansal 'self-help' becerilerini öğrenmelerinin de

aslında kendilikleri üzerinde bir özneleşme pratiği olduğudur:

Ne var ki, bir çok finansal 'self-help' kaynağının temel nosyonu, ekonomik refahı artırmanın yolunun sadece yeterli düzeyde muhasebe ve yatırım tekniklerini öğrenmek anlamına gelmediğidir. Bu teknikler kesinlikle gereklidir, fakat ancak insanın kendi kendini "zenginler gibi düşünecek" birine dönüştürmesini sağlayacak kendilik teknikleri olarak da kullanıldıkları sürece. Finansal 'self-help' esas olarak insanın kendiliğinin dönüştürülmesi programıdır. Bu tekniğin takipçileri, bu yeni bilgiyi ve teknikleri edinerek ve bunları iyi bir şekilde kullanarak, kendilerini girişimci ve bağımsız bir bireye dönüştürebilirler.¹

Böylece, özgürlük arzusu yeniden ve bir kez daha, bireysel girişimcilik meselesine indirgenir. İnsanların kendilerini uç noktada yalnız, desteksiz sosyal dayanışma ve sigortalardan mahrum hissettiği ve ölüm korkuları ile dolup taşıdığı neoliberal yaşam çerçevesinde, onlara kendi kendilerini güvence altına almayı öğrenmeyi telkin etmek, neoliberalizmin kullandığı temel özneleştirme tekniklerinden biridir. Aslında insanlar daha çok para kazanmanın ya da zenginliğin peşinde değillerdir, onlar korkularından, gerginliklerinden, ve yaşamsal kaygılarından yani "ölüm korkusundan" özgürleşmek isterler. Fakat, daha da önemli olan nokta, bu kaygıların ve korkuların tetiklediği duygularla, gerek finansal 'self-help' gerekse psikolojik 'self-help' öğretilerinin, insanların kendileri tarafından bir kendilik tekniği olarak kullanılması ve insanların kendi kendilerini bağımsız ve *girişimci özneler*e dönüştürmeyi öğrenmeleridir. Psikolojik ve finansal 'self-help' pratikleri, neoliberal pratiklerdir çünkü, insanlara kendi kendilerini otonom özneler olarak kurmaları ve eylem göstermeleri için sözde bir "özgürlük alanı" açarlar ve onlara bunu yapmaları için teknikler ve söylemler sunar. Daniel Fridman, bu pratiklerin, kendiliğin kendilik tarafından ve ötekiler tarafından yönetimine çok iyi bir örnek teşkil ettiğini tespit eder:

Finansal 'self-help' içsel ve dışsal bağımlılığa özel bir dikkat göstererek ötekilerin yönetimi ile kendiliğin yönetimini sorunsallaştırır. Tam da insanın ötekiler tarafından nasıl yönetildiği ile (devlet, kurumlar, iş gücü piyasası, aile) gerçek özgürlük ve bağımsızlığı elde etmek için kendini nasıl yönetmesi gerektiği arasındaki ilişkiye temas eder.²

¹ Fridman, D. (2014, Ekim). Resisting the lure of the paycheck: freedom and dependence in financial self-help. *Foucault Studies Journal*, No. 18, ss. 90-112. (çeviri bana ait)

² Fridman, D. (2014, Ekim). Resisting the lure of the paycheck: freedom and dependence in financial self-help. *Foucault Studies Journal*, No. 18, ss. 90-112. (çeviri bana ait)

Tıpkı Foucault'nun Öznenin Yorumbilgisi'nde belirttiği gibi, "iktidar ilişkileri", "yönetimsellik", "kendinin ve ötekilerin yönetimi" ve "insanın kendiliği ile olan ilişkisi" bir zincir oluşturur. Burada Foucault'nun söylediklerini biraz daha ileriye götürmek gerektiğini düşünüyorum: neoliberal yönetimsellik, bir halkası olduğu zincirde özellikle kol kola girmesi sebebiyle kırılması güç bir hale gelir. Özgürlük arayışı ve çıkış imkanları bile özellikle ve öznel özgürlüğün ancak belirli şekillerde tahayyül ve pratik edilmesi ile ilişkilendirildiği için yönetimsellik, (Foucault'nun düşüncesine göre tam olarak 'tahakküm' olarak tanımlanamazsa da) içinden çıkılması oldukça güç bir durum olması itibariyle tahakküme yakınsar. Ölüm korkusundan ve kaygılardan özgürleşmek isterken, sahte bir güvenliğin ve iyi hesaplarla ve yatırımlarla sağlanabileceği düşünülen bir finansal rahatlık düşüncesinin peşine düşen insanlar, kendilerini yine yönetimselliğin ağına düşmüş şekilde bulurlar.

Neoliberalizm, finansal özgürlük mitini etik olarak şu şekilde sorunsallaştırır : Kendi korkularına yenilerek ve kendileri üzerinde bir iktidar uygulayamayarak, kendi içsel köleliklerini, dışsal kurumlara maaşla bağlanmak suretiyle dışsal bir köleliğe çeviren inşaların asıl problemleri kendileridir. Kendilerini dönüştürmeli, daha girişken ve girişimci olmayı öğrenmelidirler. Hatta bu söylemler o kadar ileriye gider ki, insanın girişimcilik DNA'sını kendi üzerinde çalışarak elde etmesi gerektiğine kadar varır. Kendiliği üzerinde çalışmak neredeyse kendi DNA'sını değiştirmeyi düşünecek kadar ileri bir biyo-iktidar pratiğine dönüşür.

Oysa buradaki esas etik sorun, insanın kapitalist üretim ilişkileri ve hiyerarşik kurumlar içinde sürdürdüğü yaşam mücadelesidir. Asıl sorunlu olan insanın biricikliğini tanımayan ve göremeyen ve birer torna gibi birbirleri ve düzenle uyumlu özneler üreten, aile, evlilik, devlet, hapisane, hastane, klinik ve tabii ki "şirket" gibi kurumlardır. Sözü edilen bu kurumlar neoliberal düzen içinde iktisadi, politik, toplumsal ve öznel düzlemlere bağlanırken aslında fiilen birer şirket gibi yapılırlar. İnsanı korkularından ve kaygılarından özgürleştirecek olan "dayanışmanın" yokluğudur asıl sorun olan. Korkuları sebebiyle, giderek artan bir şekilde borçlanan (mülk sahibi olmak için) ve "finansal bağımsızlık"

bağımlısı haline gelen insanlar yoksun kaldıkları şeye giderek daha çok bağımlı hale getirilirler.

Özellikle finansal özgürlük pratikleri, neoliberalizmin özgürlük pratikleri ile dahi insanları nasıl da kendi öznelliklerine kapattığının iyi bir örneğidir. İnsanların finansal olarak bağımsızlaşmak istemelerinin sebebi zaten, neoliberal şirketsellik içerisinde yaşadıkları mutsuzluk ve sıkıntılardır. Sunulan finansal özgürlük pratikleri de kişileri neoliberal girişimcilik, rekabet, zenginleşme ve bireysel başarı peşinde koşma pratiklerinden kurtarmak yerine bu becerilerde çok daha ustalaşmayı öğreten pratiklerdir. Finansal özgürleşme ve serbest girişimcilik felsefesi, rekabetçi piyasa çerçevesinin kurallarından bağımsızlaşmak değil, tam tersine bu kurallara bireysel olarak daha da sert biçimde tabi olunacak yeni bir rol oynamayı önerir.

Sonuç bölümünde, özgürlük pratiklerini, Foucault'nun çalışmalarını baz alarak, bir *kendilik kaygısı etiği* olarak ele alacağım.

6. SONUÇ

Neoliberalizmin ileri sürdüğü serbestleşmenin, bir serbest rekabet ve girişim ekonomisinin öznel normlarından başka bir şey olmadığı açıktır. Bu durumda, neoliberal öznelerin gerçek özgürlük pratiği ancak kendinin kendisiyle ilişkisi, kendinin ve başkalarının yönetimi ve iktidar ve yönetsellik zincirinin merkezinde yer alan "öznelik" halkasının bir tür "özgürleşme pratiği" sergilemesine bağlıdır. Tam da öznelikleri üzerinden yönetilen ve bu yönetimin normlarına içsel olarak uyum gösteren bireylerin gerçek anlamda özgürlük pratikleri sergilemesi için önce bir "özgürleşme sürecinden" mi geçmeleri gerekir? Bu özgürleşme pratiklerinin "özneleşme pratikleri" ile olan ilişkisi nedir?

Bu noktada Foucault'nun "*özgürleşme*" ve "*özgürlük pratiği*"ni nasıl ele aldığına bakmakta fayda vardır: Herşeyden önce Foucault için kendini yönetsel iktidar zincirinde bulan bir insanla, "*kendini bir baskı mekanizması tarafından gizlenmiş, yabancılaştırılmış ve mahkum edilmiş*"¹ bulan insanın aynı durumda olmadığını anlıyoruz. İkinci durumdaki insanlar için fiili bir "*özgürleşme süreci*" söz konusu olabilir, fakat Foucault'ya göre bir kere bu özgürleşme gerçekleştikten sonra (örneğin bir sömürge halkının kendini özgürleştirmesinden sonra), "*özgürlük pratiklerinin*" gerçekleşeceğinin bir garantisi yoktur. Foucault'nun bu ayrımı yapmasının temel sebebi, "*tahakküm*" ve "*iktidar*" ilişkilerini farklı durumlar olarak tanımlamasıdır. Tahakküm ilişkileri elbette ki içinden çıkılmaz hale gelir ve "*özgürlük pratiklerinin*" eyleme geçirilmesini imkansız kılar, "*özgürleşme süreçleri*" bir özgürlük pratiği olarak da sergilenebilir. Fakat bir kere özgürleşme gerçekleştikten sonra, "*özgürleşme, gene özgürlük pratikleriyle denetlenmesi gereken yeni iktidar ilişkilerine kapıyı açar.*"²

Bu noktada, özgürlük pratiklerinin kendilik kaygısı ve etik ile olan ilişkileri önem kazanır. Foucault, "*özgürlük etiğinin ontolojik koşuludur. Ama etik özgürlüğün aldığı düşünülmüş biçimdir.*"³ der ve bunu Antik Yunan'da, etik ile "*kendilik kaygısının*"

¹ Foucault, M. (2011). *Özne ve iktidar* (I. Ergüden, O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı, s. 223.

² Foucault, M. (2011). *Özne ve iktidar* (I. Ergüden, O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı, s. 224.

³ Foucault, M. (2011). *Özne ve iktidar* (I. Ergüden, O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı, s. 225.

temel ilişkisini ele alarak açıklar. Bu anlamda düşünüldüğünde aslında en temel "özgürleşme süreci", insanın kendi arzu ve itkilerinden özgürleşmesi ve kendi üzerinde bir iktidar kurmasıdır. Antik Yunan'daki "kendilik kaygısı", neoliberal öznelerin kendileri ile kurdukları "öz-sevicilik" ilişkisinden çok farklıdır.

Foucault'ya göre Antik Yunan'da özgürlük aslında iyi bir 'ethos'a sahip olmak şeklinde tezahür eden, kişinin hem kendisi hem de ötekilerle ilişkisini, kendilik üzerinde bir iktidar uygulamakla icra ettiği bir sanattır. "Ötekilerin" kendilikten ayrı düşünülmesi mümkün değildir. Bu da tamamen "bireysel sorumlulukla" "bireysel kazanç" peşinde koşan neoliberal öznelerin kaygı duymadığı noktadır. Neoliberal yaşam, akıl değil, rasyonalite ve hesap yapma etrafında inşa edilir. Ölüm bilinci yerine, ölüm korkusu, aşk yerine, nesnelere duyulan bedensel bir arzu vardır. Bu nesnelere, maddi nesnelere de olabilir, modalar, trendler, bilgiler, teknolojiler de olabilir, insanlar da olabilir. Neoliberal yönetimsellik iktidarının belirlediği çerçeveyi içselleştirmiş olan insan, kar-zarar hesaplarıyla kendine yatırım yaparken, kendini gerçekleştirmeyi (*self-actualization*) hedefler, kendini aşmayı değil. Bu da onu, kendine içkin bir özne olarak belirli bir siyasi projenin bir ajanı haline getirir. Bu özne, etik çerçevesini, piyasa erdemlerine ve büyüklü küçüklü şirketlerin oluşturduğu devasa bir şirkete dönüşmüş yapıya bağlar. Belirli hedefleri olan siyasi bir iktidara yine belirli hedefler (KPI'lar) ile bağlanan insanlar sınırsızlaştırıcı bir akıl ve bilgi faaliyeti içinde değil, sınırları öznenin üzerine iyice kapatan bir faaliyet içindedirler. Bu insanlar bilgiyi ve İy'i'yi değil, nesnelere ve karı ararlar. İy'i'nin yerine artık, "kar" geçmiştir. Dardot ve Laval, bu tarz bir toplumun yapısını şu şekilde özetler:

Mağlup olan kendi yetersizliklerinin acısını çekerken, galip gelen de üzerlerinde nüfuzunu kurduğu nesnelere olarak gördüğü başkalarına acı çektirme eğilimindedir.....Klinik olarak, yetersiz gördüğü anda partnerini fırlatıp atılacak bir nesne gibi tüketme olgusuyla kendini gösteren sapkınlık, toplumsal ilişkilerin yeni normu olur. Kesin bir buyruk olan performans, böylelikle mutlak erk fantasmalarıyla, toplumsal olarak yaygınlaşmış eksiksiz ve sınırsız haz

yanılsamasıyla uyuşur. C. Melman'a göre böylelikle, bastırma yoluyla örgütlenmiş bir ekonomiden 'hazzın teşhiri yoluyla örgütlenmiş bir ekonomiye'ye geçilir.¹

Bu durum tam da Freud'un bahsettiği "gerçeklikle başedememe" durumunun bir tezahürüdür. Neoliberal özneler, son derece kısıtlı, kendi içine kapalı ve bu iç dünyanın eklemlendiği bir dış dünyanın (neoliberal toplum) dışında gerçek bir "dışarı" ve "gerçeklikle" yüzleşmelerine engel olacak psişik bir gerileme içinde yaşadıklarından bir tür öz-sevicilik içinde kilitli kalmışlardır. Performans göstermekten duyulan haz, tam da bu türden içkin bir öz-seviciliğe işaret eder. Tam da bu performansa dayalı öz-değer inşası sebebiyle, neoliberal özne, narsistik bir bölünmenin de kurbanı olur:

*'Depresyon ile sapkınlık arasında salınan neo-özne ikiye bölünmeye mahkumdur: Hayran olunan performans ustası ve fırlatılıp atılan haz nesnesi'*²

Performansa dayalı bir öz-denetim ve performansa dayalı bir toplum inşası gerçek anlamda bir kendilik kaygısı etiği oluşturulmasını da engeller. Neoliberal özne, bölünmüş ve parçalanmıştır. Üreten özne, tüketen öznenen koparıldığı için de, ne üretiminin ne de tüketiminin tam bir hesabını veremez. Bu kadar kendiliklerinden "sorumlu" hale getirilmiş öznelerin, kendiliklerinin tam bir hesabını veremez durumda olmaları son derece dramatik bir çelişkidir.

"Hazların kullanımı" ve neoliberalizmin arzular ile olan ilişkisini bu anlamda tekrar düşünmeye değerdir. Neoliberalizm yeni türde bir haz mekanizması yerleştirir psişeye: Performanstan haz almak.. Artık protestan iş ahlakında olduğu gibi, çalışmayı bir eza ve çile olarak ve hazzın ertelenmesini de bir erdem olarak gören öznellikten tam da çalışmayı bir haz olarak deneyimleyen bir öznelliğe geçilmiştir. Çünkü neoliberal özne çalışmayı, kendini gerçekleştirme, zenginleşme ve zenginleşmeden elde edilecek olan

¹ Dardot, P. ve Laval, C. (2012). *Dünyanın yeni aklı, Neoliberal toplum üzerine deneme* (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss. 404-405.

² Dardot, P. ve Laval, C. (2012). *Dünyanın yeni aklı, Neoliberal toplum üzerine deneme* (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 407.

potansiyel hazlarla eş değer olarak deneyimler. Hatta haz almak yeni bir buyruk haline gelir.¹ Dardot ve Laval bunu şu şekilde ifade eder:

*Yeni özneyi ve yeni rekabet sistemini işleten şey, 'haz fazlası'nın, kişinin kendinden, yaşama zevkından, yalnızca yaşıyor olmasından çekilip çıkarılmasıdır. 'Hesaplanabilir' özneleştirme ile 'mali' özneleştirme, son tahlilde kendiliğin kendilik üzerindeki fazlalığı, hatta kendiliğin sonsuzca aşılması yoluyla özneleşmeyi tarif eder.*²

Dolayısıyla, daha önceki bölümlerde de ele aldığımız gibi, neoliberalizm arzu ve itkileri denetlemek ve kendilik üzerinde etik bir iktidar kurmakla ilgilenmez, tam tersine var olan ölüm korkuları ve bunlara bağlı arzuların "nasıl kışkırtılıp, nasıl daha iyi kullanılabilceği" ile ilgilenir. Bireyleri, arzu ve korkularından "özgürleştirmek" gibi bir amaç gütmeyiz, tam tersine, bireysel başarıyı elde etmek için, bu arzuları "itici bir güç" olarak kullanır. Neoliberal yönetimselliğin sunduğu özgürleşme pratikleri ise Dardot ve Laval'ın söylediği gibi "*niçin işliyor?*"³ sorusu yerine "*bu nasıl işliyor?*" sorusunu gündemde tutan pratiklerdir. Örneğin '*self-help*' kitapları ve *NLP* teknikleri neoliberal şirket-toplumun nasıl işlediğini yeterince anlayamadığı için kendini sisteme yeterince iyi uyarlayamayan yani yeterince iyi reaksiyon veremeyen bireyleri istediklerini elde etmek için eğitmeyi amaçlarlar. Dış dünyayı ve şirketi değiştiremeyen bireyler sürekli olarak kendilerine dönmeli, kendi reaksiyonlarını değiştirecek şekilde kendi 'içlerini' yeniden ve yeniden inşa etmelidirler. Çünkü dış dünya ve şirket tamamen sorumsuzken, birey sınırsız derecede sorumludur. Bu sorumluluk önceki bölümlerde bahsettiğimiz 'hesap verebilirlik' ilkesi ile de bağlantılıdır. Her şeyden önce '*self-help*', *NLP* ve 'psi' disiplinlerinin bir nesnesi olarak insan artık hesaplanabilir ve ölçülebilir hale gelmiştir: Hem kendi tarafından hem de ötekiler yani iktidar mekanizmaları ve aparatları tarafından. Hesaplanabilir ve öngörülebilir bir birey olmak aynı zamanda kişiyi hem varoluş kaygısından hem de ölüm kaygısından koruyan bir şeydir. Bu sebeple kişinin kendi psişesi içinde de yer bulur.

¹ Dardot, P. ve Laval, C. (2012). *Dünyanın yeni aklı, Neoliberal toplum üzerine deneme* (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 391.

² Dardot, P. ve Laval, C. (2012). *Dünyanın yeni aklı, Neoliberal toplum üzerine deneme* (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 392.

³ Dardot, P. ve Laval, C. (2012). *Dünyanın yeni aklı, Neoliberal toplum üzerine deneme* (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 378.

Foucault'nun ele aldığı anlamda "kendilik kaygısının" ise neoliberal bir öz-sevicilik pratiği olmadığı açıktır. Çünkü Foucault kendilik üzerinde çalışmayı, neoliberal şirket yönetimi prensipleri üzerinden bir kar hedefiyle gerçekleştirilecek bir performans olarak öngörmemiştir. Ayrıca kendilik bilgisini de Kartezyen bir "kendini bilme" anından ayırmıştır. Bu tarz Kartezyen bir kendini bilme tam da kişinin kendiliği ile bilgiyi 'psi' disiplinleri ve yönetim bilimi gibi dışsal otoritelerden almasına neden olan bir bilmedir. Yine de Foucault'nun "kendilik kaygısı ve özgürlük" üzerine yaptığı önermelerin neoliberalizmin otonom ve serbest bireyler yaratmak ve bireyleri kolektif pratiklerden koparıp kendi öznellikleri üzerine kapatmak gibi amaçlarına hizmet edebileceği de bir tartışma konusu olmuştur.

Oysa, burada kendilik kaygısı, kişinin *a priori* bir öz olarak kendiyile olan ilişkisi olarak değil, kişinin yaşam sanatını bir *tekhne* olarak icra etmesine gönderme yapar.

Bu anlamda düşünüldüğünde Foucault'nun ileri sürdüğü "*karşı-tutumu*" (*counter-conduct*) iktidara bir direniş yolu ve bir özgürlük pratiği olarak ele alabiliriz. Karşı-tutum sadece iktidarı uygulayanlara ve iktidar aygıt ve araçlarına değil aynı zamanda iktidarın bireyin psişesi içine yerleştirdiği müttefik parçalara karşı sergilendiğinde bu bir "kendilik bilgisi ve kaygısı" etrafında tezahür eden "*özgürlük pratiği*"dir aynı zamanda . Örneğin, rekabet ilkesi üzerinden çalışan bir iktidar modeline direnmenin yolu, rekabeti önce öznel bir norm olarak içeriden çıkarmaktır. Birey, başarıyı, "ötekiler üzerinde sağlanan bir üstünlük" olarak görmekten vazgeçtiğinde ve bunu bir tür "bireysel yenilgi, yarışa bırakma, başarısızlığın kabulü" olarak sorunsallaştırmadığında, iktidarın, ötekilerin ve kendisinin kendi üzerindeki yönetimsel baskısını kırmış ve zincirden çıkmış olur. Bu bir anlamda "*kendinin işletmesi gibi davranmanın reddidir*"¹. Ötekilerle ve kendisiyle kurduğu ilişki, rekabet, kazan-kaybet denkleminden çıktığında, bu Foucault'ya göre hem bir "özgürleşme sürecidir" hem de bir "özgürlük pratiği"dir.

¹ Dardot, P. ve Laval, C. (2012). *Dünyanın yeni akli, Neoliberal toplum üzerine deneme* (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 429.

Gerçek anlamda bir özgürlük pratiğinin tam da neoliberal yönetimselliğin siyasi amaçları ve bu amaçları gerçekleştirmek için kullanıma soktuğu teknikler ve kurumlarla olan ilişkileri tersine çevirmekle ilgili olması gerekir.

Neoliberalizmin özgürlük anlayışı aslında, birbirlerinden, kolektif yapılardan ve topluma, şehre ve birbirlerine olan sorumluluklarından "serbestleşmiş" bireyler yaratmaktır. Birey "dışarıya" karşı tamamen "sorumsuzken", kendine karşı sınırsızca "sorumludur". Üstelik bu sorumsuzlaşma yepyeni neoliberal sigorta yöntemleri de doğurur olmuştur. "*Networking*" denilen ilişki ağını devletin ve şirketlerin sorumluluklarını taşıyan bir yapı olarak kullanmak buna bir örnek teşkil eder. Kendi kendilerini işsiz kalmaya karşı sigortalamaktan, kendi ilerlemelerinden, kendilerine gerektiğinde daha iyi iş imkanları yaratmaktan sorumlu olan bireyler, bu amaçlarına hizmet edecek insanlarla "fırsatçı" ilişkiler kurmayı ve sürdürmeyi de bir "beceri" olarak öğrenirler.

Bu durumda neoliberal iktidara direnmek ve bu iktidar ilişkilerini tersine çevirmek mutlaka bireyselleştirici öznel ve toplumsal teknikleri tersine çevirmeyi kapsamalıdır. Kolektif, rekabeti reddeden ve dayanışmaya dayanan toplumsal ve kurumsal yapılar kurmak, üretmeyi, çalışmayı ve yaşamayı, ötekilere rağmen değil, ötekilerle birlikte, ötekiler ve kendilik için birlikte icra edilen bir ortaklık eylemi olarak idrak etmek ve uygulamak, iktidarın öznel ve toplumsal normlarını reddetmektir. Kendilikle böylesi bir dünya tahayyülü üzerinden ilişkilenecek de gerçek anlamda bir "*özgürlük pratiği*" olarak anlaşılabilir.

KAYNAKLAR

Kitaplar

Dardot, P. ve Laval, C. (2012). *Dünyanın yeni aklı, Neoliberal toplum üzerine deneme* (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları *Dilts, Andrew*

Foucault, M. (2015). *Biyopolitikanın doğuşu, College de France dersleri 1978-1979* (A. Tayla, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Foucault, M. (2010). *Cinselliğin tarihi* (2. Cilt) (H. Tanrıöver, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.

Foucault, M. (2013) *Güvenlik, toprak, nüfus, College de France dersleri 1977-1978* (F. Taylan, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Foucault, M. (2011). *Özne ve iktidar* (I. Ergüden, O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.

Foucault, M. (2015). *Öznenin yorum bilgisi, College de France dersleri 1981-1982* (F. Keskin, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Foucault, M. *Security, territory, population, Lectures at the College de France 1977-1978* (G. Burchell, Çev.) Palgrave Macmillan.

Freud, S. (2011). *Haz ilkesinin ötesinde ben ve id* (A. Babaoğlu, Çev.) İstanbul: Metis.

Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin kısa tarihi* (A. Onacak, Çev.) İstanbul: Sel.

Hobbes, T. (1985). *Leviathan*. London: Penguin Books.

Klein, M. (2014). *Haset ve şükran* (O. Koçak, Y. Erten, Çev.) İstanbul: Metis.

Miller ve Rose (2008). *Governing the present*. Cambridge: Polity Press.

Rose, N. (1999). *Governing the soul*. New York: Free Association Books.

Rose, N. (1998). *Inventing our selves*. Cambridge University Press.

Makaleler

Foucault, M. (1982, Summer). The subject and power. *Chicago Journals, No.4*, ss. 777-795.

Fridman, D. (2014, Ekim). Resisting the lure of the paycheck: freedom and dependence in financial self-help. *Foucault Studies Journal, No.18*, ss. 90-112.

Oksala, J. (2013, Eylül). Feminism and neoliberal governmentality. *Foucault Studies Journal, No.16*, ss. 32-53.

Verhaeghe, P. (2014, Eylül). Neoliberalism has brought the worst in us. *The Guardian*.